

Київський національний торговельно-економічний університет
Кафедра міжнародного приватного, комерційного та цивільного права

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

**ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОНАННЯ
ГРОШОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ**

студентки 2 курсу 8м групи
спеціальності 081 «Право»
спеціалізації «Цивільне право і процес» _____ Яковчук Ілони Олегівни

Науковий керівник
к.ю.н. _____ Фурса Євген Іванович

Гарант освітньої програми,
д.ю.н. _____ Примаць Володимир
Дмитрович

Київ-2018

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОНАННЯ ГРОШОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

1.1. Поняття грошового зобов'язання.....	7
1.2. Гроші як предмет грошового зобов'язання.....	17
1.3. Класифікація грошових зобов'язань.....	20

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ВИНИКНЕННЯ, ЗДІЙСНЕННЯ ТА ПРИПИНЕННЯ ГРОШОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

2.1. Підстави виникнення грошових зобов'язань.....	37
2.2. Особливості здійснення грошового зобов'язання.....	42
2.3. Підстави припинення грошового зобов'язання.....	46

РОЗДІЛ 3. ПРИМУСОВЕ ВИКОНАННЯ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕВИКОНАННЯ ГРОШОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

3.1. Відповідальність за невиконання грошових зобов'язань.....	64
3.2. Особливості примусового виконання грошового зобов'язання.....	75

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....	99
------------------------------------	-----------

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	104
--	------------

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Правове регулювання грошових зобов'язань в Україні поступово розвивається, український законодавець намагається мінімізувати неправильне тлумачення, а від так неправильне застосування норм стосовно виконання грошових зобов'язань: «Грошовим, за змістом статей 524, 533-535, 625 Цивільного кодексу України (далі - ЦК України), є виражене в грошових одиницях (національній валюті України чи в грошовому еквіваленті в іноземній валюті) зобов'язання сплатити гроші на користь іншої сторони, яка, відповідно, має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.

У даній нормі йдеться про вираження грошового зобов'язання в валюті, а також; основні засади виконання грошових зобов'язань, вона майже зводить до мінімуму всі можливі колізії. Щодо валюти грошових зобов'язань в Україні, то це може бути як і гривні так і інша валюта якщо це передбачено договором.

Предметом грошових зобов'язань є дії по сплаті коштів (готівкових чи безготівкових). Ця група договорів є досить різномірною, вони виникають як із неправомірних дій так і оплатних договорів. Даний вид зобов'язання може бути у складі змішаного зобов'язання, а також головним та додатковим зобов'язанням.

На даний момент існують такі форми розрахунку за грошовими зобов'язаннями: готівкова, безготівкова та інші, якщо це передбачено законом. Держава не зациклюється на визначеному колі форм розрахунку, а розвивається на основі досвіду європейських країн.

Варто звернути увагу на розвиток електронних грошей, адже вони переводять на новий рівень грошові зобов'язання. Так, згідно Директиви про започаткування та здійснення діяльності установами – емітентами електронних грошей та нагляд за ними, який після дворічного консультативного процесу був прийнятий у вересні 2000 року (Директива 2000/46/ЄС) «Вимоги щодо погашення електронних грошей. Держатель електронних грошей може протягом періоду дійсності цих грошей звернутися до емітента з вимогою погасити електронні

гроші за їх номінальною вартістю банкнотами та монетами або за допомогою переказу на банківський рахунок. При цьому не повинні братися комісії та збори, крім тих, що безпосередньо пов'язані із здійсненням зазначених операцій. Угода між емітентом і держателем має чітко встановлювати умови погашення електронних грошей». Грошове зобов'язання як обов'язок боржника сплатити на користь кредитора визначену суму грошей, є невід'ємним компонентом приватноправових відносин. Поняття грошового зобов'язання, його юридична природа, підстави виникнення та порядок відповідальності за невиконання або неналежне виконання грошових зобов'язань є предметом постійної дискусії науковців та юристів-практиків. Єдиної думки науковців з цього приводу досягнути не вдалося, тому тема є актуальною і на сьогоднішній день.

Грошові зобов'язання охоплюють всі сфери суспільного існування, першочергово виникають у сфері приватноправових відносин. Недостатньо висвітленим на даний момент залишається і питання цивільно-правової відповідальності за порушення грошових зобов'язань. Дана ситуація є актуальною темою сьогодення, оскільки вона зумовлена все більш поширеною проблемою неплатежів. Варто зазначити, що останнім часом найбільш актуальне питання примусового виконання грошового зобов'язання.

Посилення ролі зобов'язально-правової форми регулювання суспільних відносин призвело до зростання кількості грошових зобов'язань як зобов'язань, які можуть замінювати собою будь-який предмет боргу. Поширеність та значущість грошових зобов'язань неминуче тягнуть за собою необхідність ефективних механізмів забезпечення прав та законних інтересів учасників цих зобов'язань.

При дослідженні даної теми необхідно звернути увагу на праці наступних авторів становлять роботи таких вітчизняних та зарубіжних авторів, як Л. П. Ануфрієва, В. В. Балдинюк, В. А. Белов, В. А. Рахмілович, Є.О. Васильєв, А.А.Верховець, В.Д. Примаєв, І.С. Гринько, А.Ю.Грінченко, Д. В. Дождьов, Л. С. Еліассон, Л. Г. Єфімова, Г. Зіммель, Л. О. Новосьолова, І.М.Опадчий, О.Г.Очиченко, Є.О.Суханов. Я.М. Романюк, В.П.Хоменко, С.А.Якимчук.

Метою даного дослідження є: виявлення особливостей цивільно-правової відповідальності за порушення грошових зобов'язань, які зумовлюються специфічними властивостями грошей як об'єкту цивільних прав і розробка на цій основі науково-теоретичних рекомендацій щодо правового регулювання цивільно-правової відповідальності за порушення грошових зобов'язань; здійснити систематизацію основних підходів до вирішення існуючих проблем, а також запропонувати спосіб щодо удосконалення національного законодавства у сфері грошових зобов'язань. Виходячи з вищевказаної мети постають такі **завдання**:

- розкрити теоретичні засади виконання грошових зобов'язань;
- висвітлити особливості виникнення, здійснення і припинення грошових зобов'язань;
- виокремити наслідки невиконання грошових зобов'язань та передбачену законом відповідальність за їх невиконання..

Об'єктом дослідження виступають грошові зобов'язання, цивільно-правова відповідальність за їх порушення.

Предмет дослідження: виконання грошових зобов'язань за цивільним правом України.

Наукова новизна одержаних результатів обумовлена актуальністю досліджуваної теми. Зокрема, визначення поняття «грошове зобов'язання», законодавче закріплення та практичне застосування тимчасової неможливості боржника виконати своє грошове зобов'язання, а також практичне застосування штрафу з аліментних платежів.

Практична цінність. Одержані в результаті дослідження висновки, пропозиції та рекомендації мають як науковий, так і прикладний характер та можуть бути використані в законотворчій діяльності з метою вдосконалення норм ЦК України, Закону України "Про виконавче провадження", та інших нормативно-правових актів.

Методи дослідження. Історичний метод дослідження застосовано для ознайомлення з історію грошового зобов'язання(Розділ 1). Системний метод

розкриває грошові зобов'язання у правовій системі України, формально-юридичний метод застосовано для класифікації та систематизації грошових зобов'язань у цивільному праві України(Розділ 2). Порівняльний метод розкрив розбіжності з приводу вирішення невиконання грошових зобов'язань та можливість запозичення удосконалених методів вирішення цієї проблеми у країнах Європи. Виявлено нові тенденції розвитку грошових зобов'язань за допомогою аналізу(Розділ 3).

Структура випускної кваліфікаційної роботи складається із вступу, трьох розділів, які включають в себе вісім підрозділів, висновків та пропозицій, списку використаних джерел. Повний обсяг роботи становить 112 сторінок, із яких основна частина роботи займає 103 сторінки. Список використаних джерел складається з 102 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОНАННЯ ГРОШОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

1.1. Поняття грошового зобов'язання

Чітке уявлення про поняття інституту «грошових зобов'язань» досить важко знайти в сучасній правовій літературі. Деякі науковці висловлювали думку з приводу необхідності відмовитися від його використання[44, с. 42]. На нашу думку такі судження передчасні, адже формування правового інституту «грошових зобов'язань» лише почалось у правовій доктрині. Як було зазначено Л.О.Новосьоловою, поняття і зміст грошового зобов'язання є предметом постійних дискусій, але наврядчи відмова від використання спірного поняття є вирішенням проблеми [68, с. 23].

Як сказав Ф. К. Савіньї, “вказівки, що зустрічаються в римському праві з теорії грошових зобов'язань, стоять нижче самих незначних очікувань”[78, с.402]. Відповідно, побудувати теорію грошового зобов'язання із бідного спадку римського права навряд чи можливо. В літературі з римського права грошові зобов'язання традиційно розглядаються в рамках групи зобов'язань, предмет яких визначений родовими ознаками. Однак більшість положень римського права, присвячених грошовим зобов'язанням, не дають відповіді на низку принципів питань інституту. Це пояснюється цілим рядом причин історико-економічного характеру, серед яких слід виокремити відсутність у тогочасних народів єдиного світового ринку товарів, а, отже, необхідність проведення розрахунків у різних валютах, превалювання бартеру, відсутність паперових грошей та різних форм і видів розрахунків. Грошове зобов'язання як правова категорія викликана до життя потребами розвитку господарського життя. За часів римської імперії товар безпосередньо обмінювався на предмети, що виступали як гроші. Акти обміну товару на гроші і гроші на товар були не розділені у часі.

Лише завдяки з розвитку товарообміну функція грошей як засобу обігу

доповнюється функцією засобу платежу. При появі кредитних угод процес обігу переривається, і операція “товар-гроші” стає розділеною в часі. Мається на увазі, коли товар переходить з рук в руки одночасно, то платіж за угодою може проводитись через певний проміжок часу.

Як зазначав Савлук М.І., “звичайну торгову угоду, де гроші виконують тимчасову роль засобу обігу, і де дві сторони угоди обмінювались через гроші рівновеликими цінностями і залишались в однаковому економічному становищі, приходить інший тип угоди – кредитна угода. Становище сторін змінюється: один з них стає кредитором, інший – боржником. В кредитній угоді товарна цінність в її речовому вигляді рухається в один бік – в руки боржника; кредитор замість грошей отримує виражене в грошах боргове зобов’язання про їхню сплату в договірній сумі та у домовлений строк” [46, с.59].

Передача товару та платіж все більше віддаляються у часі; золото, як засіб платежу, замінюється основними світовими валютами, а капітал виходить за рамки національних держав, виконуючи роль основного засобу виробництва. Кредит стає нормою повсякденного життя громадян більшості цивілізованих країн. Все це є матеріальним джерелом та передумовою появи та становлення інституту грошових зобов’язань у приватному праві більшості розвинутих країн світу. Але доктринальний та позитивний доробок у сфері грошових зобов’язань ще досить незначний. Подальший розвиток матеріальних джерел є переконливим доказом подальшого розвитку інституту грошових зобов’язань в приватному праві. Відсутність комплексності є проблемою історіографії вивчення питання інституту грошових зобов’язань в приватному праві. У більшості робіт з цього питання бракує цілісності вивчення даного інституту через зосередження лише на деяких аспектах існування грошового зобов’язання, наприклад, відповідальність за невиконання грошового зобов’язання. Деякі підручники з міжнародного приватного права залишили без уваги цей інститут [94, с.24].

Грошове зобов’язання у всіх правових системах виокремлено в законодавстві, судовій практиці і доктрині в самостійну правову категорію. В підручнику з цивільного та торгового права зарубіжних країн зазначено, що

законодавством, судовою практикою та доктриною всіх досліджуваних країн розділяється підхід до поняття грошового зобов'язання як зобов'язання, у якому боржник зобов'язаний передати у власність кредитору грошові знаки у визначеній сумі [94, с.201]. Водночас на практиці способи погашення зобов'язання можуть відрізнятися. Адже безготівкові розрахунки також є, по суті, погашенням грошового зобов'язання. Отже, гроші не можна визначати як певну кількість банкнот, еквівалентних певній сумі.

В юридичній літературі традиційно грошове зобов'язання визначалось як зобов'язання, пов'язане з переданням певної суми грошей або зі сплатою певної грошової суми. Так, грошове зобов'язання визначається як цивільне правовідношення, в силу якого одна особа (боржник) зобов'язана передати на користь іншої особи (кредитора) певну грошову суму, а кредитор має право вимагати від боржника виконання цього обов'язку [40, с.436].

Грошовим є будь-яке зобов'язання, направлене на передачу грошей. Гроші розглядали як майно, передача якого погашає грошове зобов'язання виконанням [48, с. 253].

Недоліком такого підходу є відсутність мети передачі грошової суми, а саме мети, що полягає в погашенні грошового зобов'язання. Проста передача грошових знаків може не створювати грошового зобов'язання, а тому і не погашати наявне. Більш того, грошові знаки можуть передаватися в нумізматичних цілях та бути індивідуально визначеними речами, право на які може бути предметом купівлі-продажу.

Також мала місце думка, що під грошовим зобов'язанням розуміється “зобов'язання, предметом якого є сплата певної суми грошей”. Водночас, виділяючи грошове зобов'язання, він вказував на те, що предмет платежу визначається, як у всіх випадках, коли йдеться про замінні речі з родовими ознаками; існує повна однорідність та замінність грошей як предмета платежу; предметом зобов'язання є грошова сума, виражена в грошових знаках, що слугують за законом законним платіжним засобом (цим грошове зобов'язання відрізняється від зобов'язання з доставки грошей як замінних речей певного виду)

[32, с. 27].

Цілісну теоретико - практичну концепцію інституту грошових зобов'язань намагався викласти Л. А. Лунц. У його працях “Гроші та грошові зобов'язання” та “Грошове зобов'язання в цивільному та колізійному праві капіталістичних країн” він, мабуть, вперше намагався дати юридичне виокремлення понять “гроші” та “грошові зобов'язання”, виділяючи особливості їхньої правової природи. Відзначаючи, що юридичні властивості грошей обумовлені тією функцією, яку гроші виконують в економічних відносинах, Л. А. Лунц стверджував, що грошове зобов'язання “направлене на сплату грошових знаків, тобто на надання матеріальних речей, що виконують функцію засобу обігу” [60, с. 154].

Аксіомою вчення Л. А. Лунца є твердження, що для визначення поняття грошового зобов'язання необхідно виявити сутність грошей як предмета цивільних правовідносин [60, с. 155]. Визначення такої сутності і становить собою ядро монографій Л. А. Лунца.

Вступаючи в полеміку з Л. А. Лунцем, Д. Г. Лавров пропонує інший підхід до поняття “грошового зобов'язання”. Так, грошовим, на його думку, слід вважати таке “зобов'язання, за яким боржник зобов'язується сплатити на користь кредитора певну суму грошей як міри вартості майнового блага кредитора” [59, с. 30]. Недолугість визначення Л. А. Лунца Д. Г. Лавров вбачає в тому, що в сучасній економіці гроші не виступають виключно як засіб обігу. Так, надаючи позичальнику певну суму грошей, позикодавець не отримує зустрічного майнового задоволення у вигляді товарів чи інших матеріальних цінностей. В цих правовідносинах гроші не виступають як засіб обігу. А відтак виникає запитання, чи є в цьому випадку грошове зобов'язання. Подальший розсуд з цього питання наводить Д. Г. Лавров, за яким гроші є мірилом вартості інших благ. У цьому сенсі обов'язок сплатити певну суму грошей може бути змістом грошового зобов'язання за умови, що гроші надаються кредитору як міри вартості певного блага [59, с. 30].

Суттєва різниця між цими двома визначеннями полягає в розширенні чи звуженні науковцями кола суспільних відносин, які вони відносять до поняття

“грошових зобов’язань”. Приватне право регулює суспільні правовідносини, в яких гроші, як предмет таких правовідносин, можуть як виконувати роль засобу обігу, так і ні. У відносинах з приводу сплати аліментів, наприклад, гроші навряд чи виконують функцію засобу обігу. За Д. Г. Лавровим, в цих правовідносинах гроші надаються як міра вартості певного блага і, відповідно, також мають ознаки грошового зобов’язання [59, с.28]. Однак, з таким ствердженням важко погодитися. На нашу думку, зобов’язання щодо сплати аліментів є соціальними, тобто направленними на встановлення соціальної справедливості, а не грошовими. Обґрунтування цього висновку міститься у наступних розділах дослідження.

За Д. І. Мейером, особи, що беруть участь у зобов’язанні, мають назву сторони: сторона, якій належить право на дії іншої особи, називається кредитором; сторона, зобов’язана дією, боржником. Предметом зобов’язання, продовжує він, як права на чужі дії завжди є дія іншої особи. Таку думку підтримав і Б.Криволапов [56, с. 84].

Такий підхід Д.І. Мейера до визначення поняття “зобов’язання” досить своєрідний, але його визначення предмета зобов’язання, на нашу думку, є неприйнятним, адже предметом грошового зобов’язання є виключно гроші, а не дії. Предмет зобов’язання – це те, з приводу чого воно виникає. Грошове ж зобов’язання виникає з приводу грошей, а точніше – з приводу права власності на гроші.

Іншою справою є об’єкт зобов’язання, тобто те, на що воно направлене і, відповідно, спрямовує своє примушення. В цьому випадку ми говоримо про певні дії або утримання від них. Обов’язок за грошовим зобов’язанням полягає в наданні певної суми грошей боржником кредиторів або утримання від дій, які б завадили кредиторів отримати належні йому кошти.

В роботі англійського вченого Ф. А. Манна стверджується, що грошове зобов’язання існує, коли боржник зобов’язаний сплатити встановлену певну спеціальну або таку, що може бути встановленою, суму грошей. Саме наявність певної суми грошей як предмета зобов’язання вирізняє, на думку автора, цей різновид зобов’язань. Так, зобов’язання доставити чи передати визначену

кількість певних купюр, як, наприклад, 100 банкнот по 20 французьких франків, не є грошовим. Таке зобов'язання є зобов'язанням щодо поставки певного виду товару, адже його предметом не є сума грошей [102, с.187].

Німецька доктрина виокремлює предмет зобов'язань з метою їхньої подальшої класифікації. Правове значення розпізнання предметів виконання пов'язане з вибором предметів виконання, визначенням якості речей як умови виконання та із звільненням від відповідальності у випадку втрати речі або відсутності предмета виконання тощо. Класифікуючи зобов'язання за предметом, Е. Ключингер в окрему категорію виділяє грошові та процентні зобов'язання (Geld- und Zinsschuld) [101, с. 185]. В свою чергу, грошове зобов'язання німецькі вчені розглядають як зобов'язання щодо сплати певної суми грошей або визначеної кількості монет певного виду [50].

У вітчизняній та зарубіжній доктринах грошові зобов'язання виокремлюються серед інших зобов'язань. Проте виділення нового інституту „грошових зобов'язань” в системі зобов'язального права – не єдине досягнення сучасної доктрини у сфері “грошових зобов'язань”. В останніх роботах простежується новий погляд на зобов'язальне право, новий підхід до його вивчення.

Але провести подібний поділ договорів в реальному житті не завжди можливо. Названий сторонами договір купівлі-продажу може за суттю зобов'язальних відносин бути і договором поставки. Таким чином, визначення будь-якого договору повинне ґрунтуватись не на суто зовнішніх ознаках (договір купівлі-продажу, бо він названий таким), а на істотних, принципових ознаках, якими є ті правовідносини, що породжуються договором.

Більше того, договір купівлі-продажу, як його називають сторони, може породжувати цілий комплекс зобов'язань у сторін, як властивих цьому договору. Зокрема, договір купівлі-продажу може породжувати зобов'язання сторін щодо перевезення, підряду, оренди тощо. Так, умови договору купівлі-продажу можуть передбачати обов'язок продавця щодо монтажу проданої речі або надання послуг з її перевезення. Крім того, договір купівлі-продажу може породжувати ряд

юридичних наслідків не сам по собі, а будучи поєднаним в єдиному юридичному складі з іншими юридичними фактами. Наприклад, порушення укладеного договору купівлі-продажу може викликати появу нових зобов'язань на стороні продавця, які раніше не існували, скажімо, робіт з усунення недоліків проданих речей, щодо сплати грошової суми за рахунок зниження купівельної ціни або повернення отриманої вартості речі тощо.

Таким чином, з договору купівлі-продажу можуть виникнути не тільки зобов'язання щодо передачі речі (її прийняття та сплати грошей), а й зобов'язання щодо виконання робіт, надання послуг тощо. Відповідно, сторони зустрічаються з цілим комплексом окремих зобов'язань, набір яких залежить від конкретної ситуації і конкретних цивільних відносин. Як стверджує В. А. Белов, це питання залишається поза увагою традиційної навчальної літератури [33, с.12].

Сучасний договір – це найчастіше ціла низка пов'язаних між собою зобов'язань, які, як нитки, пов'язують контрагентів. Завдання науковця – виділити і вивчити кожен нитку окремо, оскільки незліченна кількість договорів, їхні форми та способи викладення породжують однакові за своєю суттю зобов'язання. Центром зобов'язального правовідношення є дія боржника, що складає суть зобов'язання, а принциповими питаннями, що цікавлять кредитора, є зміст та предмет цієї дії.

Як стверджує В. А. Белов: “Юридично обов'язкова дія боржника на користь кредитора – це серцевина зобов'язань, це той початок, з якого і повинно будуватись все вчення про загальні та окремі види зобов'язань. Дія боржника, зміст зобов'язань – це головна підстава їх класифікації...” [33, с. 10]. Цю думку підтверджує законодавче визначення поняття зобов'язання в частині 1 статті 509 ЦК України: “Зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматись від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку”.

В цивільному праві України поняття “грошового зобов'язання” традиційно

пов'язують з відносинами банкрутства [100]. Саме в статті 1 Закону України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” від 14 травня 1992 р. міститься єдине нормативне визначення поняття грошових зобов'язань. Згідно із Законом, грошовим називається “зобов'язання боржника заплатити кредитору певну суму відповідно до цивільно-правового договору та на інших підставах, передбачених цивільним законодавством України.” Це визначення сформовано для потреб законодавства про банкрутство та не претендує на загальноправове.

Як бачимо, грошові зобов'язання є різновидом зобов'язань у приватному праві і співвідносяться, як частина та ціле. Таким чином усе, що стосується зобов'язань у приватному праві, справедливо належить і до грошових зобов'язань. Грошові зобов'язання мають свій характер та відмінності, що виділяють їх із системи інших зобов'язань у приватному праві.

Однією із визначальних ознак грошового зобов'язання є обов'язок сплатити гроші. В зобов'язанні гроші використовуються як засіб погашення грошового боргу, відновлення еквівалентності обміну, компенсація продавцю вартості переданого ним товару або компенсація понесених майнових втрат. Виходячи з цього, в судовій практиці як одного з основних критеріїв, що дає змогу виокремити категорію грошового зобов'язання, вказують на наявність в такому зобов'язанні мети погашення грошового боргу [68, с. 25]

Якщо гроші набувають у зобов'язанні іншого значення, тоді немає підстав говорити про грошове зобов'язання взагалі. Так, зобов'язання зберігача або перевізника грошових купюр не може бути віднесено до грошових, оскільки його об'єктом є послуги з перевезення чи збереження, а гроші не виступають як засіб платежу.

З цієї ж причини не може розглядатися як грошове зобов'язання і надання грошового кредиту, передача авансу або суми передплати стороні, що надає послуги, виконує роботу чи продає певний товар. В усіх цих випадках грошовий борг не погашається, а, навпаки створюється на стороні боржника. При наданні кредиту сторона, що передає гроші, отримує право вимагати повернення грошової

суми та сплати відсотків. У зобов'язанні передати аванс чи передплату підставою для сплати є отримання права вимагати зустрічного виконання від сторони за договором. Такі зустрічні грошові зобов'язання повинні бути зарахованими у спосіб, визначений відповідним законодавством.

Іншу позицію має В. А. Белов, який доводить, що зобов'язання щодо надання кредиту, сплати авансу чи обдарування стають грошовими [33, с. 15]. В свою чергу, до цих зобов'язань застосовуватимуться положення законодавства про грошові зобов'язання, а отже, й положення про відповідальність за порушення грошового зобов'язання, як, наприклад, зобов'язання сплатити 3 % річних та індекс інфляції у випадку прострочення тощо (стаття 625 ЦК України).

Відповідно до українського законодавства участь у справі про банкрутство мають право приймати кредитори за грошовими зобов'язаннями до боржника, що виникли у відповідності до цивільно-правового договору та на інших підставах, передбачених цивільним законодавством України. Дотримуючись логіки В. А. Белова, зобов'язання надати кредит чи сплатити передплату також є грошовими, а тому, кредитор за таким зобов'язанням також має право приймати участь у процедурі банкрутства як конкурсний кредитор з відповідною грошовою вимогою. Отже, ліквідувати підприємство можуть кредитори, які розраховують на отримання кредиту від боржника. Результат – більш ніж сумнівний.

Важливою ознакою грошового зобов'язання, за Ф. А. Манном, є об'єктивна постійна можливість виконання грошового зобов'язання, тобто право не знає підстав, за яких грошове зобов'язання неможливе для виконання [102, с. 66]. Йдеться про те, що неможливість виконання грошового зобов'язання через відсутність коштів у боржника та інших об'єктивних причин не може мати своїм наслідком припинення грошового зобов'язання. Аналогічний принцип міститься в українському законодавстві, закріплений у статті 625 ЦК України, де зазначається, що боржник не звільняється від відповідальності за неможливість виконання ним грошового зобов'язання. Варто зазначити, що грошове зобов'язання повинно бути виконаним також у разі заміни сторін у цьому зобов'язанні. Так, заміна первинного кредитора здійснюється внаслідок

передання ним своїх прав іншій особі за правочином шляхом відступлення права вимоги або правонаступництва, і новий кредитор має право вимагати від боржника виконання грошового зобов'язання. У випадку заміни боржника виконання обов'язку здійснюється поручителем або заставодавцем (майновим поручителем) або ж третьою особою.

З усього різноманіття визначень в сучасній правовій літературі можна підсумувати, що зобов'язання в приватному праві полягає в обов'язку однієї сторони виконати певні дії або утриматись від них і, відповідно, іншої – вимагати таких дій або утримання від них. Важливо зазначити, що обов'язок за грошовими зобов'язаннями полягає також в обов'язку їх належного виконання. Належність виконання визначається передусім законодавством, в тому числі міжнародним, угодою сторін, звичайною практикою та принципами добросовісності, розумності тощо. Співвідношення дії цих джерел для різних країн різне, але для кожної правової системи справедливим буде таке: належними мають бути предмет, строк, місце, суб'єкти та спосіб виконання. Від додержання цих умов залежать правові наслідки тих дій, які були здійсненні внаслідок зобов'язання – погашення зобов'язання або настання негативних наслідків, пов'язаних з невиконанням грошового зобов'язання.

Яскравим прикладом розвитку інституту грошових зобов'язань у міжнародному приватному праві є прийняття уніфікованих міжнародно-правових актів, що передусім присвячені регулюванню зазначеного питання. Йдеться про Європейську конвенцію про міжнародні грошові зобов'язання 1967 р. [100] та Європейську конвенцію про місце виплати грошових зобов'язань 1972 р. [2], де вперше уніфіковано вихідні положення інституту “грошових зобов'язань” і вироблено поняття “іноземних грошових зобов'язань”, під якими розуміються всі грошові зобов'язання з так званим “міжнародним елементом”.

Поняття “грошового зобов'язання” широко використовується в українському законодавстві та судовій практиці. Окремі статті ЦК України та ГК України регулюють питання належного виконання грошових зобов'язань, Законом України “Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових

зобов'язань” визначено особливості відповідальності за неналежне виконання грошових зобов'язань. Видано чимало роз'яснень та узагальнень компетентних судових органів з питань правозастосування у сфері виконання грошових зобов'язань [15].

1.2. Гроші як предмет грошового зобов'язання

Незважаючи на велике значення грошей в цивільному обігу, в жодному законодавстві не можна знайти загального визначення поняття грошей, хоча й зустрічаються окремі конкретні вказівки на те, що той чи інший предмет слід розглядати як гроші.

ЦК України містить статтю 192 “Гроші (грошові кошти)”, однак саме визначення поняття грошей відсутнє. Частина 1 цієї статті, зокрема, визначає, що “законним платіжним засобом, обов'язковим до приймання за номінальною вартістю на всій території України, є грошова одиниця України – гривня”.

В юридичній літературі багато разів порушували питання про те, що взагалі слід розуміти під грошима. На це питання іноді намагались відповісти шляхом побудови спеціального поняття грошей для потреб цивільного права – без зв'язку з економічним поняттям грошей – спроби, які завжди закінчувалися невдачею.

“З юридичної точки зору, гроші – це ніщо інше, як один з видів так званих замінних ... родових речей”. Що ж стосується економічних функцій грошей, то вони “не можуть бути основою для виділення грошей в особливу категорію вже тому, що володіння специфічною функцією є властивістю кожної корисної речі, а з характеру функцій, якими володіють гроші, не можна вивести нічого такого, що обумовило б особливість саме їхньої юридичної природи” [32, с. 6].

Але вчення про гроші належить до сфери економічної науки. Наука цивільного права може базуватись на понятті грошей, які розкриваються в результаті аналізу їхніх функцій в економічних відносинах. Завдання науки цивільного права полягає у відповіді на питання про те, які зі сторін того складного явища, яке носить ім'я “гроші”, слід брати до уваги при розгляді

грошей як предмета грошових зобов'язань. А питання особливостей природи грошей та природи формування їх вартості є одним з центральних та найбільш вивчених в економічній теорії.

Переважає більшість економістів зосереджують свою увагу на принципових різницях між грошима та товаром. Так, К. Маркс вважав гроші особливим товаром, що представляє адекватне існування мінової вартості всіх товарів. Вартість грошей визначається тими суспільними відносинами, які виникають з приводу грошей. Гроші – “матеріальна оболонка суспільних відносин”, а “не річ із завчасно встановленими властивостями”. Лорд Халдан, розглядаючи питання різниці між грошима та рухомим майном, зазначав: «В більшості випадків гроші не підлягають віндикації. Гроші не можуть бути витребувані у добросовісного набувача. При передачі грошових знаків змінюється не просто володіння грошовим знаком, а й право власності на грошовий знак. Для цього немає необхідності якимось чином підтверджувати відповідний титул» [94, с. 11].

Певну прогалину в цій сфері намагалась заповнити державна теорія грошей. Державна теорія грошей є необхідним продовженням теорії суверенітету держави чи монополії держави над власною валютою. Навряд чи слід згадувати, що із суверенітету держави випливає право випускати чи санкціонувати випуск грошей, регулювати їхній обіг, реалізувати існуючі грошові зобов'язання тощо. До того ж майже всі писані конституції визначають право держави в особі її центральних органів на здійснення грошової політики. Таким чином, існування певної валюти є нічим іншим, як вираженням політичного суверенітету певної держави [101, с. 15].

Економічна наука сприймає це поняття в широкому розумінні, враховуючи чеки та векселі, що також відіграють важливу роль в господарському обігу (так звані кредитні гроші). Таким чином, сказане викликає ряд таких питань, як, наприклад: чи є іноземна валюта грошима в юридичному сенсі; чи справді чеки та векселі – гроші; що взагалі таке гроші в юридичному аспекті тощо. В своїй монографії Л. А. Лунц дійшов висновку, що визначити юридичну природу грошей можна лише “шляхом аналізу тієї функції, яку виконують гроші в господарському

житті” [60, с. 34-37]. Серед усіх “господарських” функцій нас найбільше цікавлять ті, які мають юридичне значення, та особливо ті, в яких гроші виступають як предмет грошових зобов’язань.

По-перше, гроші є засобом обміну, при чому цей засіб має загальний характер та велику ліквідність. Будь-який суб’єкт господарювання може отримати в обмін на гроші певні суспільні блага. Юридичне значення ця функція отримує лише після того, як певний засіб обміну визнається державою законним платіжним засобом. Держава оголошує, що такими знаками можна покривати існуючі борги; а господарський обіг має використовувати ці грошові знаки для укладення нових угод. Отже, функцію засобу обігу можуть виконувати будь-які речі, але юридичне значення “грошей” ці речі отримують лише після отримання ними законної платіжної сили, що виражена у відповідних актах держави.

У випадку відсутності вираженої згоди кредитора, борг не може бути погашеним інакше, ніж шляхом платежу визначених законом грошових одиниць, тобто законним платіжним засобом [102, с. 5]. Варто зазначити, що правове значення законного платіжного засобу, наданого грошовому знаку, полягає в тому, що кредитор за грошовим зобов’язанням, відмовившись прийняти законний платіжний засіб, впадає в прострочення (*mora creditoris*).

По-друге, ознаки та властивості грошей, а саме їх подільність та постійна присутність у господарському обігу, покладає на них інші, не менш важливі функції.

Грошові знаки іноземної держави, що не мають за законодавством цієї держави платіжної сили та не виконують функцію загального засобу обігу, навіть якщо така валюта й широко використовується громадянами цієї держави, не є грошима в юридичному значенні і не може бути засобом належного виконання зобов’язання.

Законодавство України не визначає іноземну валюту як законний платіжний засіб, про що свідчать вже згадані стаття 99 Конституції України, статті 524 та 523 ЦК України [44]. Але це зовсім не означає, що іноземній валюті не може бути надано статусу законного платіжного засобу. В кожній державі є

зобов'язання, в яких іноземній валюті надається такий статус за законодавством чи за угодою, визнаючи, що така угода не повинна суперечити чинному законодавству. Так, в деяких країнах іноземна валюта виступає законним платіжним засобом щодо певних платежів (зокрема митним). Більше того, іноземна валюта потенційно виконує грошові функції в сфері міжнародних розрахунків, тобто між особами різної національної належності[72,с. 31-34].

Ця потенційна роль будь-якої іноземної валюти впливає з того, що грошове зобов'язання у зовнішній торгівлі чи іноземній кредитній операції завжди має вираження у валюті, яка принаймні для однієї сторони відповідної угоди буде іноземною. Отримуючи названий статус, валюта перетворюється у засіб виконання грошового зобов'язання і до неї, відповідно, застосовуються такі ж правила, як і для національної грошової одиниці (в тому числі правила щодо відсотків, місця виконання зобов'язання тощо).

Стосовно чеку, то як засіб обігу і платежу він виникає з функції грошей як платіжного засобу, але в дійсності він не є грошима, а лише заміняє їх в обігу. Використання чеку як засобу платежу обмежено, тому що, по-перше, чек – це грошове зобов'язання приватного порядку і не може використовуватись як загальний засіб платежу. По-друге, чек виступає лише як письмовий дозвіл банку розпоряджатися грошима на рахунку чекодавця у банку та не може бути засобом кредиту [72, с. 93].

Це більше характерно і для векселя, який також не використовується як загальний засіб платежу та засіб надання кредиту[73]. По суті, як чек, так і вексель є самостійними грошовими зобов'язаннями і тому не можуть вважатися грошима в юридичному значенні, навіть якщо чек та вексель виконують ряд дуже подібних до грошей функцій[63, с.110-118].

1.2. Класифікація грошових зобов'язань

Класифікація для науки має досить вагому роль, адже саме класифікація допомагає максимально структурувати наданий об'єм інформації. Для грошових зобов'язань класифікація є головним завданням, іноді навіть метою адже точна класифікація, визначення відмінностей та схожість в створенні чи у меті зобов'язання допомагає в майбутньому правильно прийняти рішення при створенні зобов'язання або при вирішенні конфлікту інтересів, що став наслідком неправильного розуміння всіх нюансів зобов'язання. Для України – це не нова проблема, адже вагомим плюсом для малих компаній є необізнаність клієнтів у грошових зобов'язаннях, порядку їх сплати, процесу нарахування відсоткової ставки.

На сьогодні точної, або загальноприйнятої класифікації грошових зобов'язань не існує, хоча багато вчених знайшли масу підходів до класифікації, досягти однозначного результату не вдалося.

Зобов'язальні правовідносини, що виникають у сфері грошей, досить різноманітні. Грошовим може бути зобов'язання в цілому (позика), та як обов'язок однієї сторони в договорі (послуг, оплата товарів). Різними можуть бути як підстави виникнення грошового зобов'язання, так і способи та строки його погашення. Цим і обумовлюється необхідність класифікації грошових зобов'язань адже, навіть при поверхневому погляді на зміст та природу грошових зобов'язань, які виникають з тих чи інших конкретних підстав.

Саме під час класифікації грошових зобов'язань чітко простежується різниця підходу та способів класифікації грошових зобов'язань. Так, В. А. Белов першою підставою для класифікації грошових зобов'язань обирає мету передачі грошових знаків у грошовому зобов'язанні

Автор звертає увагу на те, що мета передачі грошових знаків в договорі купівлі-продажу відрізняється від мети передачі грошових знаків в зобов'язанні надати кредит. Також у праці визначено мету зобов'язання – це передача грошової суми в договорі купівлі-продажу – “створення підстави для вимоги про передачу власником предмета договору”; в кредитному договорі та ж дія має іншу мету – “виконання зобов'язання щодо надання самого предмету договору” [33, с. 27].

Отже, В. А. Белов класифікує всі грошові зобов'язання з метою передавання грошових коштів на:

- 1) зобов'язання щодо передачі грошей, що виступають предметом договору (зобов'язання про надання кредиту);
- 2) зобов'язання щодо передачі грошей як ціни договору. Передача направлена на погашення існуючого чи майбутнього боргу (зобов'язання щодо оплати товару).

Зазначена класифікація є не досить вдалою, адже “зобов'язання щодо передачі грошей як предмета договору” не є грошовим зобов'язанням. Грошові зобов'язання не можливо класифікувати за метою передачі грошових знаків, адже відповідно до визначення поняття “грошового зобов'язання”, така мета одна – погашення грошового зобов'язання. Така класифікація є досить поверхневою, адже не враховує інших джерел та передумов створення грошового зобов'язання.

Відтак, не є грошовим і обов'язок дарувальника передати обдарованому певну суму грошей, оскільки безпосередня мета (підстава) даного зобов'язання - проявити щедрість, обдарити (але ж у цьому випадку йдеться саме про право, а не обов'язок). Отже, така класифікація не є допустимою, тому що ускладнює розуміння грошового зобов'язання.

Проаналізувавши вказану класифікацію, Б. М. Поляков доходить висновку, що заборгованість, що виникає за передані товари, надані послуги чи суми кредитів з урахуванням відсотків, виконані роботи, відносяться до грошових зобов'язань як “боргові грошові зобов'язання” лише в процедурі банкрутства [73, с. 92-95]. Науковець дійшов правдивих висновків, але не врахував одну умову: дане правило застосовується не лише для грошових зобов'язань в процедурі банкрутства, але й для інституту грошових зобов'язань у цілому.

Однією із основних підстав для класифікації грошових зобов'язань є час виконання грошового зобов'язання. За цим критерієм виділяють:

- довгострокові (від 50 років) грошові зобов'язання;
- середньострокові (від 5 до 50 років) грошові зобов'язання;
- короткострокові (до 5 років) грошові зобов'язання.

Такий поділ умовний, адже необхідний передусім для академічних потреб.

Існує багато різних методів юридичного оформлення грошового зобов'язання в залежності від часового критерію, різні підходи до гарантування реального отримання грошових коштів та різні підходи до захисту від знецінення грошового знаку з моменту виникнення до моменту остаточного погашення грошового зобов'язання. І не випадково – кредитор за довгостроковим грошовим зобов'язанням шукатиме більш надійні гарантії виконання грошового зобов'язання, ніж кредитор за короткостроковим, адже ризик порушення довгострокового грошового зобов'язання значно вищий і пов'язаний з урахуванням найнеймовірніших обставин.

Що ж до англійської правової доктрини, то у більшості випадків виділяють грошові зобов'язання з визначеною сумою боргу (*liquidated sums*) і зобов'язання, в цьому випадку грошова сума не встановлена сторонами, але може бути встановленою у визначений сторонами спосіб або за рішенням суду (*unliquidated sums*). Грошовими знаками можуть виражатися будь-які боргові зобов'язання. Як зазначив Ф. А. Манн: "Грошове зобов'язання існує, в першу чергу, там, де боржник зобов'язаний сплатити певну, фіксовану та визначену суму грошей" [102, с. 65]. Науковець також вводить поняття грошових зобов'язань у іноземній валюті та звертає увагу на їхнє специфічне правове регулювання.

У випадку використання іноземної валюти можуть конкурувати три системи права: 1) *lex contractus* чи *lex causae*; 2) *lex monetae*; 3) *lex fori*.

Однак, виходячи з функцій грошей, вони можуть бути примусовим засобом виконання інших зобов'язань, предметом яких гроші не були. Більше того, будь-яке зобов'язання у випадку неможливості його виконання може бути замінено грошовим. Гроші можуть бути засобом погашення збитків, завданих кредиторів. У таких випадках грошове зобов'язання не має завчасно встановленої суми грошової вимоги, існують тільки правила і способи визначення розміру грошового зобов'язання. Остаточний розмір грошового зобов'язання в грошовому зобов'язанні з невизначеною сумою залежить від позиції сторін зобов'язання, а у певних випадках – від суду [35, с. 18; 19, с. 347-353].

Також важливою підставою для класифікації грошового зобов'язання стала наявність в такому зобов'язанні так званого іноземного елемента. Саме за наявністю іноземного елемента в правочині правочин належить до сфери науки міжнародного приватного права.

Відповідно, всі грошові зобов'язання можна поділити на такі, що мають в своєму складі іноземний елемент, і такі, що його не мають. За загальною теорією міжнародного приватного права іноземним елементом в грошовому зобов'язанні може бути суб'єкт, об'єкт та юридичний факт. Іноземним суб'єктом в грошовому зобов'язанні може бути іноземний громадянин, іноземна організація чи навіть іноземна держава, що приймає участь у приватноправових відносинах.

Більш складна ситуація з об'єктом грошового зобов'язання. Ми поділяємо точку зору, що об'єктом грошового зобов'язання, як і зобов'язальних правовідносин взагалі, є дія суб'єктів правовідносин. Суттю зобов'язальних правовідносин є дія однієї сторони на користь іншої. Отже, грошове зобов'язання може бути ускладнене іноземним елементом у випадку, якщо дії щодо погашення грошового зобов'язання регулюються іноземним законодавством. Грошовим зобов'язанням з іноземним елементом можна вважати зобов'язання громадянина України здійснити платіж на рахунок іншого громадянина України в іноземній державі. Відповідно, за таких обставин належним може бути лише такий платіж, який здійснено відповідно до законодавства цієї іноземної держави.

Проаналізувавши практику судової діяльності більшості розвинутих країн, Ф. А. Манн дійшов висновку, що в цьому питанні вона досить неоднозначна. У більшості випадків національні судові системи захищають національні інтереси. Вчений виводить дві основні умови, на які необхідно звернути увагу. Суд має брати до уваги і застосовувати валютні обмеження та заборони іноземної держави, у разі якщо грошове зобов'язання підпорядковано праву цієї іноземної держави. Якщо ж валютні обмеження і заборони встановлені правом держави іншої, ніж тієї, правом якої регулюється грошове зобов'язання, тоді такі обмеження та заборони, як правило, не застосовуються [102, с. 403].

Грошовим зобов'язанням, ускладненим іноземним елементом, також вважається таке грошове зобов'язання, виникнення, зміна чи припинення якого пов'язано з юридичним фактом, який має місце за кордоном. Таким фактом може стати укладання визначеного договору чи завдання шкоди певній особі, незалежно від національності суб'єктів правовідносин.

Одним із питань, яке виникає при вивченні інституту грошових зобов'язань є питання впливу предмета грошового зобов'язання на правове регулювання інституту. Інакше кажучи, чи може вважатися іноземний предмет грошового зобов'язання іноземним елементом, що ускладнює правове регулювання цих правовідносин. Дана ситуація виникає, коли між двома резидентами виникає таке грошове зобов'язання в іноземній для них валюті.

Українська судова практика різниться щодо питання визначення гривневого еквіваленту грошових зобов'язань. Зокрема, у постанові ВСУ в справі № 6-284цс17 від 1 березня 2017 року, визначено, що сума, яка підлягає сплаті визначається у гривні за офіційним курсом НБУ, встановленим для відповідної валюти на день платежу, якщо інший порядок не встановлено договором.

Також варто зауважити позицію ВСУ у якій йдеться: «...у випадку порушення грошового зобов'язання, предметом якого є грошові кошти, виражені в гривнях з визначенням еквіваленту в іноземній валюті, передбачені ч.2, ст. 625 ЦК України інфляційні втрати стягненню не підлягають, оскільки втрати від знецінення національної валюти внаслідок інфляції відновлені еквівалентом іноземної валюти. Окрім цього, стягнення суми боргу, відповідно до умов договору та положень ст. 533 ЦК України, проводиться за курсом долара США станом на 9 липня 2015 року - на день ухвалення судового рішення, як зазначено у позовних вимогах» [27].

Разом з тим частина друга статті 533 ЦК України допускає, що сторони можуть визначити в зобов'язанні грошовий еквівалент в іноземній валюті. У такому разі сума, що підлягає сплаті за зобов'язанням, визначається в гривнях за офіційним курсом НБУ, встановленим для відповідної валюти на день платежу, якщо інший порядок її визначення не передбачений договором або законом чи іншим нормативно-правовим актом.

Більшість науковців дають однозначну відповідь на це запитання: “іноземна валюта боргу, з точки зору міжнародного приватного права, має значення, аналогічне значенню іноземної міри ваги, що використовується для визначення кількості товару, що підлягає поставці”. Отже, іноземна валюта не сприймається як іноземний елемент у зобов'язанні.

Проте, остання новела змусила багатьох правників більш уважно ставитися до кожного слова у договорі. Так, виносячи рішення по справі № 753/11000/14-ц, 18.04.18, ВС/КЦС зазначив: якщо встановлені правила, не дозволяють визначити зміст умови договору, слід застосовувати тлумачення *contra proferentem*, а саме, – слова договору повинні тлумачитися проти того, хто їх написав.

Вирішальне значення в цій справі мали відповідні формулювання договору купівлі-продажу квартири, у пунктах 4, 5 якого передбачалось, що продаж квартири здійснено за 22 277,00 грн, що на момент здійснення операції складає 11 763 умовні одиниці за курсом Національного банку України на день укладання договору, які покупець зобов'язувався виплатити продавцю протягом п'ятнадцяти років з моменту укладання договору, тобто до 14 лютого 2012 року.

При цьому договір не містить посилань на його обов'язок оплати вартості квартири відповідно до курсу іноземної валюти на день платежу. Залишивши без змін рішення апеляційного суду, Верховний Суд у складі Об'єднаної Палати ВС зазначив, що аналіз змісту вказаного договору свідчить, що правила, встановленні статтею 213 ЦК України, не дозволяють визначити зміст відповідної умови договору купівлі-продажу щодо порядку проведення розрахунку.

Верховний Суд сформував правову позицію, відповідно до якої, у разі, якщо з'ясувати справжній зміст відповідної умови договору неможливо за допомогою загальних підходів до тлумачення змісту правочину, передбачених у частинах третій та четвертій статті 213 ЦК України, слід застосовувати тлумачення *contra proferentem*. Особа, яка включила ту або іншу умову в договір, повинна нести ризик, пов'язаний з неясністю такої умови. При цьому це правило застосовується не тільки в тому випадку, коли сторона самостійно розробила відповідну умову, але й тоді, коли сторона скористалася стандартною умовою, що була розроблена третьою особою.

Це правило підлягає застосуванню не тільки щодо умов, які «не були індивідуально узгоджені» (*no Individually negotiated*), але також щодо умов, які хоча і були індивідуально узгоджені, проте були включені в договір «під переважним впливом однієї зі сторін» (*under The dominant sinfluence of the party*) [28].

Але ми не сприймаємо дане як аксіому, адже гроші є особливим предметом цивільних правовідносин. Їхня особливість пов'язана, в тому числі, з тим, що платіжна сила грошей встановлюється державою. Відповідними нормативними актами держава встановлює платіжну силу грошей. Визнаючи платіжну силу іноземних грошей, ми одночасно визнаємо екстериторіальну дію законодавства країни-емітента грошового знаку.

Найкращою ілюстрацією екстериторіальної дії валютного права є дія іноземних законів, спрямованих на зміну грошової одиниці цієї іноземної держави. Після того, як держава ввела нову грошову одиницю і встановила співвідношення між старою та новою грошовими одиницями, це співвідношення повинно застосовуватись стосовно всіх боргів, виражених у валюті цієї держави. Питання про платіжне співвідношення старої та нової грошової одиниці може бути вирішено лише законом тієї держави, якій належить відповідна валюта; в законі іншої держави взагалі неможливо знайти відповідь на це питання [60, с. 186].

Російський вчений Д. Г. Лавров, класифікуючи грошові зобов'язання, виокремлює так звані самотійні та несамотійні грошові зобов'язання [56, с. 64]. Суть цієї класифікації криється в загальній теорії зобов'язального права.

Відповідно, кожне право сторони зобов'язання кореспондується з обов'язком іншої сторони і, навпаки. Слід вважати, що кожний обов'язок є самотійним щодо інших обов'язків у складному зобов'язанні. Мова не йде про те, що між ними немає зв'язку. Йдеться про те, що кожний обов'язок має свою долю та припинення одного обов'язку не тягне за собою автоматичне припинення іншого. Д. Г. Лавров підтвердження цьому знаходить ще в римському праві, відповідно до якого ризик втрати речі міг переходити до покупця до моменту фактичної передачі речі, а не лише під час її передання. Отже, грошове зобов'язання виникало незалежно від обов'язку продавця передати річ.

Таким чином, будь-яке грошове зобов'язання є самостійним у своєму існуванні та нормативному регулюванні. Існування самостійних і несамостійних грошових зобов'язань Д. Г. Лавров пояснює тим, що одні грошові зобов'язання є незалежними та самостійними у своїй появі, а інші ж – “несамостійні”, пов'язані з іншими зобов'язаннями, коли одне зобов'язання обумовлює появу іншого. Самостійність того чи іншого зобов'язання, на думку Д. Г. Лаврова, слід вбачати не в тому, чи входить воно до складу іншого зобов'язання, а в тому, наскільки пов'язане його існування з іншим зобов'язанням [59, с. 67].

Ще однією формою класифікації грошових зобов'язань є класифікація за підставою виникнення грошового зобов'язання.

Гроші є загальною формою вартості, звідси й економічна можливість замінити будь-який предмет боргу його грошовим еквівалентом. Така заміна може бути результатом угоди сторін, але може ґрунтуватися і на законі.

Наступним видом зобов'язань за французьким правом є зобов'язання, підставою виникнення яких є закон. До них відносять зобов'язання аліментування, деяких інших соціальних виплат тощо.

За німецьким правом зобов'язання виникають із закону, угод, делікту, безпідставного збагачення та ведення чужих справ без доручення.

Визнання законодавством угод (як односторонніх, так і багатосторонніх, тобто договорів) відображало потреби та тенденції розвитку цивільного обігу кінця XIX ст. – початку XX ст.

Зобов'язання з договорів залишаються одним із найважливіших видів зобов'язань. Одностороннє волевиявлення, яким є одностороння угода, набуло особливого практичного значення та широкого поширення. За загальним правилом, одностороння угода є підставою виникнення зобов'язання у випадках, прямо передбачених у законі. Оцінюючи видачу цінних паперів на пред'явника як одностороннє волевиявлення, можна сказати, що в умовах їх надзвичайно широкого поширення (зокрема розвиток чекового та вексельного обігу та відповідного законодавства) зобов'язання, що виникають з угод, за своїм значенням та поширенням стають одним із найважливіших видів зобов'язань поряд з договірними зобов'язаннями. Саме ця особливість й знайшла своє відображення в німецькому цивільному праві.

Щодо англо-американської правової сім'ї, то їй не відомий системний підхід у цій класифікації. Відсутнє законодавство, яке б встановило загальні принципи поділу зобов'язань та різні підстави виникнення зобов'язань. Доктрина, в основному, виділяє такі підстави: договір, делікт, квазідоговір, інші підстави.

В українському законодавстві підстави виникнення зобов'язань визначені в статті 11 ЦК України. Пункт 1 зазначеної статті встановлює, що цивільні права та обов'язки виникають із дій осіб, що передбачені актами цивільного законодавства, а також із дій осіб, що не передбачені цими актами, але за аналогією породжують цивільні права та обов'язки. Згідно з аналізом пункту 2 статті 11 ЦК України підставами виникнення грошового зобов'язання може бути: договір та інший правочин; створення літературних, художніх творів, винаходів та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності; завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі; інші юридичні факти.

У своїй праці “Денежные обязательства в российском гражданском праве” Д. Г. Лавров поділяє всі грошові зобов’язання на регулятивні та охоронні. Такий поділ проводиться залежно від того, вартість якого блага виражають сплачені кредитором гроші – правомірно відчуженого чи неправомірно відчуженого (пошкодженого). В тих випадках, коли кредитор розпоряджається належним йому майновим благом, відчужуючи його боржнику або надаючи йому право тимчасового користування за зустрічне задоволення у вигляді грошей, має місце регулятивне зобов’язання. Охоронним слід вважати таке зобов’язання, в якому кредитор отримує від боржника еквівалент вартості втраченого поза його волею блага [59, с. 234].

На думку автора, окрім договірних грошових зобов’язань, до регулятивних також належать зобов’язання з односторонніх дій правомірного характеру. Зокрема, слід виокремити зобов’язання з дій у чужий інтерес без доручення, зобов’язання з публічної обіцянки винагороди, а також із публічного конкурсу.

Наведене вище підтверджує самотійність правової категорії “грошового зобов’язання”. Це, в свою чергу, підтверджує унікальність правового регулювання інституту та його соціального призначення. Класифікація дає змогу ще глибше пізнати поняття та суть “грошового зобов’язання”, відмінність у підходах різних науковців до визначення інституту. Практичне значення такі знання набувають під час виокремлення із загального масиву зобов’язань у приватному праві грошових зобов’язань, які, в свою чергу, мають ряд важливих особливостей у правозастосуванні.

Усі без винятку грошові зобов’язання мають тимчасовий характер. Учасники цивільного обороту укладають договори заради певного правового результату, який може бути досягнений лише шляхом виконання зобов’язання, що виникає з договору. Ст. 629 ЦК України вказує на те, що договір має обов’язково виконуватись. Виконання Будь-кого договору має бути здійснено у безпосередній відповідності до умов договору. Договірні зобов’язання є одним з найпоширеніших видів грошових зобов’язань.

Обов'язок сплатити гроші може виникнути на підставі договору або закону і складати первісний зміст зобов'язання, як це, наприклад, має місце, коли покупець зобов'язаний оплатити товар або акцептант векселя – платити за векселем, а також у випадках, коли одна особа зобов'язана виплачувати іншій грошове утримання. Крім того, обов'язок сплатити гроші може бути санкцією за невиконання зобов'язання, первісним об'єктом якого є не гроші, а інші речі, послуги або ж дії. Наприклад, зобов'язання продавця відшкодувати збитки шляхом сплати грошей у випадку недоліку товару.

У більшості випадків підставами виникнення грошових зобов'язань є договори. Вони є основою зобов'язального права, а отже, стають одним із найважливіших об'єктів наукового дослідження. Слід констатувати незначний обсяг наукових робіт з вивчення договору як підстави виникнення грошового зобов'язання.

Договірне грошове зобов'язання існує тоді, коли грошове зобов'язання виникає на підставі договору. Інакше кажучи, договірне грошове зобов'язання – це правовідношення, що виникло на підставі договору, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана сплатити іншій стороні (кредитору) певну суму грошей з метою погашення грошового зобов'язання.

Необхідність у класифікації договірних грошових зобов'язань безсумнівна й очевидна навіть при поверхневому аналізі їхнього змісту та підстав виникнення. Як справедливо відмічає М. М. Агарков зобов'язання є складним правовідношенням, складовою частиною якого завжди є певний обов'язок [29, с. 178-179].

Таким чином, для виконання зобов'язання боржник має належним чином виконати ряд обов'язків. Лише належне виконання кожного з них має наслідком погашення зобов'язання в цілому. Якщо йдеться про договірне грошове зобов'язання, то відповідні “етапи” визначаються умовами договору, а за їх відсутності – вимогами законодавства чи звичаю.

Але для договірних правовідносин характерне існування пов'язаних обов'язків сторін, а точніше: виконання свого обов'язку однією стороною обумовлює виникнення обов'язку іншої сторони.

У цьому аспекті договірні грошові зобов'язання можна поділити на дві групи, а саме: грошові зобов'язання, що не пов'язані виникненням та існуванням з іншими зобов'язаннями є самостійними, а грошові зобов'язання, що пов'язані з іншими зобов'язаннями – несамостійними.

Слід також зазначити, що самі договори можуть бути односторонні та двосторонні. Як зазначає Ф. К. Савіньї, відповідно до договору першого типу одна сторона стає тільки кредитором, а інша лише боржником і, таким чином, виникає найпростіше правовідношення, яке взагалі можна уявити в зобов'язаннях. Таким договором є позичка [78, с. 377].

У договорах другого виду кожна сторона є і кредитором, і боржником одночасно за різними діями. Однак слід зазначити, що це не сукупність певної кількості зобов'язань на стороні кредитора та боржника, а система взаємопов'язаних несамостійних зобов'язань, кожне з яких визначає існування іншого. Прикладом є договір купівлі-продажу, найму тощо.

Таким чином, сам договір може створювати як одне грошове зобов'язання, так і декілька взаємопов'язаних грошових зобов'язань. В кожному з цих випадків договір може визначати порядок, спосіб, місце виконання та розмір грошового зобов'язання.

Особливості договірних грошових зобов'язань зумовлені властивостями грошей як об'єктів економічного обороту, а саме:

- резидент країни-емітента зобов'язаний приймати платежі за номінальною вартістю грошей;
- гроші вразливі перед інфляційними процесами, які є наслідками змін економічної ситуації в країні, що створює загрозу фінансових втрат для господарюючих суб'єктів в умовах панування принципу номіналізму;

- гроші є універсальним засобом обігу та вираження абстрактної цінності (вартості) товарів, робіт чи послуг, що фактично дозволяє їх власнику вимагати від будь-яких осіб надання певних благ, з чим пов'язано відсутність зацікавленості у боржника за грошовим зобов'язанням у належному та своєчасному виконанні власних обов'язків із передачі грошей кредитору.

У зв'язку з зазначеними вище властивостями грошей можна виокремити такі особливості договірних грошових відносин, як: застосування захисних застережень для мінімізації фінансових втрат суб'єктів економічних відносин від інфляційних процесів та коливання курсів валют і забезпечення виконання грошового зобов'язання певними механізмами та способами з метою створення для боржника стимулу в його належному та своєчасному виконанні. Встановлення розміру грошового зобов'язання в міжнародній торгівлі є чи не найскладнішим завданням, яке постає перед контрагентами. Збільшення чи зменшення курсів валют – це об'єктивно існуюче явище. Сторона-боржник та сторона-кредитор зацікавлені в тому, щоб захиститись від інфляції та валютної нестабільності в умовах, коли в правовій доктрині переважає концепція “номіналізму”. Світова практика виробила кілька способів захисту. До них належать так звані валютні (чи захисні) застереження, які закріплюються у зовнішньоекономічних контрактах.

Валютним застереженням називають спеціальне становище, яке спрямоване на уникнення втрат сторін від можливої девальвації чи ревальвації валюти, в якій встановлено розмір зобов'язання платника.

Стабілізуючі договірні застереження, на відміну від інших видів способів забезпечення виконання зобов'язання, не є заходами відповідальності (санкціями) за порушення забезпечених зобов'язань.

Характерною особливістю захисних застережень Л. А. Лунц виокремлює те, що одиниця розрахунку боргу відокремлюється від валюти платежу: сума грошового зобов'язання обчислюється в інших одиницях, ніж ті грошові знаки, на сплату яких спрямоване зобов'язання, за винятком лише одного виду золотих застережень, а саме: зобов'язань, спрямованих на сплату золотих монет у натурі [60, с. 57]. Результатом чого є необхідність визначати співвідношення між цими двома одиницями у момент платежу. Тому сума грошових знаків, що підлягають сплаті відповідно до таких зобов'язань, є не визначеною у момент їхнього виникнення, а є такою, що може бути визначена.

Універсальність грошей як об'єкта цивільного обігу, а відповідно і можливість звернення стягнення за грошовими зобов'язаннями на будь-яке інше майно, робить можливим широке застосування інструментів забезпечення виконання зобов'язань саме щодо зобов'язань грошових, а не будь-яких інших. Для забезпечення виконання грошових зобов'язань можуть бути застосовані всі відомі ЦК України та практиці способи забезпечення. Більш того, такий спосіб забезпечення, як завдаток, може бути застосований лише для забезпечення виконання грошових зобов'язань (параграф 5 глави 49 ЦК України), а статті про заставу (параграф 6 глави 49 ЦК України), притримання (параграф 7 глави 49 ЦК України) та поруку (параграф 3 глави 49 ЦК України) сформульовані так, немов вони розраховані на забезпечення виконання насамперед грошових, а потім вже й інших зобов'язань [27, с. 263-265; 28, с. 191-195].

З іншого боку, боржник за грошовим зобов'язанням не має достатньої для його виконання зацікавленості. Це можна пояснити таким прикладом: зобов'язання щодо постачання продукції боржник зацікавлений виконати хоча б для того, щоб не переповнювати власні склади, не нести витрати та ризики, пов'язані з цією продукцією, і не мати проблем з надходженням коштів від продажу і, відповідно, з іншими своїми контрагентами. При виконанні ж грошового зобов'язання подібної зацікавленості немає: банківський рахунок ніколи не буде переповнено, витрати і ризики, які пов'язані з володінням грошима, мінімальні, а гроші носять універсальний характер і можуть бути використані для припинення будь-якого зобов'язання.

Викладені обставини призвели до закріплення в законодавстві обов'язкових додаткових стимулів забезпечення виконання цілого ряду грошових зобов'язань, а саме:

а) кредитор, який правомірно володіє річчю, що підлягає передачі боржникові або особі, вказаній боржником, у разі невиконання ним у строк зобов'язання щодо оплати цієї речі або відшкодування кредиторів пов'язаних з нею витрат та інших збитків, має право притримати її у себе до виконання боржником зобов'язання (пункт 1 статті 594 ЦК України);

б) з моменту передання товару, проданого в кредит, і до його оплати, продавцю належить право застави на цей товар (пункт 6 статті 694 ЦК України);

в) у разі передання земельної ділянки або іншого нерухомого майна під виплату ренти одержувач ренти набуває право застави на це майно (пункт 1 статті 735 ЦК України); виплата ренти може бути забезпечена шляхом встановлення обов'язку платника ренти застрахувати ризик невиконання ним своїх обов'язків за договором ренти;

г) якщо замовник не сплатив встановленої ціни роботи або іншої суми, належної підрядникові у зв'язку з виконанням договору підряду, підрядник має право притримати результат роботи, а також устаткування, залишок невикористаного матеріалу та інше майно замовника, що є у підрядника (стаття 856 ЦК України);

г) перевізник має право притримати переданий йому для перевезення вантаж для забезпечення внесення провізної плати та інших платежів, якщо інше не встановлено законом, іншими нормативно-правовими актами або не впливає із суті зобов'язання (пункт 4 статті 916 ЦК України);

д) комісіонер має право для забезпечення своїх вимог за договором комісії притримати річ, яка має бути передана комітентові (пункт 1 статті 1019 ЦК України);

е) комісіонер має право відраховувати належні йому за договором суми з усіх грошових коштів, що надійшли до нього для комітента, якщо інші кредитори комітента не мають переважного перед ним права на задоволення своїх вимог із грошових коштів, що належать комітентові (стаття 1020 ЦК України);

є) якщо позичальник своєчасно не повернув суми позики, він зобов'язаний сплатити грошову суму відповідно до статті 625 ЦК України;

ж) якщо договором встановлено обов'язок позичальника повернути позику частинами (з розстроченням), то в разі прострочення повернення чергової частини позикодавець має право вимагати дострокового повернення частини позики, що залишилася, та сплати процентів, належних йому відповідно до статті 1048 цього Кодексу (пункт 2 статті 1050 ЦК України) [9].

Якщо до цього переліку додати, що зобов'язання щодо повернення позики та кредиту на практиці, як правило, мають забезпечений характер, а також те, що у більшості випадків зобов'язання управителя майном щодо відшкодування збитків, заподіяних неналежним управлінням, також підлягає забезпеченню, то можна стверджувати, що характерною рисою всіх (або принаймні переважної більшості) грошових зобов'язань є обов'язкове, з погляду закону або практики, застосування забезпечення їхнього виконання[8, с 230].

Крім того, можна навести приклад НЦУ, в якому також приділяється багато уваги до законодавчого закріплення стимулів забезпечення виконання ряду грошових зобов'язань:

а) параграф 273 закріплює загальне право кредитора на притримання у випадку невиконання боржником власних обов'язків за договором;

б) параграф 288 передбачає, що боржник за грошовим зобов'язанням у випадку прострочення виконання зобов'язаний сплатити відсотки;

в) параграф 497 закріплює обов'язок позичальника нарахувати відсотки на суму боргу за прострочення платежу за договором споживчого займу;

г) параграф 562 встановлює, що як забезпечення вимог з договору найму земельної ділянки наймодавець має право застави на речі наймача, які знаходяться на найманій земельній ділянці;

г) параграф 583 встановлює, що вимоги орендодавця з орендних відносин забезпечуються правом застави на внесені речі орендаря та на плоди об'єкта оренди;

д) параграф 647 передбачає, що підрядник в якості забезпечення своїх вимог за договором підряду має право застави на виготовлені чи відремонтовані ним рухомі речі замовника;

е) параграф 704 передбачає, що власник готелю для забезпечення вимог щодо оплати проживання та інших наданих послуг має право застави на всі внесені клієнтом речі [9].

Щодо тих випадків, коли законодавство не встановлює обов'язкового забезпечення виконання окремих грошових зобов'язань, то можна виокремити їхню спільну рису – відсутність необхідності в їх забезпеченні. У подібних зобов'язаннях або кредитор має у своєму розпорядженні інші засоби впливу на боржника, або він своєю поведінкою свідчить про небажання користуватися перевагами забезпечення.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ВИНИКНЕННЯ, ЗДІЙСНЕННЯ ТА ПРИПИНЕННЯ ГРОШОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

2.1. Підстави виникнення грошових зобов'язань

Після визначення поняття грошового зобов'язання необхідно розкрити його особливості, а саме підстави виникнення, здійснення та припинення грошового зобов'язання в українському праві.

Підстави виникнення грошового зобов'язання витікають з зобов'язальних відносин, які як і інші цивільні правовідносини, виникли з обставин, визначених законом як юридичні факти.

Для визначення підстав виникнення даного виду зобов'язань необхідно звернутися до ЦК України, а саме до ст. 11, що визначає загальний перелік підстав виникнення цивільних прав і обов'язків. Законодавець визначає у ч.1 вказаної статті, що цивільні права та обов'язки виникають з дій осіб, які передбачають акти цивільного законодавства, також можуть виникати з дій осіб, які не передбачені нормативно правовими актами, але аналогічно можуть породжувати цивільні права та обов'язки.

Пунктом 2, ст. 11 ЦК України передбачено такі підстави виникнення цивільних прав та обов'язків: договори та інші правочини, створення літературних, художніх творів, винаходів та інших результатів інтелектуальної творчої діяльності, а також завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі, та інші юридичні факти.

Далі законодавець зазначає (п.3 ст.11 ЦК України), що цивільні права та обов'язки можуть виникати з актів цивільного законодавства, тобто бути їхніми наслідками.

Щодо випадків, встановлених актами цивільного законодавства, то цивільні права та обов'язки виникають безпосередньо з актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим або органів місцевого самоврядування.

Також у п.5 ст.11 ЦК України зазначено, що цивільні права та обов'язки можуть виникати з рішення суду[9].

Пункт 6 ст.11: У випадках, встановлених актами цивільного законодавства або договором, підставою виникнення цивільних прав та обов'язків може бути настання або ненастання певної події».

Варто звернути увагу на положення ст. 11: «цивільні права та обов'язки можуть виникати із дій осіб, що передбачені актами цивільного законодавства, а також із дій осіб, що не передбачені цими актами, але за аналогією породжують цивільні права та обов'язки». Визначене рішення стало характерним для приватного права так як має за основу засадний принцип : «Можна все, що не заборонено законом».

Законодавець у ст. 11 підкреслює відсутність вичерпного переліку підстав виникнення цивільних прав і обов'язків. У даному випадку наголошується, що цивільні права та обов'язки виникають (припиняються, змінюються тощо) не тільки за прямо вказаних обставин, а й «з інших юридичних фактів ».

Поняття «інші юридичні факти» охоплює такі різні категорії, як правомірні дії (оголошення конкурсу, рятування, ведення чужих справ тощо) та неправомірні дії, що не підпадають під поняття завдання шкоди (безпідставне збагачення, створення небезпеки тощо). Для застосування цієї норми слід враховувати, що перелік підстав виникнення цивільних прав і обов'язків є лише орієнтовним і доповнюється конкретними нормами ЦК (глави 79, 80, 81 ЦК, присвячені згаданим вище веденню справ, рятуванню життя, здоров'я або майна, створенню загрози завдання шкоди тощо).

У випадках, встановлених актами цивільного законодавства, цивільні права та обов'язки можуть виникати з рішення суду. Адже, суд може зобов'язати платника сплатити певну грошову суму(неустойка, сплата кредиту тощо).

Зміст ч. 1 ст. 11 ЦК передбачає: цивільно-правові юридичні факти виступають підставами будь-яких цивільних прав та обов'язків. Хоча змістом визначено, що йдеться тільки про підстави виникнення цивільних прав і обов'язків, зміст ЦК загалом свідчить, що ці самі юридичні факти тягнуть за собою зміну та припинення цивільних прав і обов'язків. У зв'язку з цим, передбачений ст. 11 ЦК термін "виникнення" цивільних прав та обов'язків, слід тлумачити розширено, а саме як виникнення, зміну та припинення таких прав та обов'язків.

Перше місце серед підстав цивільних прав та обов'язків ЦК України (ч. 2 ст. 11) займають договори як узгоджене волевиявлення всіх його учасників (сторін). Крім договорів, підставами цивільних прав та обов'язків можуть бути і інші правочини.

ЦК також передбачає кілька груп юридичних фактів цивільного права, зокрема юридичні дії осіб, акти публічних органів, події, інші юридичні факти цивільно-правового характеру. Перелік даних підстав, передбачених ст. 11 ЦК, починається з дій осіб, що передбачені актами цивільного законодавства, так і ті, що не передбачені цими актами, але аналогічно породжують цивільні права та обов'язки.

У вказаній нормі ЦК реалізовано загальний принцип цивільного права, за яким суб'єктам цивільних відносин дозволено усе, що не заборонено законом або йому не суперечить. Тому що, нормою ст. 11 ЦК загально-дозвільний принцип поширено лише щодо дій осіб (юридичних і фізичних), дії інших учасників можуть породжувати цивільні права та обов'язки, якщо такі дії передбачені актами цивільного законодавства.

ЦК України закріпив положення про виникнення цивільних прав та обов'язків на підставі факту заподіяння майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі. Така шкода виникає або з цивільного правопорушення (делікту) або правомірного акту публічного органу (зокрема, безвинне заподіяння шкоди правомірними актами посадових осіб, державних органів) і може потягнути виникнення зобов'язання, зміст якого становлять право потерпілого

(кредитора) на відшкодування заподіяної шкоди та обов'язок боржника (порушника, правомірного заподіювача шкоди) компенсувати шкоду (п. 3 ч. 2 ст. 11 ЦК).

В цьому випадку термін "школа" висвітлюється як шкідливий майновий результат недоговірних відносин, оскільки такий результат в договірних відносинах позначається терміном "збитки".

Цивільні права та обов'язки можуть виникати з юридичних проступків, тобто дій суб'єктів цивільного права, які спрямовані на виникнення правових наслідків, але породжують їх внаслідок приписів норм цивільного права. Юридичними проступками, наприклад, є знахідка, виявлення кладу, рятування життя і здоров'я фізичної людини, майна фізичної чи юридичної особи, ведення справ без доручення тощо.

Цивільні права та обов'язки можуть виникати безпосередньо з актів цивільного законодавства, у випадку, коли цивільні права та обов'язки безпосередньо виникають лише з такого акта. Прикладами таких випадків може бути встановлення законом мораторію на виконання певних зобов'язань, виникнення відносин законного представництва, яке здійснюється батьками від імені своїх неповнолітніх дітей (статті 32, 34 ЦК). Однак в останньому випадку цивільні права та обов'язки (із законного представництва) виникають в результаті настання юридичного факту, виникло право на представництво (народження дитини, встановлення батьківства).

Завдяки цьому в більшості випадків для виникнення цивільних прав та обов'язків лише актів цивільного законодавства недостатньо; для виникнення цивільно-правових наслідків, передбачених актом цивільного законодавства, необхідне настання іншого юридичного факту чи фактів, зокрема у вигляді укладення певного договору. Дана норма є основоположною для грошових зобов'язань, адже вони є наслідком укладання договору.

Підставою виникнення цивільних прав і обов'язків в ч. 4 ст. 11 ЦК законодавець визначає акти органів державної влади, органів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування.

Даний випадок передбачає розуміння припису індивідуальних актів, а не нормативно-правових актів, оскільки на останні поширюється норма ч. 3 ст. 11 ЦК. Також варто зазначити, індивідуальні акти публічних органів можуть створювати цивільні права та обов'язки лише у випадках, встановлених актами цивільного законодавства - в межах компетенції відповідного органу.

ЦК в ч. 5 ст. 11 законодавець закріпив норму: у випадках, встановлених актами цивільного законодавства, цивільні права та обов'язки можуть виникати з рішення суду. Підставою виникнення цивільних прав та обов'язків може бути рішення суду, яке набрало законної сили.

Правова природа рішення суду - це публічний акт правозастосування державного органу (що приймається одноосібно суддею, колегією суддів або суддею та народними засідателями чи складом відповідної судової палати), спеціально уповноваженого здійснювати судочинство від імені держави. Що до Рішень Конституційного Суду України, то їх слід розглядати як акти єдино вірного тлумачення Конституції України і визнання неконституційними відповідних нормативних актів, якими не створюються нові правові норми.

Норма ч. 5 ст. 11 ЦК, перш за все, поширюється на суди України, оскільки дія судового рішення зазвичай поширюється лише на територію держави, суд якої виніс рішення через те, що судові рішення визнається частиною національного правопорядку. Для екстериторіальності дії рішень судів і набуття ними якостей обов'язковості і виконуваності, вони повинні бути визнані і виконані на території іншої держави за спеціальною процедурою, встановленою у законах і міжнародних договорах.

У зв'язку з цим, рішення судів іноземних країн визнаються підставами виникнення цивільних прав та обов'язків на території України в порядку виконання та визнання рішень іноземних судів відповідно до положень Цивільного процесуального кодексу України[21], Законів України "Про міжнародне приватне право" [22], "Про міжнародний комерційний арбітраж"[35], "Про визнання і виконання рішень іноземних судів"[26], інших законів України та міжнародних договорів України.

Судове рішення, що набрало законної сили, може стати підставою набуття, зміни чи припинення цивільних прав та обов'язків. Як наслідок, рішення суду може припинити дію права, замінити його, або відновити. Сфера дії таких рішень суду досить різноманітна, і тому може стосуватися як абсолютних прав (речової та інтелектуальної власності) і корпоративних прав, так і договірних та недоговірних зобов'язань[7].

Отже, основні підстави виникнення передбачені цивільним законодавством України:

- 1) договори та інші правочини;
 - 2) створення літературних, художніх творів, винаходів та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності;
 - 3) завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі;
 - 4) інші юридичні факти.
3. Цивільні права та обов'язки можуть виникати безпосередньо з актів цивільного законодавства.
4. У випадках, встановлених актами цивільного законодавства, цивільні права та обов'язки виникають безпосередньо з актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим або органів місцевого самоврядування.
5. У випадках, встановлених актами цивільного законодавства, цивільні права та обов'язки можуть виникати з рішення суду.
6. У випадках, встановлених актами цивільного законодавства або договором, підставою виникнення цивільних прав та обов'язків може бути настання або ненастання певної події.

2.2. Особливості здійснення грошового зобов'язання

Для того, щоб більш вдало розкрити особливості виконання грошових зобов'язань ми пропонуємо розглянути їх у порівнянні з господарськими зобов'язаннями .

Глава 22 ГК України визначає загальний порядок виконання зобов'язань .

Завершальну стадію розвитку зобов'язальних відносин становить виконання зобов'язання, яка передбачає виконання обов'язків і реалізацію суб'єктивних прав.

Прийняття виконання зобов'язання, здійснення дій, без яких боржник не виконує своїх обов'язків – все це обов'язки кредитора, хоча головну роль у виконанні зобов'язань займає боржник.

Завдання боржника у виконанні зобов'язання полягає у певних діях, які він має виконати згідно з договором. Існують випадки, коли утримання від виконання певних дій і є змістом зобов'язання. Зобов'язання припиняється лише тоді, коли досягається його мета – виконання зобов'язання.

Суб'єкти господарювання і інші учасники господарських відносин повинні виконувати господарські зобов'язання у відповідності до закону, правових актів, договору, а у випадку, коли бракує конкретних вимог щодо виконання зобов'язання, відповідно вимогам, що зазвичай ставляться за певних умов.

ГК України передбачає особливості виконання господарських договорів.

Сторона господарського зобов'язання, враховуючи інтереси протилежної сторони повинна вжити всіх заходів, для належного нею виконання та забезпечення загальногосподарського інтересу.

Відмова від виконання зобов'язань в односторонньому порядку можлива лише у випадках, передбачених законом, а також у випадку, коли Зобов'язання другої сторони за іншим договором не виконано належним чином.

Застосування господарських санкцій, передбачених нормативними актами або договором є наслідком порушення зобов'язань.

За загальним правилом зобов'язання може бути покладено в цілому, або в частині на третю особу, що не є стороною в зобов'язанні, адже договір створює права і обов'язки для контрагентів, які його уклали.

Якщо із закону, договору або характеру зобов'язання не впливає обов'язок сторони виконати зобов'язання особисто, то управнена сторона зобов'язується прийняти виконання, що було запропоноване третьою особою.

Також варто прийняти до уваги, що відповідні положення Цивільного і Господарського кодексу, що стосуються виконання зобов'язання використовують схожі поняття третьої особи, яка не є стороною в зобов'язанні. Але варто пам'ятати про суттєві відмінності в статусі третьої особи в цивільно-правових та господарських зобов'язаннях. Для прикладу, ст.. 194 ГК України містить гіпотезу «зобов'язання може бути покладено в цілому або в частині на третю особу, яка не є стороною в зобов'язанні» [8]. Але ст.. 511 і 636 ЦК України вказує на те, що обов'язок третьої особи не є наслідком зобов'язання, а навпаки зобов'язання може бути виконано на користь третьої особи.

Так, можна дійти висновку, що в цивільно-правових зобов'язаннях у третьої особи, що не брала участі в договорі, виникає право вимоги, а у господарських зобов'язаннях — обов'язок. Щодо права вимоги третьої особи в цивільних зобов'язаннях, то таке право може існувати з правом вимоги особи, що уклала договір, але такі вимоги не можуть висуватися одночасно.

Стаття 528 ЦК України передбачає виконання обов'язку боржника іншою (а не третьою) особою. Законодавець у ГК України вмістив поняття передачі (делегування) прав у господарських зобов'язаннях на противагу ЦК(ст.. 510 – 523), де визначено сторони в зобов'язанні. Так, ст.. 195 ГК містить положення: «управлений суб'єкт господарського зобов'язання, може передати другій стороні, за її згодою, належні йому за законом, договором або статутом права на отримання майна від третьої особи з метою вирішення певних питань щодо управління майном або делегуванням права для здійснення господарсько-управлінських повноважень, якщо інше не передбачено законом». Закінчення строку може зумовити передачу(делегування) таких прав.

У господарських зобов'язаннях існує два способи передачі прав: перший - передача майнових прав(акт вважається чинним з дня одержання повідомлення про це зобов'язаною стороною); другий — шляхом делегування права, для того щоб здійснити господарсько-управлінські повноваження (акт делегування господарсько-управлінських повноважень іншому суб'єкту, що стає чинним з дня офіційного опублікування такого акта);

Необхідно звернути увагу на той факт, що положення про передачу прав у господарських зобов'язаннях містять недопрацювання, які згодом можуть призвести до правової колізії [37, с. 45-49].

Також варто звернути увагу на виконання часткових і солідарних зобов'язань

Поділ на часткові і солідарні відбувається залежно від суб'єктного складу, коли на стороні кредитора або боржника, або з обох сторін одночасно виступає декілька осіб.

Законодавець частковими визначає зобов'язання, коли у зобов'язанні беруть участь кілька управнених або кілька зобов'язаних суб'єктів, при цьому кожний з управнених суб'єктів має право вимагати виконання, а кожен з зобов'язаних зобов'язаний виконати зобов'язання відповідно до частки цього суб'єкта, визначеної зобов'язанням(ч.1 ст 196).

Солідарне виконання господарських зобов'язань визначено ЦК України, якщо інше не передбачено законом.

Законодавець у ст.. 541-544 ЦК зазначає, що солідарний обов'язок або солідарна вимога виникають у випадках встановлених законом або договором, наприклад у разі неподільності предмета зобов'язання. Закон розрізняє солідарний обов'язок боржників та солідарну вимогу кредиторів.

Солідарна вимога кредиторів передбачає, що кожний із кредиторів має право пред'явити боржникові вимогу в повному обсязі. Боржник у повному обсязі звільняється від виконання решті солідарних кредиторів, у разі виконання свого обов'язку одному із солідарних кредиторів[52, с.48].

У такому випадку солідарний кредитор, отримавши виконання зобов'язання боржником, зобов'язаний передати належне кожному з решти солідарних кредиторів у рівній частці, якщо інше не встановлено договором між ними.

Солідарний обов'язок боржників (солідарні боржники) означає, що кредитор має право вимоги виконання обов'язку в повному обсязі або частково як і від усіх боржників разом, так і від будь - якого з них окремо. Якщо кредитор не в повному обсязі одержав виконання обов'язку, то він має право вимагати

недоодержане від решти солідарних боржників за договором. Поки обов'язок солідарних боржників не буде виконаний в повному обсязі, боржники залишаються зобов'язаними за договором. У випадку коли один боржник виконав солідарний обов'язок в повному обсязі припиняється обов'язок решти солідарних боржників перед кредитором.

У разі виконання боржником солідарного обов'язку в повному обсязі, такий боржник має право на зворотну вимогу (регрес) до кожного з решти солідарних боржників у рівній частці, якщо інше не встановлено законом або договором, але без урахування частки, що припадає на нього самого.

2.3. Підстави припинення грошового зобов'язання

Припинення зобов'язання можна визначити як стан, що є наслідком припинення існування суб'єктивного права і кореспондуючого йому обов'язку, за передбачених законом обставин. Підстави припинення зобов'язання – це обставини, що ведуть до припинення зобов'язання. Припинення може спричинятися кількома обставинами: обставини, що залежать від волі учасників зобов'язання, а також ті, що є наслідком дій самих учасників[52, с. 45].

Також сучасна цивілістика розрізняє серед способів припинення зобов'язань ті, які призводять до задоволення кредитора, і ті, які залишають його інтерес незадоволеним.

Основним способом припинення грошового зобов'язання, як і зобов'язання взагалі, є його виконання, за допомогою чого досягається мета, заради якої і встановлювалось зобов'язання. До того ж, згідно зі статтею 599 ЦК України, підставою припинення зобов'язання визнається лише належне виконання, тобто з дотриманням вимог щодо суб'єктів, предмета, строків, місця і способів виконання. Неналежне виконання не тягне за собою припинення зобов'язання. На сторону, яка його допустила, покладаються додаткові юридичні обов'язки – відшкодування збитків, спричинених неналежним виконанням, сплата неустойки. В свою чергу, безпідставна відмова прийняти належне виконання надає

боржникові право вимагати формальне припинення зобов'язання та призводить до прострочення кредитора[61, с.263-265].

Найбільш складні проблеми, пов'язані з виконанням грошових зобов'язань, виникають передусім щодо договірних зобов'язань. Саме щодо договірних грошових зобов'язань є багато подібних за змістом у різних правових системах приписів, що встановлюють критерії належного виконання грошових зобов'язань. Ці норми за своїм характером диспозитивні і, відповідно, застосовуються лише в тих випадках, коли в договорі немає положення, що містять вимоги щодо строків, місця, предмета та способу виконання тощо.

Таким чином, при оцінці належності виконання договірної грошової зобов'язання слід, передусім, звернутися до положень самого договору. В цьому випадку особливе значення має тлумачення договірних умов судом чи арбітражем при виникненні спору.

Основним способом виконання грошової зобов'язання є платіж. Платіж полягає у передачі боржником відповідної суми грошей кредиторі. Відповідно до загальних принципів зобов'язального права, грошове зобов'язання припиняє не будь-який платіж, а лише належний платіж з дотриманням вимог щодо суб'єктів, предмета, строків, місця і способів виконання. Відповідно до положень ЦКУ, зобов'язання має належно виконуватися відповідно до звичаїв ділового обігу або інших вимог, що ставляться, також виконання зобов'язань має спиратися на засади добросовісності, розумності та справедливості.

Виконання платежу повинно бути здійснене особисто кредитору чи особі, уповноваженій на прийняття виконання (наприклад, представнику кредитора), або банку, що діє на підставі доручення. В іншому випадку, якщо платіж проведений не уповноваженій на те особі, то зобов'язання визнається виконаним лише за наявності згоди на це кредитора.

У цьому плані дуже цікавою є позиція Л. А. Лунца, який в своїй праці виокремлює дві важливі проблеми. Перша полягає в тому, що умова про виконання третій особі не дає цій особі права вимоги виконання, а лише дає підстави кредиторі вимагати, щоб виконання було проведене вказаною третій особі. В цьому, за твердженням Л. А. Лунца, полягає принципова відмінність між виконанням третій особі та договором на користь третьої особи [60, с.329].

Друга проблема пов'язана з тим, що впродовж періоду існування зобов'язання можуть виникати моменти, коли боржник не знає, хто саме є кредитором за цим зобов'язанням. Така невизначеність виникає при виконанні зобов'язання щодо ордерних цінних паперів або цінних паперів, виданих на пред'явника, що знаходяться в обігу. Встановлення порядку визначення того, хто є кредитором за зобов'язанням, має в цьому випадку суттєве значення для обох сторін зобов'язання. Боржник, що добросовісно виконав зобов'язання особі, яка належним чином легітимувала себе як кредитор, звільняється від зобов'язання, тобто зобов'язання припиняється належним виконанням. Боржник не буде нести відповідальність, якщо з часом з'ясується, що особа, якій було виконано зобов'язання, не є кредитором і не мала права отримати виконання за даним зобов'язанням. До того ж добросовісним має визнаватися боржник, який у момент виконання не знав та не міг знати про те, що особа, якій виконано зобов'язання, не є кредитором та не мала права на отримання виконання за цим зобов'язанням.

Інша справа – боржник. Виконання грошового зобов'язання на підставі особливостей його предмета може бути проведене будь-якою особою, а не лише особисто боржником. Відповідно, якщо у всьому іншому виконання відповідає договору, кредитор не вправі відмовитись прийняти його.

Згідно з чинним українським законодавством, лише сторона, вказана у договорі, повинна здійснити оплату іншій стороні за виконані послуги (роботу) чи поставлений товар. У разі неможливості боржником сплатити кредитору за договором, зміна платника можлива лише при укладенні договору поруки чи цесії. Це питання може бути не принциповим для сторін, але є обов'язковим з погляду закону.

Належне місце платежу

Як правило, у разі виконання грошового зобов'язання питання місця платежу не виникає через передбачення цього положення в певній угоді, на підставі якої виникає зобов'язання. В цьому випадку сторони чітко визначають місце здійснення платежу, що найчастіше знаходить своє вираження в тому, що сума вважається поверненою з моменту її зарахування на певний рахунок.

В ЦК України питання місця виконання зобов'язань вирішується окремою статтею та окремим пунктом - грошові зобов'язання. Так, у статті 532 ЦК України зазначено, що місцем виконання грошового зобов'язання визнається місце проживання кредитора на момент виникнення зобов'язання, а якщо кредитором є юридична особа - місце її знаходження на момент виникнення зобов'язання; якщо кредитор на момент виконання зобов'язання змінив місце проживання або місцезнаходження і сповістив про це боржника, - за новим місцем проживання або знаходження кредитора з віднесенням за рахунок кредитора усіх витрат, пов'язаних із зміною місця виконання [10].

Належні строки платежу

Строк займає виняткове місце серед умов виконання грошового зобов'язання. З ним пов'язане не лише питання належності виконання грошового зобов'язання, а й, виходячи з абсолютної господарської цінності предмета зобов'язання, - обсяг цього зобов'язання, адже відповідно до строку розраховується плата за користування чужими грошима. Наявність строку - обов'язкова умова існування грошового зобов'язання, що відрізняє його від зобов'язання іншого характеру чи лотереї.

Вимога про виконання зобов'язання може бути заявленою лише за умови настання строку платежу. Якщо в договорі строк не встановлений, то він може бути визначений на підставі закону або звичаю. Строк, зазвичай, визначається календарною датою або після закінчення певного терміну. Але строк може визначатись і вказівкою на певну подію, яка обов'язково станеться. Наприклад, у випадку надання кредиту на час навчання у вузі початок строку платежу за грошовим зобов'язанням може бути пов'язаний з моментом закінчення навчання.

Враховуючи зазначене вище, український законодавець визначає у пункті 2 статті 530 ЦК України, що якщо строк (термін) виконання зобов'язання не встановлений або визначений моментом пред'явлення вимоги, кредитор має право вимагати його виконання у будь-який час. Боржник повинен виконати такий обов'язок у семиденний строк від дня пред'явлення вимоги кредитором, якщо обов'язок негайного виконання не випливає із договору або актів цивільного законодавства.

Такий строк здається достатньо малим, особливо коли йдеться про надання значних грошових коштів. Щодо позики, наприклад, український законодавець встановлює специфічний режим повернення її позичальнику. Так, відповідно до статті 1049 ЦК України, якщо договором не встановлено строк повернення позики або цей строк визначений моментом пред'явлення вимоги, позичальник має повернути позику протягом тридцяти днів від дня пред'явлення позикодавцем вимоги про це, якщо інше не встановлено договором.

У деяких випадках українське законодавство встановлює мінімальний та максимальний строк, на який позика може бути передана позичальнику, наприклад, компанії з управління активами не можуть укладати договори позики, строк повернення позики за якими перевищує три місяці (стаття 30 Закону України “Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)” 2001 р.) [18], а фізичні особи, які не є підприємцями, можуть отримувати кредити від нерезидента на строк не менш ніж півроку (пункт 1.6 Положення про порядок отримання резидентами кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів і надання резидентами позик в іноземній валюті нерезидентам від 17 червня 2004 р.) [17].

Питання дострокового виконання в розвинутих країнах світу вирішується залежно від того, в чийх інтересах встановлений строк. Відповідно, дострокове виконання без згоди кредитора допускається, якщо строк встановлено виключно в інтересах боржника [3]. Так, у випадку надання кредиту банківська установа зацікавлена в отриманні завчасно встановленого прибутку у вигляді відсотків. Вона має законний інтерес в тому, щоб кредит був повернений своєчасно, тобто не тільки не пізніше, але й не раніше, ніж строк повернення, передбачений договором.

Саме так це питання вирішено й в ЦК України, де згідно зі статтею 531 боржник має право виконати свій обов'язок достроково, якщо інше не встановлено договором, актами цивільного законодавства або не впливає із суті зобов'язання чи звичаїв ділового обігу.

Належний предмет платежу

Належний платіж – це передача певної суми грошей, але гроші, як ми з'ясували в попередніх частинах цієї роботи, знаходять своє вираження у різних предметах і розуміються доволі часто неоднаково різними суб'єктами господарювання. Грошима у грошових зобов'язаннях можна вважати лише ті предмети, яким державою надано статус законного платіжного засобу. І це не обов'язково лише національна валюта, оскільки за певних обставин статус законного платіжного засобу може отримати будь-яка інша валюта, особливо це стосується міжнародних грошових зобов'язань чи таких зобов'язань, що впливають з цивільних правочинів з міжнародним елементом. ЦКУ так визначив це питання: "Гривня - це національна валюта, яка є законним платіжним засобом, обов'язковим до приймання за номінальною вартістю на всій території України. Іноземна валюта може використовуватися у випадках і в порядку, передбачених законом України".

Аналогічні положення містяться й в законодавствах розвинутих країн світу. Наявність можливості виконати грошове зобов'язання в іноземній валюті дає підстави цивілістам виокремити категорію “грошових зобов'язань в іноземній валюті”. Але, звертаючись до питання, пов'язаного з виконанням зобов'язань в іноземній валюті, слід зазначити, що йдеться саме про грошові зобов'язання в іноземній валюті, а не про валютні угоди. Також слід розрізняти грошові зобов'язання, спрямовані на платіж національної валюти в сумі, що дорівнює вартості певної суми іноземної валюти (в цьому випадку ми говоримо про застосування валютного захисного застереження – питання, яке розглядалось раніше), та грошові зобов'язання, спрямовані на платіж безпосередньо в іноземній валюті. Саме останні є дійсними грошовими зобов'язаннями в іноземній валюті, що, як правило, пов'язані з міжнародними розрахунками за зовнішньою торгівлею та закордонними кредитними операціями.

Прострочення виконання подібних зобов'язань має наслідком зобов'язання платити неустойку, а зміна вартості грошової одиниці іноземної валюти в силу принципу номіналізму не тягне за собою зміни суми боргу. Іноземна валюта, як і гроші, не може бути витребуваною у добросовісного набувача [78, с. 62].

Але, незважаючи на всі подібні до грошей риси, іноземна валюта суттєво відрізняється за своїм правовим режимом від національної валюти, що є нормальним засобом обігу в кожній країні. В основі цієї різниці покладено закономірності економічного розвитку держав, які намагаються зменшити значення іноземної валюти у внутрішньому обігу і використовувати лише національну валюту на території держави.

Таку саму позицію займає й українське законодавство, що дозволяє своїм резидентам мати іноземну валюту у власності, однак передбачає межі отримання та здійснення цього права, які визначені у валютному праві країни. Таким чином, іноземна валюта характеризується обмеженою оборотоздатністю, знаходження якої в обігу держави дозволяється на основі дозволів, які мають індивідуальний або загальний характер [18, с. 210]. Це позначається і на судовій діяльності. Так, стаття 55 Господарського процесуального кодексу України дає змогу направляти до суду позови про стягнення іноземної валюти. Але це можливо у випадку, якщо цією валютою проводились чи повинні бути проведені розрахунки між сторонами, і застосування валюти не суперечить чинному законодавству [31, пункт 1].

Економічні підстави права на субституцію легко простежуються: держава намагається у разі можливості зменшити попит на іноземну валюту з метою підтримання власної. Для боржника така субституція пов'язана з економією: він економить на “комісії”, яку отримує банк; ці затрати він покладає на кредитора, який, крім того, несе ризик можливих змін курсу до моменту придбання іноземної валюти.

До 03.06.2009 р. українському праву загальна пільга боржника на субституцію валюти виконання, подібно до права європейських країн, була невідома. Хоча після прийняття Закону України “Про приєднання України до Женевської конвенції 1930 р., якою запроваджено Уніфікований закон про переказні векселі та прості векселі” від 6 липня 1999 р., стаття 41 згаданої Женевської конвенції 1930 р. стає невід’ємною частиною національного права, що можна вважати кроком до нормативного закріплення цього права [3].

Загальне правило встановлює стаття 533 ЦК України, за якою грошові зобов'язання повинні бути виражені і підлягають оплаті в валюті України, – гривні. Але кризові явища в світовій економіці спричинили появу Постанови Правління Національного банку України “Про заходи щодо забезпечення погашення кредитів” від 03.06.2009 р. № 328, яка визнала можливість субституції або ж реструктуризації валюти зобов'язання [4]. На нашу думку, таку пільгу боржникові слід встановити на законодавчому рівні, беручи за приклад законодавство Німеччини, що передбачає можливість субституції у всіх випадках, коли не має однозначного положення договору щодо валюти платежу. Принаймні така пільга може сприяти укріпленню національної валюти.

На сьогодні іноземна валюта в Україні має дозвільний характер обігу. Щодо неї діє принцип “дозволено все, що прямо дозволено законодавством”. Звичайно, такий принцип має застосовуватись, але така можливість впливу на обіг іноземної валюти повинна чітко передбачатись всіма законодавчими актами.

Є випадки, коли іноземна валюта отримує статус законного засобу платежу зі всіма наслідками, що при цьому виникають. Зокрема, пункт 3 статті 533 ЦК України дозволяє використання іноземної валюти, а також платіжних документів в іноземній валюті при здійсненні розрахунків на території України у випадках, порядку та на умовах, встановлених законом. Таким чином, зазначене положення ЦК України дисонує зі статтею 3 Закону України “Про платіжні системи та переказ коштів в Україні” 2001 р., відповідно до положень якого гривня є єдиним законним платіжним засобом в Україні. Це положення Закону не відповідає пункту 3 статті 533 ЦКУ та не сприяє однозначній судовій практиці в цій сфері, що потребує негайного надолуження, зокрема, вилучення з тексту пункту 3.3 статті 3 Закону України “Про платіжні системи та переказ коштів в Україні” слова “єдиним” [45, 14].

Від питання про права боржника на субституцію слід відрізнити можливість кредитора вимагати уплати за зобов'язанням еквіваленту в місцевій валюті.

Постійна нестабільність курсів валют стосовно одна до одної порушила питання необхідності визначення дня курсу, відповідно до курсу якого суди мають перераховувати зобов'язання у випадку такої необхідності.

Конвертація вимог іноземного виробника в українську гривню не викличе особливих складнощів, якщо курс цих валют стабільний.

Постає необхідність визначити найбільш ефективну дату конвертації існуючих у справі валют. Якщо курс цієї іноземної валюти зріс щодо української гривні, в інтересах іноземного виробника буде вимагати якомога більш пізньої конвертації, щоб отримати більшу суму української гривні. І, навпаки, український бізнесмен намагатиметься зменшити суму виплати через встановлення ефективної дати конвертації якомога раніше. Зрозуміло, що відповідні інтереси зміняться прямо на протилежні, якщо іноземна валюта буде втрачати свою вартість щодо української гривні.

Історія сучасної цивілістики знає чотири способи визначення дати конвертації валют при виникненні такої потреби:

1. дата, на яку український бізнесмен мав оплатити поставку іноземному виробнику чи на яку у іноземного виробника виникла шкода – дата порушення прав кредитора;
2. дата, на яку іноземний виробник подає позовну заяву з метою притягти українського бізнесмена до відповідальності – дата позову;
3. дата засідання в українському суді по цій справі – дата суду;
4. дата, на яку правомірна вимога іноземного виробника задовольняється – дата платежу.

Визначення валюти платежу викликає особливу проблему, коли договір не вказує валюти, в якій повинно бути виконано грошове зобов'язання. Хоча такі випадки можуть зустрічатись не часто, але вони, тим не менш, є. У договорі, наприклад, може бути зазначено, що ціна договору не буде чітко визначеною або те, що вона буде визначена третьою особою, що деякі витрати повинні бути відшкодовані однією стороною іншій, не визначаючи, в якій валюті це має бути зроблено.

Належні способи платежу

Спосіб, у який виконується платіж, іноді має вирішальне значення при розгляді питання погашення грошового зобов'язання. Завдяки цьому сторони, звичайно, приділяють багато уваги у своїх договорах питанню методів, які застосовуватимуться при передачі боржником визначеної суми у власність кредитора. Деякі науковці серед таких методів розрізняють методи платежу (авансовий платіж, акредитив, оплата після відвантаження, “відкритий рахунок”) та методи розрахунків (чеки, векселі, банківські трати, поштові платіжні доручення, телеграфні/телексні платіжні доручення).

На вибір методів міжнародних розрахунків, що переважно завжди визначені у змісті контракту, впливає ряд факторів:

1. Вид товару, що виступає об'єктом зовнішньоторговельної угоди, оскільки до поставок деяких товарів (нафти, газу, зерна тощо) застосовуються традиційні форми розрахунків, вироблені практикою;
2. Існування кредитної угоди, платоспроможності і репутації контрагентів за зовнішньоекономічними угодами;
3. Рівень попиту та пропозиції на цей товар на світових ринках [62, с. 401].

Від співвідношення всіх цих факторів залежать у кожному конкретному випадку обрані сторонами способи розрахунків за договірними грошовими зобов'язаннями.

Найчастіше для кредитора найбільш бажаним є готівковий або безготівковий авансовий платіж. Але реалії сьогочасного торгового обігу диктують свої вимоги. Сторони вимушені йти на поступки одна одній під тиском конкуренції. В такій ситуації належність способу платежу визначається угодою сторін, а у випадку позадоговірних грошових зобов'язань - нормативним актом або рішенням суду. Відповідність фактичного способу платежу вимогам договору, закону та у певних випадках рішення суду і вирішує питання належності платежу. Але момент застосування належних методів платежу та розрахунків не ідентичний моменту погашення грошового зобов'язання. Сучасна цивілістика розрізняє ці категорії і цим самим намагається захистити сторони грошових зобов'язань від недобросовісних дій кожної з них.

Л. А. Лунц виокремив такі етапи виконання грошового зобов'язання:

1. Подання з метою виконання;
2. Власне виконання.

Відповідно до цього, пред'явлення цінних паперів являє собою ні що інше, як подання з метою виконання. Цінні папери являють собою право на отримання грошей, право, яке обумовлене певним строком та місцем виконання і залежить від платоспроможності осіб, зобов'язаних за цим документом. Таким чином, згідно зі всіма правовими системами, чек, наприклад, передається або замість грошового платежу, або для отримання грошового платежу, але ні в якому разі не як грошовий платіж [60, с. 290].

Позиція щодо оплати чеком відображена і в ЦК України, де чітко зазначається, що “видача чека не погашає грошового зобов'язання, на виконання якого він виданий” (частина 4 статті 1102). Тут же передбачається відповідальність за несплату чека та строк позовної давності, що складає один рік (стаття 1106).

Те саме стосується і векселя, який також виступає засобом платежу, універсальним кредитно-розрахунковим документом, що деякою мірою зближує його з поняттям грошей. По суті, вексель – це самостійне грошове зобов'язання, що має строгий формальний характер. Невипадково серед обов'язкових реквізитів векселя знаходимо знайомі нам з попередніх частин цієї роботи вимоги щодо строку, місця, суми, суб'єктів платежу[43]. Є ряд ознак, що відокремлюють грошові зобов'язання, оформлені векселем, від будь-яких інших грошових зобов'язань, а саме:

1. Абстрактний характер зобов'язання, оформленого векселем. Текст векселю не повинен містити будь-які посилання на угоду, що стала підставою видачі векселя. Абстрактність грошового зобов'язання, оформленого векселем, також проявляється в тому, що воно має власне правове регулювання, незалежне від того, що застосовується до угоди, на підставі якої виданий вексель;

2. Безспірний характер зобов'язання, якщо вексель є справжнім та непідробленим;

3. Безумовний характер зобов'язання. Вексель містить просту і нічим не обумовлену пропозицію чи обіцянку сплатити визначену суму, і тому спроби обумовити платіж настанням якихось умов не мають юридичної сили;

4. Строго визначена письмова форма з обов'язковими реквізитами.

Отже, вексель як особливе грошове зобов'язання не може припинити інше грошове зобов'язання, воно лише трансформує його в більш прийнятну для кредитора форму (можливість передати вексель за індосаментом, переміщення тягара доказування на сторону боржника при виникненні судової тяганини тощо) [73].

Іншою справою є розрахунки платіжними дорученнями. При розрахунках платіжним дорученням банк зобов'язується за дорученням платника за рахунок коштів, що знаходяться на його рахунку, перевести певну грошову суму на рахунок зазначеної платником особи у цьому чи в іншому банку у строк, передбачений законом або встановлюваний згідно з ним, якщо коротший строк не передбачений договором або ж не визначається застосовуваними у банківській практиці звичаями ділового обігу.

У результаті переведення грошової суми на власний поточний рахунок кредитор замість готівки отримує вимогу до банку, але ця вимога має певний ризик, пов'язаний із платоспроможністю банку. Зрозуміло, що без згоди кредитора такий платіж не може вважатися належним і не припиняє зобов'язання.

Розвиток безготівкових розрахунків спростив вимоги щодо висловлення згоди кредитора на безготівковий розрахунок. Так, згідно з практикою більшості капіталістичних країн зазначення найменування банку та номеру поточного рахунку на бланку листа, що надходить від контрагента в цій угоді, є вираженням згоди на отримання платежу в порядку безготівкового розрахунку.

Звичайно, кредитор може також зазначити, що він не бажає, щоб платіж був через переказ.

До того ж борг вважається погашеним у той момент, коли банк здійснив зарахування на поточний рахунок кредитора. Більше того для погашення боргу не вимагається, щоб кредиторів було повідомлено про зарахування. Отже, платіж безготівковим шляхом, якщо він здійснюється за згодою кредитора, є дійсним платежем, а не “заміною виконання”.

Як вже зазначалось, однією з форм здійснення зовнішньоторговельних розрахунків є розрахунки шляхом акредитиву. Зазначимо, що при розгляді питання акредитива, нас передусім цікавить відповідь на поставлене питання про те, якою мірою акредитив припиняє грошове зобов'язання.

Визначаючи правову природу відносин при виставленні та виконанні акредитиву, спеціалісти наголошують, що вони вкладаються в конструкцію договору комісії: клієнт банку-емітента є комітентом, а банк – комісіонером [62, с. 4]. Можливість пред'явлення особою вимоги до банку, в якому був відкритий акредитив, у зв'язку з цим фактом не залишає права пред'явити позов про оплату контрагенту, з яким він був пов'язаний контрактом.

Це дає змогу зробити дуже важливий висновок: відкриття акредитива не означає виконання зобов'язання за платежем за поставлений товар чи виконані роботи, послуги за контрактом та припинення тим самим грошових зобов'язань. Відповідно до класифікації Л. А. Лунца, акредитив слід віднести до подання з метою виконання, а не до безпосереднього виконання грошового зобов'язання.

Хоча акредитивна форма розрахунків достатньо повно забезпечує своєчасне отримання експортної виручки, і стосовно інкасо її доля в міжнародних розрахунках значно менша.

Спрощене інкасо можна визначити як доручення експортера (кредитора) своєму банку отримати від імпортера (боржника) безпосередньо або через інший банк певну суму грошей чи підтвердження того, що ця сума буде виплачена у встановлені строки. Розрахунки у формі інкасо з попереднім акцептом широко поширені в міжнародній торгівлі є і однією з найстаріших банківських операцій.

Використання інкасової форми в міжнародних розрахунках регулюється спеціальним документом – Уніфікованими правилами по інкасо, розробленими Міжнародною торговельною палатою. Згідно з цими Правилами інкасо означає операції з документами, здійснювані банками на основі отриманих інструкцій, які визначені в статті 2 цих Правил, з метою:

1. Отримання платежу та/ або акцепту;
2. Видачі документів проти платежу та/ або акцепту;
3. Видачі документів на інших умовах.

Варто віддати належне проблемі часу розрахунку в грошових зобов'язаннях, адже швидкість зарахування коштів може вплинути на термін виконання та створити негативні для боржника наслідки [60, с.104].

Сьогодні досить важливим питанням є питання електронних грошей, криптовалюти та можливості їх застосування при розрахунках за зобов'язаннями. Якщо розглянути дане питання з погляду мінімізації затрат та часу на проведення розрахунку – це досить не погана гарантія боржника, що він зможе в будь-який момент сплатити борг і він буде в максимально швидко зарахований[77].

Криптовалюта - це цифрова (віртуальна) валюта, одиниця якої - монета, яка захищена від підробки,. Криптовалюта емітується безпосередньо в мережі і ніяк не пов'язана з будь-якою валютою або державної валютної системою [43].

На даний момент в світі кількість видів криптовалюта вже наближається до тисячі і ринок продовжує рости.

Біткоіни - це перша і найвідоміша з безлічі інших віртуальних електронних валют. Термін "біткоіни" запозичений з англійської мови (bitcoin) і утворився шляхом злиття двох слів: bit (мінімальна одиниця пам'яті) і coin (монета). Біткоіни кваліфікують як віртуальну валюту, електронну послугу, електронну інформацію, нематеріальну цінність, приватні гроші, віртуальний товар тощо. Всі інші криптовалюти при створенні використовували коди Bitcoin.

З огляду на "незалежність" біткоіни від світових фінансових систем, ставлення до нього неоднозначне, а в багатьох країнах статус криптовалюта досі не визначений. Не дивлячись на швидке зростання ринку криптовалют за останні роки, механізми, що регулюють криптекономіку ще не отримали належного розвитку. Існує значна потреба у створенні необхідних умов для створення правової основи для стимулювання криптовалют. У квітні цього року уряд Японії офіційно визнало біткоіни платіжним засобом, яке виконує функцію валюти. У той же час, офіційною грошовою одиницею залишилася тільки ієна. Ще одна країна - Південна Корея - заявила про намір легалізувати криптовалюту.

Постає важливе питання як для економіки, так і для суспільства, щодо регулювання та стимулювання розвитку цифрових валют, криптовалют, в Україні. Адже новітні технології, як у цьому випадку криптовалюти, створюють надходження додаткових фінансових інвестицій.

На початку серпня 2017 в НБУ заявили, що відсутність в світі єдиного підходу до визначення правового статусу найпоширенішою криптовалюта - біткоіни – ускладнює вирішення цієї проблеми в Україні. Національний банк України (НБУ) до сих пір чітко не визначився, що ж робити з криптовалютою. Однак днями з'ясувалося, що в Україні криптовалюта не отримала визнання. Нацбанк не може визнати це платіжним засобом. Прямої законодавчої заборони на операції з використання криптовалюта в Україні не існує, саме тому ні роз'яснення НБУ, ні інші підзаконні нормативно-правові акти не можуть замінити закон, який би прямо врегулював або заборонив оборот криптовалюти [77].

Законодавчого визначення грошової одиниці криптовалюта не знайшла, адже згідно НБУ визначення грошової одиниці - законодавчо встановлений грошовий знак країни, головний елемент національної грошової системи, одиниця грошової лічби, за допомогою якої визначаються ціни, тарифи та інші вартісні показники. Розмір и назва грошової одиниці встановлюються в кожній країні законодавством [57].

Припинення грошового зобов'язання шляхом зарахування, поєднання боржника і кредитора в одній особі та угодою сторін

Більшість законодавств виокремлюють, окрім платежу, і такі форми припинення грошового зобов'язання, як зарахування, поєднання боржника і кредитора в одній особі та угода сторін.

Зарахування є способом припинення зобов'язання, при якому погашаються зустрічні однорідні вимоги, строк виконання яких настав або строк яких не зазначений чи визначений моментом витребування [66, с. 43].

Можливість зарахування грошових зобов'язань передбачена законодавствами всіх розвинутих країн світу. Зарахування зустрічних вимог служить прискоренню процесу обігу капіталу в його грошовій формі [47, с. 311].

Зарахування проводиться за таких умов:

1. Вимоги повинні бути зустрічними, тобто такими, які впливають з двох різних зобов'язань між двома особами, де боржник одного зобов'язання є кредитором іншого зобов'язання;
2. Вимоги повинні бути однорідними, предметом яких мають бути гроші;
3. Настання строку виконання зобов'язання з усіх вимог.

Спільним для законодавств розвинутих країн світу є те, що зарахування не дозволяється, якщо закінчився строк давності за одним із зобов'язань, коли відшкодовується шкода, стягуються аліменти або довічне утримання [87, с. 168].

В українському законодавстві питання зарахування визначено у статті 601 ЦК України. Згідно з положеннями цих статей зобов'язання припиняється зарахуванням зустрічної однорідної вимоги, строк якої настав або строк якої не зазначений чи визначений моментом пред'явлення вимоги. В іншому українське законодавство успадкувало німецький підхід, закріпивши, що для зарахування досить заяви однієї сторони.

Поєднання боржника і кредитора настає в силу правонаступництва. Щодо фізичних осіб, то поєднання кредитора і боржника можливий, коли спадкоємець та спадкодавець мали зобов'язальні правовідношення. При спадкуванні спадкоємець набуває прав та обов'язків спадкодавця і стає одночасно кредитором і боржником. Проте, оскільки ніхто щодо себе не може бути боржником чи кредитором, то зобов'язання припиняється.

Щодо організацій зобов'язання можуть припинятись поєднанням боржника і кредитора у зв'язку із злиттям юридичних осіб або приєднанням однієї юридичної особи до іншої за умови, якщо в зобов'язанні одна з них була кредитором, а інша – боржником.

Угода сторін, як підстава припинення грошового зобов'язання, може відображатися у формі складення (прощення) боргу та новації. Складення (прощення) боргу означає одностороннє звільнення кредитором боржника від виконання зобов'язання. Зобов'язання в цьому випадку припиняється внаслідок двох односторонніх угод. Кредитор, складаючи (прощаючи) борг боржника, виражає свою волю на припинення зобов'язання, чим вчиняє односторонній правочин, а боржник, не заперечуючи проти прощення його боргу, також вчиняє односторонній правочин, який спрямований на припинення зобов'язання. Виняток становлять зобов'язання, характер яких виключає такий спосіб припинення (зобов'язання внаслідок ушкодження здоров'я, заподіяння смерті) [71, с. 53-56].

Окремим випадком припинення зобов'язання за угодою сторін є новація (оновлення). Під новацією розуміють угоду сторін, за якою боржник бере на себе обов'язок виконати інші зобов'язання або те саме, але на інших підставах. Унаслідок новації попереднє зобов'язання припиняється і виникає нове. До того ж вважається, що припинення першого зобов'язання настало з метою задоволення інтересу кредитора. Так, прикладом новації є випадок, коли боржник, який повинен сплатити 45 тисяч грн. за придбаний ним автомобіль, зобов'язується сплатити ту саму суму як позику, на підтвердження якої видає розписку.

Сьогодні новація значною мірою втратила своє практичне значення через те, що право на сучасному етапі його розвитку дозволяє внесення дуже багатьох змін у зобов'язання без порушення його тотожності шляхом укладення додаткових угод; можливо також провести заміну осіб в зобов'язанні, наприклад, шляхом поступки вимоги.

Новація зберегла своє практичне значення, головним чином, при зміні підстави зобов'язання (як у наведеному вище прикладі, борг покупця, що виник з договору купівлі-продажу, був оформлений як позичка). Каузальне зобов'язання може бути трансформоване в абстрактне (наприклад, покупець видає продавцю простий вексель). Крім того, в англо-американському праві новація зберігає своє значення і для заміни боржника за зобов'язанням, бо переведення боргу і зараз можливе тут лише у формі новації.

Певною мірою перевід боргу в цій формі зберігає своє значення і в французькому праві. Тут цей інститут врегульовано детальніше.

Через те, що при новації старе зобов'язання перестає існувати, а на його місці виникає нове зобов'язання, забезпечення старого зобов'язання (неустойка, залог тощо), а також інші акцесорні зобов'язання зі старого зобов'язання на нове не переходять.

Ще одна доволі цікава можливість припинити грошове зобов'язання виникає у випадку прострочення кредитора. Згідно з ЦК України, у разі відсутності кредитора, а також у разі його ухилення від прийняття виконання або в разі іншого прострочення з його боку так само, як і за відсутності представника недієздатного кредитора, боржник за грошовим зобов'язанням або за зобов'язанням передати цінні папери має право внести належні з цього гроші або цінні папери у депозит державної нотаріальної контори або приватного нотаріуса, які повідомляють про це кредитора. Внесення грошей або цінних паперів у депозит державної нотаріальної контори або приватного нотаріуса визнається виконанням зобов'язання. Кредитор є таким, що прострочив, якщо він відмовився прийняти належне виконання, запропоноване боржником, або не зробив дій, до вчинення яких боржник не міг виконати свого зобов'язання. Прострочення кредитора дає боржникові право на відшкодування завданих простроченням збитків, якщо кредитор не доведе, що прострочення не викликано умислом або необережністю його самого або тих осіб, на яких в силу закону або доручення кредитора було покладено прийняття виконання. Після закінчення прострочення кредитора боржник відповідає на загальних підставах. При грошовому зобов'язанні боржник не повинен платити проценти за час прострочення кредитора.

РОЗДІЛ 3

ПРИМУСОВЕ ВИКОНАННЯ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕВИКОНАННЯ ГРОШОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

3.1. Відповідальність за невиконання грошових зобов'язань

Ще стародавні римляни структуру зобов'язання поділяли на два аспекти – борг та відповідальність. Відповідальність не мала потенційного характеру і виникала майже одночасно з виникненням боргу, що знаходило своє

відображення в зміні статусу особи у формі особистого підпорядкування кредиторів. Відповідальність за цих часів була досить суворою. Боржник міг потрапити в особисту залежність від кредитора. Тогочасне право передбачало можливість розправи над боржником. Єдиним порятунком для боржника був обов'язок кредитора впродовж 30 днів виводити особу-боржника на ринкову площу по базарних днях – очевидно, в пошуках заступника. Після цього кредитор отримував повну владу над боржником і навіть міг продати його у рабство [69, с. 53-56]. Сучасна цивілістика виробила інші шляхи примушення боржника належним чином виконувати свої обов'язки.

Виконання обов'язку боржником залежить від його волі. Часто на практиці зустрічаються випадки, коли боржник не виконує або частково не виконує своїх обов'язків. Виникає питання стосовно способів та засобів впливу на боржника за для гарантії виконання зобов'язання.

Законодавства всіх розвинених країн світу сприйняли відому ще римському праву конструкцію, згідно з якою при порушенні боржником своїх обов'язків він має, в першу чергу, відновити те положення кредитора, яке існувало до виникнення зобов'язання. Отже, відповідальність полягає в обов'язку відшкодувати збитки, що викликані невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання однією із сторін негативні наслідки.

Згідно з параграфом 249 НЦУ, боржник, що не виконав свого зобов'язання, має відновити те положення, яке існувало б, якби не було зобов'язання, в силу невиконання якого виникла шкода. Згідно з англо-американським правом, будь-яке порушення договору тягне за собою обов'язок боржника відшкодувати збитки [9].

Шкоду прийнято поділяти на реальні збитки та упущену вигоду. Під реальними збитками розуміються всі витрати, які понесла або понесе особа, чие право порушено, для відновлення свого права. Цей вид збитків характеризується зменшенням (реальним або таким, що неможливо відвернути у майбутньому) майна потерпілого, на відміну від упущеної вигоди, основною рисою якої є не примноження наявного майна, хоча воно могло би і примножитись, якби умови

угоди не були порушені [69, с. 207].

Особливістю права кредитора на відшкодування збитків та упущеної вигоди, що відмежовує їх від спорідненого права на вимогу сплати неустойки, є необхідність доказування реальної шкоди та реальної ймовірності отримати доходи, якби право не було порушено, передбачити нарахування договірних процентів річних.

Обов'язок відшкодувати шкоду при порушенні грошового зобов'язання спільний для всіх розвинених країн, але порядок обчислення та розмір відшкодуваної шкоди різняться. Це знаходить своє відображення й в підходах до застосування інституту неустойки. В більшості іноземних цивільно-правових систем, що застосовують інститут неустойки, він має альтернативний характер. Але, наприклад, французьке цивільне право розглядає неустойку як наперед визначені збитки та не дозволяє відшкодування збитків, якщо вони перевищують неустойку. Водночас, право Німеччини містить загальне правило про те, що кредитор має право вимагати відшкодування збитків в частині, не покритій неустойкою [71].

Ці відмінності обумовлені різними юридичними підходами до інституту неустойки та його правової природи.

Неустойка як будь-який інший засіб забезпечення виконання зобов'язання покликана забезпечити також належне виконання зобов'язання. Якщо такого належного виконання не настало, неустойка припиняє свою дію в якості забезпечення такого нормального (належного) виконання і діє далі як міра відповідальності. Відповідно, тим визначальним критерієм, який в кожному конкретному випадку буде вказувати на те, що є неустойкою – спосіб забезпечення чи відповідальність і є факт порушення зобов'язання” [71, с. 209].

Вирішення цього питання також безпосередньо пов'язано з аналізом двох основних теорій, що існують у доктрині цивільного права, і штрафній та оціночній теорій неустойки.

Перша теорія вимагає розглядати неустойку як штраф та свого роду кару, що має впливати на недобросовісного контрагента. В цьому випадку стягнення

неустойки не означає неможливість стягнення збитків, а також виконання забезпечених неустойкою умов договору. Сторони не можуть передбачати та знати розмір майбутньої шкоди, тому неустойка це і є той мінімальний розмір відшкодування, який може отримати сторона у випадку порушення зобов'язання контрагентом. Крім того, на його думку, оціночна теорія без фікції обов'язкової наявності збитків при будь-якому порушенні забезпеченого неустойкою зобов'язання не пояснює стягнення неустойки при доведеній відсутності шкоди [37, с. 197].

Сутність другої теорії полягає в тому, що неустойка розглядається як наперед встановлена законом або договором оцінка збитків, які можуть виникнути внаслідок порушення забезпечених нею зобов'язань. Тому кредиторів надається право вимагати або неустойку, або відшкодування збитків.

Саме ця теорія дістала поширення в цивільному праві іноземних країн. навіть у тому випадку, коли збитки забезпеченої сторони вищі за розмір неустойки, забезпечена сторона позбавляється можливості вимагати сплати більшої суми. Між тим французький суддя, що розглядає спір про стягнення неустойки за порушення виконання зобов'язання, має право змінити суму неустойки, якщо, на його думку, вона занадто висока або занадто мала.

Найбільшого розвитку ця теорія отримала в англо-американській системі права, відповідно до положень якої неустойка стягується лише у вигляді наперед оцінених збитків (*liquidated damages*), а неустойка, що має характер штрафу (*penalty*), ніколи не стягується в силу принципу компенсаційного спрямування цивільно-правових засобів захисту.

При тлумаченні умов договору про неустойку англійські та американські суди не пов'язані буквальним змістом слів, що використовуються сторонами. Є неустойка штрафною чи являє собою наперед визначені збитки, визначає сам суд, з огляду на весь комплекс та характер відносин між боржником та кредитором, встановлених в угоді.

Дискусійним в науковій літературі залишається питання нарахування відсотків за несвоєчасну сплату неустойки. На відміну від автора цієї роботи,

деякі наковці вважають неустойку грошовим зобов'язанням, що має всі, без виключення, особливості правового регулювання. Так, О. Н. Садиков розмірковує: “У законодавстві немає загальної норми про виключення неустойки з числа грошових зобов'язань, по яких відсотки не нараховуються... Маються достатні юридичні підстави вважати, що відсотки повинні нараховуватися і за прострочення сплати неустойки, якщо немає спеціальних правил про інші наслідки її несплати” [79, с. 49-50].

З цією думкою важко погодитись. Неустойка не є грошовим зобов'язанням, адже неустойка встановлюється, передусім, з метою забезпечення належного виконання грошового зобов'язання. Передача грошей під час сплати неустойки здійснюється не з метою припинення грошового зобов'язання, а для забезпечення його виконання.

Відмінність юридичної природи неустойки від грошового зобов'язання підкреслюється й українським законодавцем. Так, стаття 258 ЦК України встановлює спеціальну позовну давність по стягненню неустойки у розмірі одного року. Більше того, український законодавець остаточно вирішив питання стягнення відсотків за несплату неустойки. Відповідно до пункту 2 статті 550 ЦК України, проценти на неустойку не нараховуються.

У свою чергу, заборона нарахування процентів на неустойку означає не тільки неможливість нарахування процентів, передбачених статтею 536 або статтею 625 ЦК України, а і заборону встановлювати в договорах обов'язок боржника сплатити проценти у випадку пропуску строку сплати неустойки [90, с. 270].

Законодавство України передбачає ряд методів такого впливу у вигляді відповідальності за порушення грошового зобов'язання. Крім стягнення неустойки, українська доктрина виокремлює також такі форми відповідальності за грошовим зобов'язанням: відшкодування збитків (зокрема, інфляційних), порушення справи про банкрутство та задоволення вимог кредитора за рахунок майна боржника. Ці та інші санкції здійснюються шляхом подачі кредитором позову до суду в межах строку позовної давності. Хоча деякі автори вважають, що

і після закінчення строку позовної давності зберігається суб'єктивне право кредитора. Проте за таких обставин суб'єктивне право, що позбавлене позовного захисту, забезпечується іншим захистом, передбаченим законодавством. Зміст цього захисту, з погляду науковців, полягає в тому, що добровільне виконання зобов'язання боржником після закінчення строку позовної давності не може бути витребуване ним назад [75].

Отже, як вже зазначалося, статтею 625 ЦК України вирішено питання стягнення інфляційних збитків, яких зазнає кредитор внаслідок тривалого прострочення боржника у виконанні покладеного на нього обов'язку. Таким чином, знецінення грошей внаслідок протиправної поведінки боржника у законодавчому порядку є одним з конкретних виявів збитків кредитора. Нагадаємо, що за загальним правилом суди розвинених іноземних країн не беруть до уваги збитки від знецінення за час прострочення, оскільки вважається, що вони не могли бути передбачені сторонами.

Інфляційні збитки не єдині збитки, яких зазнає кредитор внаслідок невиконання боржником грошового зобов'язання. Ці збитки можуть бути передбачені у договорі чи стягнуті відповідно до статті 623 ЦК України, де передбачено, що у разі невиконання або неналежного виконання зобов'язання боржником він повинен відшкодувати кредиторowi завдані цим збитки. До того ж збитки неодержані кредитором доходи, які він одержав би, якби зобов'язання було виконано боржником упущена вигода. Під час визначення збитків беруться до уваги ринкові ціни, що існували на день добровільного задоволення боржником вимоги кредитора у місці, де зобов'язання має бути виконане, а якщо вимога не була задоволена добровільно у день пред'явлення позову, якщо інше не встановлено договором або законом. Суд може задовольнити вимогу щодо відшкодування збитків, беручи до уваги ринкові ціни, що були на день ухвалення рішення. Різниця між інфляційними збитками та упущеною вигодою в цьому плані полягає лише в тому, що перші нараховуються автоматично, а для відшкодування упущеної вигоди тягар доказування покладено на кредитора.

Неустойку в українській літературі визначають як грошове зобов'язання

боржника перед кредитором за невиконання або неналежне виконання як договірних, так і позадоговірних зобов'язань. В частині неустойки українська цивілістика сприйняла обидві теорії. Це проявляється в тому, що українське цивільне право знає штрафну, виключну, альтернативну та залікову неустойку. В основі штрафної неустойки покладено її штрафну теорію, а, відповідно, в основі залікової, виключної та альтернативної – оціночну теорію [60, с. 198].

Якщо за порушення зобов'язання встановлено неустойку, то її стягують у повному розмірі, окрім відшкодування збитків (штрафна неустойка). Угодою сторін може бути передбачено стягнення тільки неустойки без відшкодування збитків (виключна неустойка) або можливість стягнення за вибором кредитора неустойки чи збитків (альтернативна неустойка). Угодою сторін може бути також передбачено неустойку, стягувану в залік відшкодування збитків (залікова неустойка).

За українським законодавством неустойка поділяється на штраф – у вигляді одноразової фіксованої грошової виплати, та пені – у формі процентів щодо суми боргу. Основною формою неустойки за грошовими зобов'язаннями є пеня, що передбачена Законом України “Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань” від 22 листопада 1996 р. Згідно із Законом, платники грошових коштів сплачують на користь одержувачів цих коштів за прострочення платежу пеню в розмірі, що встановлюється за згодою сторін. У разі затримки зарахування грошових надходжень на рахунок клієнта банки сплачують на користь одержувачів грошових коштів пеню у розмірі, що передбачаються угодою про проведення касово-розрахункових операцій. Розмір пені, передбачений цим Законом, обчислюється від суми простроченого платежу, та не може перевищувати подвійної облікової ставки Національного банку України, що діяла у період, за який сплачується пеня [6].

Штраф передбачає одноразову фіксовану виплату та встановлюється договором. Законодавству не байдуже визначення граничних обсягів цивільно-правової відповідальності за грошовим зобов'язанням. Вона не може бути безмежною, в тому числі й при диспозитивному регулюванні відповідних

правовідносин. За загальним правилом, відшкодування заподіяних збитків (позадовірної шкоди) має бути проведено в повному обсязі, що передбачає еквівалентну компенсацію реальних збитків та упущеної вигоди, яких зазнав кредитор (потерпілий у позадовірних відносинах). До того ж неустойка, як правило, має заліковий характер, тобто якщо за невиконання або неналежне виконання зобов'язання встановлена неустойка (штраф, пеня), то збитки відшкодовуються в частині, не покритій неустойкою (штрафом, пенєю) (стаття 624 ЦК України).

За певних обставин має місце підвищена відповідальність, яка виявляється у збільшенні її обсягів. Так, законом або договором можуть бути передбачені випадки, коли збитки можуть бути стягнені в повній сумі понад неустойки (штраф, пеня). Проте за всіх обставин обсяг майнових санкцій має бути розмірним до обсягу збитків. Зловживання санкціями веде їх до зменшення згідно зі статтею 551 ЦК України, де зазначено, що якщо розмір неустойки значно перевищує розмір збитків кредитора, суд має право зменшити неустойку (штраф, пеню). При цьому повинні бути взяті до уваги ступінь виконання зобов'язання боржником, майновий стан сторін, які беруть участь у зобов'язанні; не тільки майнові, але й інші інтереси сторін, що заслуговують на увагу. Арбітражний суд у виняткових випадках з урахуванням інтересів сторін, що заслуговують на увагу, може зменшити належну до сплати кредиторів неустойку (штраф, пеню) [31].

Зазначимо також, що до окремих видів зобов'язань законодавством може запроваджуватися і обмежена відповідальність. Як правило, вона виявляється в обмеженні належного кредиторів відшкодування відповідно до розміру його фактичних витрат, втрат або пошкодження майна та відмові у відшкодуванні неодержаних доходів.

Невирішеним у науковій літературі України залишається питання процентів річних у контексті відповідальності за порушення грошового зобов'язання. Суть цього питання полягає у правомірності стягування договірних процентів річних з боржника, що прострочив виконання зобов'язання (як відомо, проценти річні можуть нараховуватись як в силу договору, так і в силу закону (стаття 625 ЦК

України). Немає відповіді на це питання й у ЦКУ, що, звичайно, повинно бути негайно надолужено.

Стаття 7.4.9 Принципів УНІДРУА підтверджує широко визнане правило, згідно з яким збитки, що є результатом прострочення у платежі грошової суми, підпорядковується спеціальному режиму та вираховується як фіксована сума, яка відповідає річним процентам, нарахованим у період часу між строком настання платежу та моментом, коли платіж насправді був. Проценти підлягають сплаті в будь-якому випадку, коли прострочення платежу допущено невиконуючою стороною, і вони нараховуються з моменту настання строку платежу, і постраждала сторона не повинна направляти повідомлення про порушення.

Якщо прострочення є наслідком форс-мажору (наприклад, невиконуюча сторона не може отримати належної їй грошової суми через введення нових правил валютного контролю), проценти все таки підлягають сплаті, але не як відшкодування збитків, а як компенсація збагачення боржника в результаті неплатежу, оскільки боржник продовжує отримувати проценти на суму, яка не може бути виплаченою ним кредитору [6].

Шкода вираховується як фіксована сума. Інакше кажучи, постраждалій стороні немає потреби доводити, що вона могла б інвестувати належну суму під більш високий відсоток, чи невиконуючій стороні доводити, що постраждала сторона могла б отримати гроші під більш низький відсоток, ніж середній рівень ставок. Звичайно, сторони можуть попередньо узгодити іншу ставку відсотків.

Пункт 2 зазначеної статті Принципів УНІДРУА закріплює передусім як відсоткову ставку середню банківську ставку за короткостроковим кредитуванням першокласних позичальників. Це рішення надається найкраще відповідним потребам міжнародної торгівлі і найбільше підходить для забезпечення адекватної компенсації понесених збитків. Ця ставка є ставкою, за якою постраждала сторона за звичайних умов буде брати в борг грошову суму, яку вона не отримала від невиконуючої сторони. Ця звичайна ставка і є середньою банківською ставкою короткострокового кредитування першокласних позичальників, що превалює в місці платежу щодо валюти платежу.

Однак може статися, що такої ставки стосовно валюти платежу немає у місці платежу. В таких випадках передусім до уваги береться основна середня ставка (average prime rate), яка є в державі валюти платежу. Наприклад, якщо кредит надано у фунтах стерлінгів і погашається в Тунісі, а на фінансовому ринку Тунісу немає ставки щодо кредитів у фунтах стерлінгів, то повинні використовуватися ставки, що діють у Великобританії.

За відсутності таких ставок будь-де розмір ставки буде визначатися “відповідною” ставкою, встановленою за законом держави валюти платежу. У більшості випадків це буде законна ставка відсотків, і оскільки таких ставок може бути декілька, то буде застосовуватися та, яка найбільш прийнятна для міжнародних угод. Якщо немає законної ставки відсотків річних, то діятиме найбільш прийнятна банківська ставка.

Мета сплати відсотків полягає в тому, щоб компенсувати шкоду, отриману внаслідок прострочення у сплаті грошової суми. Однак таке прострочення може призвести до додаткової шкоди для постраждалої сторони, яку вона може відшкодувати як збитки, але у всіх випадках вона повинна довести наявність такої шкоди, і що вона відповідає критеріям достовірності і передбачуваності [88, с. 195].

Правила УНІДРУА також містять статтю 7.4.10, яка встановлює строк, з якого нараховуються відсотки на суму збитків при невиконанні інших, крім грошових, зобов'язань. У таких випадках у момент невиконання сума збитків зазвичай буде ще не визначеною у грошовому вираженні. Це буде зроблено лише після виникнення збитку або за згодою сторін, або судом.

Зазначена стаття закріплює як початковий пункт для нарахування відсотків дату виникнення збитку. Це рішення найбільше відповідає міжнародній торгівлі, де залишення своїх грошей без обігу невідомо практиці бізнесу. Фактично активи постраждалої сторони зменшуються з моменту виникнення збитку, тоді як невиконуюча сторона, поки нею не відшкодовані збитки, використовує відсотки на суму, яку вона повинна виплатити постраждалій стороні. Досить очевидно, що цей підхід повинен перейти до постраждалої сторони.

Однак при встановленні остаточної оцінки розміру збитків має бути прийнятий той факт, що збитки визнаються з дати їхнього виникнення таким чином, щоб уникнути подвійної компенсації, наприклад, у випадку обезцінення валюти.

Ця стаття не дає відповіді на питання про складні відсотки, які в деяких національних правових системах підпорядковуються нормам про публічне право, що обмежують складні відсотки з метою захисту невиконуючої сторони.

Слід зазначити, що збитки повинні бути вираховані або у валюті, в якій було виражене грошове зобов'язання, або у валюті, в якій була понесена шкода, залежно від того, що більше відповідає обставинам[92, с.18].

Також варто звернути увагу на уніфікацію правил щодо відповідальності при грошовому зобов'язанні.

Постійне розширення міжнародних торгових відносин, зростання обсягу різних угод, що укладаються громадянами, підприємцями, юридичними особами різних держав та й самими державами, якщо вони вступають у такі відносини на рівних началах з іншими учасниками, а також широке застосування в таких угодах умов, що покликані забезпечити їхнє виконання та встановити відповідальність за невиконання або за неналежне виконання грошових зобов'язань, роблять необхідним при дослідженні питань відповідальності звертатись до міжнародних актів, що регулюють розглядувані нами відносини.

Передусім слід звернути увагу на Віденську конвенцію 1980 р. [5], що була розроблена в рамках Комісії ООН з прав міжнародної торгівлі та вступила в дію 1 грудня 1988 р. як акт, що займає центральне місце в міжнародному регулюванні найбільш поширеного виду договорів – договору купівлі-продажу; акт, що увібрав в собі багато особливостей регулювання купівлі-продажу в національних правових системах; акт, що є взірцем міжнародної уніфікації матеріально-правових норм.

Ця Конвенція надає сторонам, що домовляються, достатньо широку свободу у визначенні засобів правового захисту на випадок порушення договірних зобов'язань однією з них.

У Конвенції передбачається можливість стягнення збитків, під якими розуміється сума, що дорівнює тій шкоді, враховуючи упущену вигоду, яка понесена іншою стороною внаслідок порушення договору, та що не перевищує шкоду, яку сторона, що порушила договір, передбачала або повинна була передбачити в момент укладення договору як можливий наслідок його порушення, враховуючи обставини, про які вона в той момент знала або повинна була знати, а також відсотків у випадку невиконання грошового зобов'язання. До того ж відсотки з простроченої суми стягуються без шкоди для будь-якої іншої вимоги про відшкодування збитків (стаття 78). Через диспозитивність положень Віденської конвенції 1980 р., встановленої у статті 6, сторони можуть передбачити і інші засоби правового захисту на випадок порушення договору, зокрема неустойку. Якщо сторони не врегулювали якусь умову щодо встановленої в договорі санкції за її порушення та з приводу чого виникли протиріччя, то ці суперечності будуть вирішуватись відповідно до загальних принципів, на яких базується Конвенція, а за їхньої відсутності – відповідно до права, що застосовується через колізійні норми.

Варто також звернути увагу на такий документ, як Принципи УНІДРУА, розроблені Міжнародним інститутом уніфікації приватного права. Їхнє значення в регулюванні міжнародних комерційних відносин постійно зростає. Це пов'язано з тим, що Принципи на сьогоднішній день є найбільш вдалим компромісом для учасників вказаних відносин при виборі ними того регулюючого механізму, який здатний чітко забезпечити їхні інтереси. Не зупиняючись на якихось загальних особливостях, характерних рисах Принципів УНІДРУА, нами аналізуються лише ті положення, які безпосередньо стосуються теми дисертації.

По-перше, Принципи УНІДРУА закріплюють право постраждалої сторони на відшкодування збитків. По-друге, передбачається такий інститут, як “узгоджений платіж при невиконанні”. Визначення збитків, що міститься в Принципах УНІДРУА, чітко говорить про можливість їхнього стягнення або виключно, або поєднано з іншими засобами правового захисту. Цей підхід аналогічний тому, що використаний у Віденській конвенції 1980 р., що, на відміну

від Принципів УНІДРУА, не містить положень, які спеціально дають право сторонам встановлювати будь-які засоби забезпечення виконання [98].

На відміну від Принципів УНІДРУА або Віденської конвенції 1980 р., ці Правила містять більш загальний підхід до проблеми неустойки в міжнародних комерційних договорах. Стаття 1 зазначає, що “дійсні Правила застосовуються до міжнародних договорів, в яких сторони домовилися про те, що у випадку невиконання будь-якого зобов’язання однією із сторін, інша сторона має право на отримання від боржника узгодженої суми або у вигляді штрафної санкції, або як компенсацію.

3.2.Особливості примусового виконання грошового зобов’язання

У період реформування системи органів державної виконавчої служби України значної актуальності набуває дослідження особливостей цивільно-правової відповідальності суб’єктів правовідносин у сфері примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб).

В умовах публічно-правового регулювання діяльності органів державної виконавчої служби, застосування цивільно-правових норм у згаданих відносинах особливо не досліджувалося. До того ж з прийняттям і введенням у дію нової редакції Закону України «Про виконавче провадження» залишилося актуальним питання застосування цивільно-правової відповідальності боржника за невиконання вимог державного виконавця.

Основною відповідальністю в цивільному праві визнається відповідальність боржника, що виникає на підставі загальних приписів закону. Це є загальним правилом відповідальності за невиконання або неналежне виконання зобов’язань[86].

Поряд із тим цивільно-правова відповідальність боржника у виконавчому провадженні не знайшла широкого обговорення серед науковців, у зв’язку із чим нові дослідження у сфері цих правовідносин є сьогодні доволі актуальними для

цивільістичної науки.

Цивільно-правова відповідальність – це самостійний вид юридичної відповідальності, який полягає у застосуванні державного примусу до правопорушника шляхом позбавлення особи певних благ чи покладення обов'язків майнового характеру [71].

Особливостями цивільно-правової відповідальності є:

- 1) майновий характер;
- 2) стягується на користь потерпілої сторони;
- 3) носить компенсаційний характер.

Цивільно-правова відповідальність виконує компенсаційну, виховну та стимулюючу функції.

Відповідно до вимог ст. 28 ЗУ «Про виконавче провадження» у разі невиконання боржником рішення майнового характеру у строк, встановлений частиною другою статті 25 цього Закону для самостійного його виконання, постановою державного виконавця з боржника стягується виконавчий збір у розмірі 10 відсотків суми, що підлягає стягненню, або вартості майна боржника, що підлягає передачі стягувачу за виконавчим документом [11].

Враховуючи класифікацію цивільно-правової відповідальності запропоновану Р.О. Стефанчуком, так, тому що: є застосуванням державного примусу, оскільки застосовується органом державної виконавчої служби як санкція за невиконання боржником вимог державного виконавця, стягується на підставі постанови, яка має силу виконавчого документу і підлягає примусовому виконанню у порядку, передбаченому законом; носить майновий характер, оскільки завжди обчислюється та стягується у грошовому вимірі за рахунок коштів або майна боржника; має виховну функцію, оскільки стимулює боржника до своєчасного виконання вимог державного виконавця зараз та у майбутньому; виконує стимулюючу функцію, оскільки стимулює інших учасників до відповідної поведінки, яка унеможливить вжиття до них з боку державного виконавця відповідних фінансових санкцій.

Поряд із тим ряд класифікаційних ознак цивільно-правової

відповідальності, запропонованих Р.О. Стефанчуком, не характерні виконавчому провадженню. Зокрема: стягнення відбувається не на користь потерпілої сторони, оскільки кошти завжди отримує відповідний орган державної виконавчої служби, який здійснює примусове виконання рішення і не є стягувачем у виконавчому провадженні; не спрямована на відновлення майнової сфери потерпілого, оскільки орган державної виконавчої служби не є потерпілим та тим органом, якому завдано збитків невиконанням з боку боржника; не виконує компенсаційної функції, оскільки ця функція у виконавчому провадженні виконується шляхом стягнення із боржника витрат на проведення виконавчих дій.

Прийнято вважати стягнення виконавчого збору у рамках здійснення виконавчого провадження цивільно-правовою відповідальністю боржника, оскільки дана відповідальність постає як санкція за невиконання вимог державного виконавця. Вона настає винятково за наявності передбачених у законі умов і втілюється у покладанні на боржника суб'єктивного цивільного обов'язку сплатити визначену суму коштів.

Цей обов'язок впливає з порушеного обов'язку в регулятивних правовідносинах[84].

Юридичною підставою цивільно-правової відповідальності є закон, а фактичною — вчинення цивільного правопорушення. Тому особа підлягає цивільно-правовій відповідальності за наявності сукупності умов, які утворюють склад цивільного правопорушення, якими є: протиправність поведінки (дія чи бездіяльність); наявність майнової та (або) моральної шкоди; причинний зв'язок між протиправною поведінкою і заподіяною шкодою; вина особи, яка заподіяла шкоду.

Враховуючи ту обставину, що виконавчий збір стягується виключно у процесі здійснення виконавчого провадження і завжди пов'язаний із пасивною поведінкою боржника (бездіяльністю), завданням боржником майнової або іншої шкоди стягувачеві, у зв'язку із чим і видається виконавчий документ на примусове виконання, та наявністю причинного зв'язку між бездіяльністю боржника та заподіяння майнової або іншої шкоди стягувачеві, можна

стверджувати про наявність підстав для цивільно-правової відповідальності, яка втілюється у життя шляхом стягнення із боржника виконавчого збору за постановою державного виконавця[65, с.367].

Для більш детального аналізу пропонуємо, розглянути підстави для настання відповідальності у випадку невиконання грошового зобов'язання на прикладі виконавчого провадження.

Згідно із Законом України “Про виконавче провадження” примусове виконання рішень в Україні покладається на Державну виконавчу службу, яка входить до системи органів Міністерства юстиції України. Відповідно до Закону України “Про державну виконавчу службу” примусове виконання рішень здійснюють державні виконавці районних, міських (міст обласного значення), районних у містах відділів державної виконавчої служби та інші органи, організації і посадові особи, які здійснюють виконавчі дії у випадках, передбачених Законом “Про виконавче провадження”[14].

У виконавчому провадженні беруть участь державні та інші органи й посадові особи, до компетенції яких входить примусове виконання рішень суду, і сторони (стягувач і боржник).

Учасниками виконавчого провадження є державний виконавець, сторони, представники сторін, експерти, спеціалісти, перекладачі, суб'єкти оціночної діяльності - суб'єкти господарювання[53, с. 173-178, 74, с 152].

Для проведення виконавчих дій державним виконавцем у необхідних випадках залучаються поняті, а також працівники органів внутрішніх справ, представники органів опіки і піклування, інших органів і установ.

Умови і порядок виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), що відповідно до закону підлягають примусовому виконанню у разі невиконання їх у добровільному порядку, визначає Закон України "Про виконавче провадження".

Стягувач та боржник – фізичні або юридичні особи, стосовно яких згідно з виконавчим документом має бути відповідно здійснено захист (поновлення) порушеного законного права чи інтересу та забезпечення виконання покладеного

рішенням уповноваженого органу обов'язків (вчинення певних дій або утримання від їх вчинення).

Стягувач – це особа, яка за наявності належного виконавчого документа, виданого на її користь чи в її інтересах, звернулась до державного виконавця із заявою за захистом своїх прав або охоронюваних законом інтересів.

Боржником є особа, яка зобов'язана відповідати за виконавчим документом внаслідок заяви стягувача, в інших, визначених законом, випадках шляхом вчинення певних дій (передати майно, виконати інші обов'язки, передбачені рішенням) або утримання від їх вчинення[84, с. 92].

Кожна із сторін має матеріально-правову чи іншу зацікавленість у виконанні певного рішення і бере участь у процесі від свого імені.

На боржника поширюється матеріально-правова дія виконавчого документа щодо сплати виконавчого збору та компенсації витрат на здійснення виконавчих дій.

Передбачено можливість участі у виконавчому провадженні кількох стягувачів або боржників.

Конституція України кожному гарантує право знати свої права і обов'язки.

Як відомо, усі законодавчі акти повинні ґрунтуватись на принципах, закріплених в Основному Законі України – Конституції.

На виконання цього принципу законодавець за допомогою статті 7 Закону України "Про виконавче провадження" визначає гарантії прав громадян і юридичних осіб у виконавчому провадженні, які, перш за все, виражаються у тому, що державний виконавець зобов'язаний використовувати надані йому права у точній відповідності із законом і не допускати у своїй діяльності порушення прав та законних інтересів громадян і юридичних осіб [11].

Сторони виконавчого провадження мають право: брати участь у виконавчому провадженні самостійно або може доручити участь у виконавчому провадженні одному із співучасників; реалізовувати свої права і обов'язки у виконавчому провадженні самостійно або через представників[41, с. 59-64; 76, с.6-10].

Особиста участь громадянина у виконавчому провадженні не позбавляє його права мати представника, за винятком випадку, коли боржник зобов'язаний згідно з рішенням вчинити певні дії особисто; знайомитися з матеріалами виконавчого провадження, робити з них виписки, знімати копії, подавати додаткові матеріали, заявляти клопотання, брати участь у провадженні виконавчих дій, давати усні і письмові пояснення в процесі виконавчих дій, висловлювати свої доводи, міркування з усіх питань, що виникають у ході виконавчого провадження, у тому числі при проведенні експертизи, заперечувати проти клопотань, доводів та міркувань інших учасників виконавчого провадження, заявляти відводи у випадках, передбачених цим Законом, оскаржувати дії (бездіяльність) державного виконавця з питань виконавчого провадження та користуватися іншими правами, наданими цим Законом; укласти мирову угоду про закінчення виконавчого провадження, яка затверджується судом, оспорювати належність майна і його оцінку, подавати письмові заперечення проти розрахунку державного виконавця щодо розподілу коштів між стягувачами; оцінити обов'язковість відкритого виконавчого провадження;

Стягувач має право подати заяву про видачу дубліката виконавчого документа, про поновлення строку пред'явлення виконавчого документа до виконання, про відмову від стягнення і повернення виконавчого документа.

За виконавчим документом про стягнення коштів за погодженням із стягувачем боржник може передати стягувачу в рахунок повного або часткового погашення боргу власне майно[65].

Обов'язки сторін виконавчого провадження: сумлінно користуватися усіма наданими їм правами з метою забезпечення повного і своєчасного вчинення виконавчих дій; письмово повідомляти державного виконавця про виникнення обставин, що зумовлюють обов'язкове зупинення виконавчого провадження, встановлення відстрочки або розстрочки виконання, зміну способу і порядку виконання рішення, зміну місця проживання чи місцезнаходження, а боржник — фізична особа — про зміну місця роботи.

Боржник зобов'язаний у строк, встановлений державним виконавцем,

надати достовірні відомості про свої доходи та майно, у тому числі про майно, яким він володіє спільно з іншими особами, рахунки в банківських та фінансових установах, своєчасно з'явитися за викликом державного виконавця, письмово повідомити державного виконавця про майно, що перебуває в заставі або у інших осіб, а також про кошти та майно, належні боржникові від інших осіб.

У разі невиконання учасниками виконавчого провадження законних вимог державного виконавця до них може бути застосоване адміністративне стягнення у вигляді штрафу, передбачене статтею 88 Закону України "Про виконавче провадження".

Підставою для відкриття виконавчого провадження по виконанню судового рішення є пред'явлений до відповідного відділу державної виконавчої служби виконавчий документ разом із заявою стягувача про відкриття виконавчого провадження.

При цьому стягувачу необхідно вирішити питання щодо місця виконання судового рішення[14, с. 145-147].

Відповідно до частини 1 ст. 20 Закону України "Про виконавче провадження" виконавчі дії провадяться державним виконавцем за місцем проживання, роботи боржника або за місцезнаходженням його майна. Якщо боржник є юридичною особою, то виконання провадиться за місцезнаходженням його постійно діючого органу або майна. Право вибору місця виконання між кількома відділами державної виконавчої служби, які можуть вчиняти виконавчі дії по виконанню рішення на території, на яку поширюються їх функції, належить стягувачу.

Необхідно зазначити, що Цивільним процесуальним кодексом України і Господарським процесуальним кодексом України передбачається можливість забезпечення позову шляхом накладення арешту на майно відповідача. Законом України "Про виконавче провадження" також передбачаються заходи, які можуть забезпечити подальше виконання судового рішення.

У діяльності державних виконавців може виникати потреба в роз'ясненні резолютивної частини того чи іншого рішення, викладеної у виконавчому

документі. У таких випадках згідно із частиною 1 ст. 28 Закону України "Про виконавче провадження" державному виконавцеві надається право звернутися до суду або іншого органу, який видав виконавчий документ, із заявою про роз'яснення відповідного рішення чи змісту виконавчого документа, якщо резолютивна частина даного рішення викладається у документі незрозуміло.

Оскільки від правильного розуміння державним виконавцем змісту рішення, що підлягає виконанню, залежать зміст і характер виконавчих дій, потрібних для виконання рішення, усвідомлення ним змісту рішення є необхідною передумовою здійснення виконавчого провадження.

Необхідно зазначити, що Закон України "Про виконавче провадження" надає можливість боржнику добровільно виконати рішення.

Відповідно до частини другої ст. 24 зазначеного Закону в постанові про відкриття виконавчого провадження державний виконавець встановлює строк для добровільного виконання рішення, який не може перевищувати семи днів, а щодо рішень про примусове виселення – п'ятнадцяти днів, та попереджає боржника про примусове виконання рішення після закінчення встановленого строку зі стягненням із нього виконавчого збору і витрат, пов'язаних із провадженням виконавчих дій, передбачених цим Законом. У разі, якщо у встановлений строк для добровільного виконання рішення воно не буде виконано боржником, державний виконавець невідкладно розпочинає його примусове виконання.

Згідно зі ст. 4 Закону України "Про виконавче провадження", заходами примусового виконання рішень є:

- звернення стягнення на майно боржника;
- звернення стягнення на заробітну плату (заробіток), доходи, пенсію, стипендію боржника;
- вилучення у боржника і передача стягувачеві певних предметів, зазначених у рішенні;
- інші заходи, передбачені рішенням.

Однак, визначені заходи примусового виконання рішень не є вичерпними. Ними можуть бути також інші заходи у залежності від застосованих у рішенні

заходів захисту цивільних прав, передбачених Цивільним кодексом України, іншими законами України. Ці заходи свідчать, що об'єктом стягнення в основному виступає майно боржника (в тому числі, за рішеннями немайнового характеру) [14, с. 74-81].

Процесуальний порядок застосування примусових заходів звернення стягнення на майно боржника, на заробітну плату (заробіток, доходи, пенсію, стипендію), порядок вилучення у боржника і передача стягувачеві певних предметів, зазначених у рішенні, застосування інших заходів, передбачених рішенням, за яким боржник зобов'язується особисто виконати певні дії, що є врегульованими Законом України "Про виконавче провадження" (про поновлення на роботі, про відібрання дитини, виселення і вселення, примусовий обмін тощо), або утриматися від їх вчинення.

Порядок застосування кожного заходу примусового виконання рішення має специфічні риси, які мають враховуватись державним виконавцем у процесі виконавчого провадження.

Стягнення за виконавчими документами, у першу чергу, звертається на кошти боржника у гривнях та іноземній валюті, інші цінності, у тому числі, кошти на рахунках та вкладах в установах банків та інших кредитних організаціях, на рахунки у цінних паперах чи депозитаріях цінних паперів. У разі відсутності у боржника коштів та цінностей, достатніх для задоволення вимог стягувача, стягнення звертається на належне боржникові інше майно, за винятком майна, на яке згідно із законом не може бути накладено стягнення. Боржник має право вказати ті види майна чи предмети, на які необхідно звернути стягнення у першу чергу. Остаточно черговість стягнення на кошти та інше майно боржника визначається державним виконавцем.

Стягнення на майно боржника звертається у розмірах і обсягах, необхідних для виконання за виконавчим документом з урахуванням витрат на виконання. У випадках, коли боржник володіє майном спільно з іншими особами, стягнення звертається на його частку, що визначається судом за поданням державного виконавця.

Порядок звернення стягнення на майно потребує уточнення і правової регламентації дій державного виконавця, а також усіх осіб, які беруть участь у виконавчому провадженні. А саме: першою і необхідною стадією виконавчого провадження є встановлення місцезнаходження наявного боржника майна, котре залежить від певної інформації, яка має сприяти здійсненню державним виконавцем його повноважень[86, с.18-64].

Державний виконавець має право офіційно звернутися до всіх органів, організацій, посадових осіб, громадян і юридичних осіб на території України, які у встановлений ним строк повинні надати йому безкоштовно документи або їх копії, необхідні для здійснення його повноважень, що також можуть бути використані для розшуку майна. Для впровадження цього положення державний виконавець звертається за інформацією про наявність у боржника майна або майнових прав до таких організацій як:

- податкові адміністрації (за місцем проживання боржника);
- державні нотаріальні контори та приватні нотаріуси;
- бюро технічної інвентаризації;
- органів Управління патрульної служби, що реєструють транспортні засоби;
- підприємство, де працює боржник;
- органи виконавчої влади та місцевого самоврядування тощо.

Черговість звернення стягнення на майно, передбачена Законом, має задовольняти основним принципам виконавчого провадження – найшвидшому та повному виконанню. На це й спрямовується перша черга майна, що підлягає стягненню. Причому, є можливість говорити про певний порядок стягнення й у самій першій черзі, а саме: кошти боржника у гривнях, лише потім – кошти в іноземній валюті, які будуть вилучені при опису; аналогічний порядок має застосовуватися щодо коштів на рахунках та вкладах боржника в установах банків та інших кредитних організаціях, і лише потім черга доходить до цінних паперів.

Під час проведення опису боржник має право зазначити ті види майна або

предмети, на які слід звернути стягнення у першу чергу. Державний виконавець є зобов'язаним задовольнити вимоги боржника, якщо вони не порушують інтересів стягувача і не ускладнюють виконання рішення.

Право боржника на визначення першочерговості звернення стягнення на предмети (види майна) під час проведення опису включає також можливість запропонувати власну позицію щодо майна. Однак така пропозиція щодо конкретного майна не є обов'язковою для державного виконавця. Це положення виходить із того, що усі дії щодо виконання зобов'язань боржник міг здійснити у добровільному порядку, однак не вчинив. Тому державний виконавець може не тільки не погодитись із пропозицією боржника, але й визначити конкретне майно, яке підлягає стягненню, з урахуванням перспектив його наступної якнайскорішої реалізації[42].

Складові елементи арешту майна, які визначаються у Законі України "Про виконавче провадження" як опис; оголошення заборони розпоряджатися майном; обмеження у праві користування ним або його вилучення у боржника та передача на зберігання іншим особам, є сукупністю дій, що мають бути чітко регламентовані та мати певні підстави для застосування.

Проведення опису задля виконання рішення майнового характеру має на меті звернення стягнення на майно боржника у достатньому обсязі для задоволення вимог стягувача. Отже, у цьому випадку державному виконавцю необхідно вживати заходів для найшвидшого та повного проведення виконання, тому опис майна для цього має бути певним чином організований.

Підставами накладення арешту на майно боржника є:

- забезпечення збереження майна боржника, що підлягає наступній передачі стягувачу або реалізації;
- виконання рішення про конфіскацію майна боржника;
- виконання ухвали суду про накладення арешту на майно, що належить відповідачу.

Загальний процесуальний порядок проведення опису та вимоги до акта опису регламентуються Інструкцією про проведення виконавчих дій, при цьому

сам процес проведення опису відтворюється в акті опису.

Якщо державний виконавець установив зберігачеві обмеження права користуватися майном, то це також вказується в акті опису і арешту майна із зазначенням виду, обсягів і строку обмеження.

При потребі одночасно з арештом майна в акті мають бути перелічені предмети, які залишаються боржнику, із зазначенням їх вартості, як кожного, так і загальної кількості, а також повинно бути названо інше майно, у тому числі, те, яке окремо перебуває у спільній власності боржника та інших осіб, і на яке не було накладено арешт.

Акт опису й арешту майна підписується державним виконавцем, понятими, зберігачем майна, боржником та стягувачем, іншими особами, які були присутніми при накладенні арешту на майно. У разі відмови від підпису сторін чи інших осіб, що були присутніми при виконанні, про це робиться відмітка в акті, який складається у двох примірниках. Перший залишається у державного виконавця, а другий видається боржнику під розписку на першому примірнику, що залишається у державного виконавця.

Елементи арешту (оголошення заборони розпоряджатися майном, обмеження у праві користування ним) застосовуються в основному, коли майно залишається у боржника. Фактично в даному випадку боржник або його родичі є особами, яким це майно залишається на зберігання для зменшення витрат на виконавче провадження, а отже, витрат самого боржника. Реально такий захід може мати місце, коли його можливо обґрунтувати тим, що боржник сприяє у проведенні опису, не чинить опір, визнає свій борг тощо. В іншому випадку описане майно доцільно вилучати у боржника і передавати його на зберігання іншим особам. Такий захід як заборона користування майном може і, у певних випадках, обов'язково застосовується при передачі майна на зберігання іншим особам.

Заборона розпоряджатися майном є фактичним обмеженням права його власника щодо відчуження арештованого майна, яке може мати певні особливості у залежності від виду майна. Із метою застосування такого засобу існує Єдиний

реєстр для реєстрації заборон відчуження об'єктів нерухомого майна, до якого нотаріуси вносять відповідні відомості про накладені заборони або арешти майна. Державний виконавець, який наклав арешт на нерухоме майно, є зобов'язаним у той же день скласти відповідний документ і надіслати його державному або приватному нотаріусу за місцем знаходження цього майна, які мають статус реєстраторів, для внесення відомостей про арешт до Єдиного реєстру[42, с.131].

Про накладення арешту на майно, яке підлягає реєстрації (автотранспортні засоби, моторні човни, судна тощо), державний виконавець повідомляє відповідні органи, які її здійснюють.

Перед тим, як передати описане майно боржника на реалізацію державний виконавець повинен визначитися щодо його вартості[81].

Якщо оцінити окремі предмети складно або якщо боржник чи стягувач заперечує проти передачі арештованого майна боржника на реалізацію за оцінкою, проведеною державним виконавцем, останній запрошує суб'єкта оціночної діяльності – суб'єкта господарювання для визначення вартості майна. Витрати на призначення суб'єкта оціночної діяльності – суб'єкта господарювання несе сторона, яка оспорує оцінку майна, проведenu державним виконавцем.

Для проведення оцінки нерухомого майна, транспортних засобів, повітряних, морських, річкових суден та майна, вартість якого перевищує сто неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, державний виконавець залучає суб'єкта оціночної діяльності – суб'єкта господарювання, який здійснює свою діяльність відповідно до Закону України "Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні"[97].

Про оцінку арештованого майна державний виконавець повідомляє сторони, які мають право оскаржити оцінку майна до суду в 10-денний строк із дня отримання повідомлення.

Після проведення необхідної оцінки арештоване майно, за винятком майна, вилученого за законом з обігу та зазначеного у частині п'ятій ст. 55 Закону України "Про виконавче провадження" (цінні папери, ювелірні та інші побутові вироби із золота, срібла, платини і металів платинової групи, дорогоцінних

каменів і перлів, а також лом і окремі частини таких виробів), передається на реалізацію, яка здійснюється спеціалізованими організаціями, які залучаються на тендерній (конкурсній) основі, на підставі договорів між державною виконавчою службою та спеціалізованими організаціями шляхом його продажу на прилюдних торгах, аукціонах.

Якщо передане торговельним організаціям майно не буде продано протягом двох місяців, воно підлягає переоцінці. Державний виконавець переоцінює майно у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. У разі коли у місячний строк після переоцінки майно не буде продано, державний виконавець повідомляє про це стягувача і пропонує йому вирішити питання щодо залишення за собою непроданого майна.

Якщо стягувач у 15-денний строк письмово не заявить про своє бажання залишити за собою непродане майно, арешт із майна знімається, воно повертається боржникові, а виконавчий документ у разі відсутності у боржника іншого майна, на яке може бути звернено стягнення, повертається стягувачеві без виконання.

Якщо стягувач виявив бажання залишити за собою непродане майно, то він зобов'язаний у 15-денний строк із дня повідомлення державного виконавця про виявлення бажання залишити за собою непродане майно, внести на депозитний рахунок органу державної виконавчої служби різницю між вартістю непроданого майна та сумою коштів, які підлягають стягненню на його користь, якщо вартість непроданого майна перевищує суму боргу, яка підлягає стягненню за виконавчим документом. Із перерахованих стягувачем коштів оплачуються витрати, пов'язані із проведенням виконавчих дій, стягується виконавчий збір, а залишок коштів повертається боржнику.

Майно передається стягувачу за оцінкою, за якою воно було передано на реалізацію. Про передачу майна стягувачу в рахунок погашення боргу державний виконавець вносить постанову, яка затверджується начальником відповідного органу державної виконавчої служби, якому він є безпосередньо підпорядкованим. За фактом такої передачі державним виконавцем складається

акт. Постанова і акт є підставою для подальшого оформлення стягувачем права власності на це майно[15] .

Боржник має право визначити, у якій послідовності необхідно продавати майно. У разі, коли від продажу частини майна буде виручено суму, достатню для задоволення вимог стягувача, сплати виконавчого збору, витрат на здійснення виконавчих дій, штрафу, подальший продаж арештованого майна припиняється. Вимоги боржника щодо черговості продажу майна не приймаються державним виконавцем, якщо внаслідок їх задоволення виникнуть перешкоди чи додаткові труднощі для виконання, або подовжиться його строк.

У разі ж відсутності в боржника – фізичної особи достатніх коштів чи рухомого майна стягнення звертається на будинок, квартиру, інше приміщення, земельну ділянку, що є нерухомим майном. При цьому, в першу чергу, стягнення звертається на окрему від будинку земельну ділянку, інше приміщення, що належать боржникові. В останню чергу звертається стягнення на жилий будинок чи квартиру[34].

Спеціальний порядок відчуження будинку, квартири, приміщення або земельної ділянки пояснюється гуманністю держави, оскільки це майно передбачається відчужувати лише в останню чергу. При цьому звернення стягнення на будинок, квартиру чи земельну ділянку здійснюється лише у разі належності цих об'єктів боржнику на праві приватної власності [34, с.234-240].

При відсутності у боржника – юридичної особи коштів, достатніх для покриття заборгованості, стягнення звертається на інше майно, належне боржникові – юридичній особі на праві власності або закріплене за ним (за винятком майна, виключеного з обороту або обмежуваного в обороті) незалежно від того, хто фактично використовує це майно.

На зазначене майно накладається арешт, і воно реалізується у такій черговості:

-у першу чергу: майно, яке безпосередньо не використовується у виробництві (цінні папери, кошти на депозитних та інших рахунках боржника, валютні цінності, легковий автотранспорт, предмети дизайну офісів та інше майно);

-у другу чергу:

готова продукція (товари), а також інші матеріальні цінності, які безпосередньо не використовуються у виробництві;

-у третю чергу:

об'єкти нерухомого майна, верстати, обладнання, інші основні засоби, а також сировина і матеріали, призначені для здійснення виробництва.

Якщо у боржника-юридичної особи є відсутнім майно, на яке може бути звернено стягнення, і здійснені державним виконавцем відповідно до цього Закону заходи щодо розшуку такого майна виявилися безрезультатними, виконавчий документ, прийнятий державним виконавцем до виконання, за яким стягнення не провадилося або було проведено частково, підлягає поверненню стягувачеві.

Однак, повернення виконавчого документа стягувачеві із вказаної підстави не позбавляє його права повторно пред'явити цей документ до виконання у межах строків, встановлених Законом.

Із вищезазначеного можна зробити висновок, що можливість отримання коштів на підставі рішення суду залежить, насамперед, від наявності у боржника ліквідного майна, на яке можна звернути стягнення. Як свідчить практика, у багатьох випадках вжиті державними виконавцями заходи із виявлення майна боржника не дають бажаного результату, оскільки на момент пред'явлення стягувачем виконавчого документа до виконання майно, яке було у боржника, вже було продано або подаровано[23, с.20].

У становищі обманутих залишаються законослухняні громадяни та суб'єкти господарювання, які не хочуть, або не можуть зрозуміти, чому вони не отримують свої кошти, адже є рішення суду.

На жаль, якщо у боржника є відсутнім майно, на яке може бути звернено стягнення, і здійснені державним виконавцем відповідно до Закону України "Про виконавче провадження" заходи щодо розшуку такого майна виявилися безрезультатними, державний виконавець не може виконати рішення суду і повертає виконавчий документ стягувачу без виконання. Аналізуючи окремі норми чинного законодавства, слід упевнено сказати, що громадянин (стягувач у

виконавчому провадженню) може сам створити умови для майбутнього реального виконання рішення суду[39, с. 18].

Коли виникають сумніви щодо повернення грошей позичальником, необхідно забезпечити виконання договірних зобов'язань у такий спосіб як застава, яка сьогодні є популярною серед підприємців, і мало відомою серед простих громадян.

Сутність застави полягає у тому, що боржник у забезпечення свого боргу віддає у заставу кредитуру будь-яку річ, майно, будинок, квартиру, а у випадку неповернення боргу кредитор має право звернути стягнення на заставлене майно і за рахунок вирученої від реалізації майна суми повернути борг. Таким чином, застава надає кредитуру впевненості й є гарантією того, що він отримає назад свої кошти.

Якщо з'ясовується, що в особи, із якою є наміри укласти договір позики, немає майна під заставу, це повинно бути головним аргументом проти укладання такого договору.

У разі виникнення позадоговірних зобов'язань (наприклад, було завдано шкоду під час дорожньо-транспортної пригоди), забезпечити виконання зобов'язання заставою фактично неможливо.

І тут є ще один спосіб, дієвий як при договірних, так і позадоговірних зобов'язаннях, – забезпечення позову.

Забезпечення позову застосовується тоді, коли відповідач робить або може вчинити будь-які дії, котрі згодом ускладнять або зроблять неможливим реальне виконання судового рішення[99, с. 126-132].

Про забезпечення позову виноситься ухвала. Ухвалу про забезпечення позову може бути оскаржено. Не допускається забезпечення позову шляхом заборони: проводити загальні збори акціонерів або учасників господарського товариства та приймати ними рішення; надавати емітентом, реєстратором, зберігачем, депозитарієм реєстр власників іменних цінних паперів, інформацію про акціонерів або учасників господарського товариства для проведення загальних зборів товариства; участі акціонерів або учасників у загальних зборах

товариства, визначення правомочності загальних зборів акціонерів або учасників господарського товариства[89].

Важливо, щоб на той час, коли відповідач дізнається про пред'явлений до нього позов, ухвалою суду було вже накладено арешт на його майно або застосовано інший спосіб забезпечення позову.

Вимогу про забезпечення позову можна ставити перед судом не тільки при подачі позовної заяви, але й у будь-якій стадії розгляду справи.

Забезпечення позову не тільки сприятиме реальному виконанню судового рішення, але й надасть можливість закінчити розгляд справи ще в суді у зв'язку із добровільним поверненням коштів або відшкодуванням шкоди боржником[88].

З іншого боку, невжиття цих заходів може викликати у боржника почуття безвідповідальності, і тоді, як наслідок, державні виконавці будуть роз'яснювати у супровідних листах, на підставі чого виконавчий документ повертається без виконання, а стягувач, не визнаючи своїх помилок, буде звинувачувати у невиконанні судового рішення тільки державного виконавця[67].

У процесі виконання судового рішення сторони можуть укласти мирову угоду. Мирова угода, укладена сторонами у процесі виконання судового рішення, подається на затвердження господарського суду, який прийняв відповідне судове рішення. Про затвердження мирової угоди господарський суд виносить ухвалу (ст. 121 ГПК), у таких випадках розчатє виконавче провадження завершується відповідно до пункту 2 статті 37 Закону[88].

За наявності обставин, що ускладнюють виконання рішення або роблять його неможливим, за заявою сторони, державного виконавця, за поданням прокурора чи його заступника або за своєю ініціативою господарський суд, який видав виконавчий документ, у десятиденний строк розглядає це питання у судовому засіданні з викликом сторін, прокурора чи його заступника; у виняткових випадках, залежно від обставин справи, може відстрочити або розстрочити виконання рішення, ухвали, постанови, змінити спосіб та порядок їх виконання[19, с.108-114].

Відстрочка — це відкладення або перенесення виконання рішення на новий

строк, який визначається господарським судом.

Розстрочка означає виконання рішення частинами, встановленими господарським судом, з певним інтервалом у часі. Строки виконання кожної частини також повинні визначатись господарським судом.

При відстрочці або розстрочці виконання рішення, ухвали, постанови господарський суд на загальних підставах може вжити заходів до забезпечення позову.

Під зміною способу і порядку виконання рішення слід розуміти прийняття судом нових заходів для реалізації рішення в разі неможливості його виконання у порядку і способом, раніше встановленими.

Про відстрочку або розстрочку виконання рішення, ухвали, постанови, зміну способу та порядку їх виконання виноситься ухвала, яка може бути оскаржена. В необхідних випадках ухвала надсилається установі банку за місцезнаходженням боржника або державному виконавцю.

Статтею 33 Закону України «Про виконавче провадження» передбачено, що за наявності обставин, що ускладнюють виконання рішення або роблять його неможливим, державний виконавець за власною ініціативою або за заявою сторін, а також самі сторони мають право звернутися до суду, який видав виконавчий документ, із заявою про відстрочку або розстрочку виконання, а також про встановлення чи зміну способу і порядку виконання.

Рішення про відстрочку або розстрочку виконання, встановлення чи зміну способу і порядку виконання повинно бути прийнято у 10-денний строк і може бути оскаржено у встановленому порядку.

По інших рішеннях відстрочка або розстрочка виконання, встановлення чи зміна способу і порядку виконання не допускаються.

Відстрочка виконання рішення суду про звернення стягнення на предмет іпотеки не призводить до призупинення нарахування процентів за угодою про іпотечний кредит чи зміни прав та обов'язків сторін щодо основного зобов'язання боржника.

Скарги на дії чи бездіяльність органів Державної виконавчої служби щодо

виконання рішень, ухвал, постанов господарських судів можуть бути подані стягувачем, боржником чи прокурором протягом десяти днів з дня вчинення оскаржуваної дії, або з дня, коли зазначеним особам стало про неї відомо, або з дня, коли дія мала бути вчинена. Скарги на дії органів Державної виконавчої служби розглядаються господарським судом, про час і місце засідання якого повідомляються ухвалою стягувач, боржник чи прокурор та орган виконання судових рішень. Неявка боржника, стягувача, прокурора чи представника органу Державної виконавчої служби в судове засідання не є перешкодою для розгляду скарги[95, с.108 -104, 16, с.35-36].

За результатами розгляду скарги виноситься ухвала, яка надсилається стягувачеві, боржникові та органу виконання судових рішень. Ухвала може бути оскаржена до вищестоящего апеляційного господарського суду[93, с.263-265]..

У виконавчому провадженні на дії (бездіяльність) державного виконавця та інших посадових осіб державної виконавчої служби по виконанню рішення або відмову у здійсненні передбачених Законом України «Про виконавче провадження» дій стягувачем чи боржником може бути подана скарга до начальника відповідного органу державної виконавчої служби, якому безпосередньо підпорядкований державний виконавець, або до відповідного суду[55, с.347].

Скарга у виконавчому провадженні по виконанню судових рішень на дії (бездіяльність) державного виконавця або начальника органу державної виконавчої служби подається до суду, який видав виконавчий документ.

Скарга у виконавчому провадженні подається у письмовій формі та повинна включати:

- 1) назву органу державної виконавчої служби, до якого подається скарга;
- 2) точну назву стягувача та боржника, їх місце проживання чи перебування (для фізичних осіб) або знаходження (для юридичних осіб), а також назву представника сторони виконавчого провадження, коли скарга подається представником;
- 3) реквізити виконавчого документа (назва виконавчого документа, орган,

який його видав, дата видачі виконавчого документа та його номер, резолютивна частина виконавчого документа);

- 4) зміст оскаржуваних дій (бездіяльності) та норму Закону, яка порушена;
- 5) виклад обставин, якими скаржник обґрунтовує свої вимоги;
- 6) підпис скаржника або його представника із зазначенням дати подання скарги.

Скарга, подана у виконавчому провадженні до начальника органу державної виконавчої служби, якому він безпосередньо підпорядкований, розглядається у 10-денний строк. За наслідками розгляду скарги начальник органу державної виконавчої служби виносить постанову про задоволення чи відмову в задоволенні скарги, яка у 10-денний строк може бути оскаржена до вищестоящего органу державної виконавчої служби або до суду. Скарги, подані без додержання вказаних вимог розглядаються начальником органу державної виконавчої служби у порядку, встановленому Законом України "Про звернення громадян"[19].

Також варто зазначити, що спосіб провадження виконання судових рішень суттєво пришвидшився в зв'язку з появою електронних реєстрів, а саме Єдиний державний реєстр виконавчих проваджень, Автоматична система виконавчих проваджень. Вони скорочують час на отримання відповіді від необхідних державних організацій, що забезпечує швидкий пошук доходів стягувача, а також наявність майна. Дані електронні системи збільшують у рази швидкість виконання рішення, та допомагають контролювати стягувану оперативність дій державного виконавця.

У зв'язку з недавніми змінами у законодавстві (стосовно стягнення заборгованості аліментів) відбулися зміни і у системі АСВП, адже тепер не потрібно чекати від виконавця подання для обмеження боржника у праві виїзду закордон, права носіння та користування зброєю, права керування автомобілем. Дані обмеження згідно закону мають бути прийняті у разі заборгованості, що у сумі складає заборгованість за чотири місяці.

Такий порядок суттєво змінив ставлення до стягнення аліментів в Україні, тепер боржники самостійно, або через підприємство, установу, організацію у якій

отримують дохід мають надавати звіт що місяця, або раз на три місяці(при умові офіційного працевлаштування, даний звіт готує бухгалтер) [83, с.374-353].

Не можливо залишити без уваги й новели у виконавчому процесі, а саме появу інституту приватного виконання.

Відповідно до ст. ст. 19, 21 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» приватним виконавцем є громадянин України, який уповноважений державою здійснювати діяльність з примусового виконання рішень у порядку, встановленому законом; ним може бути громадянин України, не молодший 25 років, який має вищу юридичну освіту ступеня магістра, володіє державною мовою, має стаж роботи у галузі права після отримання диплома магістра не менше двох років та склав кваліфікаційний іспит[20].

Зазначеним законом приватних виконавців віднесено до категорії осіб, що провадять незалежну професійну діяльність, проте цей статус є дещо умовним, оскільки такі виконавці також підконтрольні Міністерству юстиції України. Для допуску до заняття практикою приватного виконання особа повинна буде скласти кваліфікаційний іспит укваліфікаційній комісії приватних виконавців, отримати свідоцтво про право на здійснення діяльності приватного виконавця та посвідчення приватного виконавця, а також скласти присягу. Після виконання цих процесуальних дій приватний виконавець отримає право відкрити контору. [85, с.236]. Такий інститут діє в багатьох країнах Східної та Західної Європи та деяких пострадянських країнах. На його ефективність вказує те, що жодна з країн, яка перейшла на приватну форму виконання, або запровадила її як альтернативу державним судовим виконавцям, до старої системи не повернулась[80].

Наявність приватних виконавців не означає самоусунення держави від сфери виконання рішень публічних органів управління. Держава здійснює контроль та регулювання шляхом ліцензування, страхування професійної відповідальності, атестації, гарантує захист у разі порушення прав та законних інтересів виконавця, стягувача або боржника.

Так, суб'єкти законодавчої ініціативи наділяють приватних виконавців

широким колом повноважень та виводять у поле діяльності самозайнятих осіб, розмежовуючи компетенцію державних та приватних виконавців у деяких справах, при цьому створюючи обґрунтований і виважений механізм відповідальності за порушення та зловживання своїми правами для останніх [96].

Взагалі, розкриваючи зміст поняття «приватний», слід зазначити, що «приватний» являється якби мовити - умовним, оскільки виконавець отримує повноваження від імені держави і працює в рамках встановлених законом процедур[88]. Саму систему оплати також визначає сама держава. «Приватним» елементом цієї діяльності є і спосіб фінансування, а також окремі елементи організації професії. Всі ті існуючі аргументи, що приватні виконавці будуть займатися рейдерством чи подібними протизаконними діями за змістом не витримує критики. Приватний виконавець у своїй роботі буде керуватися тим же процедурним законом, що і виконавець державний, а ось рейдери та колектори не керуються жодними законами, і, тим не менше, спокійно існують [30].

В вище зазначених нормативних актах чітко розмежовуються повноваження державних виконавців та приватних виконавців. Повноваження приватних виконавців обмежуються в тому, що вони не можуть займатися провадженням з питань стягнення з держави, вселення та виселення, відібрання та передавання дитини, провадженнями на виконання рішень Європейського суду з прав людини, передавання державного і комунального майна. На нашу думку, дане так би мовити «перестрахування» цілком виправдане, бо система запрацює лише після сплину певного періоду, а потім з аналогією приватних нотаріусів, можна буде розширити поле їх діяльності [58].

Основною проблемою запровадження інституту приватного виконавця залишається побоювання того, що приватні виконавці уособлюватимуть колекторів. Зокрема, А. Ю. Габрелян та С. С. Мороз вважають, що з огляду на певну кількість прогалин в законодавчому врегулюванні діяльності приватних виконавців (в силу новизни питання), рейдери отримають легальний інструмент для захоплення майна [95].

Також потрібно акцентувати увагу на тому, що багатьом колекторам буде майже не можливо стати приватним виконавцем, бо для цього потрібно скласти іспит, мати досвід роботи та обладнати офіс. Також буде створена Асоціація приватних виконавців, що призупинятиме їх діяльність або позбавлятиме статусу. Потрібно наголосити на тому, що дана система та нововведення не запрацюють миттєво та не буде 100% виконаних рішень. Якщо звернутися до досвіду інших європейських країн, то найкращий показник – це трохи більше 70% , але ці системи існують протягом 20 років, відповідно до цього періоду ця система вдосконалюється. Не потрібно забувати, що виконання рішень повністю не залежить від органів, що здійснюють цю діяльність. Багато чого залежить від самої особи боржника[83].

Важливе соціальне значення виконавчого провадження дозволяє окремим дослідникам виділяти його як одну з правозахисних функцій держави [51, с. 108].

Як обґрунтовано зауважують дослідники, без існування надійного механізму виконання судових рішень судова влада втрачає ознаки державної влади, адже, як слушно зауважується у науковій юридичній літературі, влада, яка не здатна забезпечити виконання своїх рішень, лише коштовною декорацією [36, с. 27].

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

На основі проведеного дослідження сформульовано висновки та пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства.

1. В українському законодавстві виначено поняття “грошових зобов’язань” лише в Законі України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом”, однак воно стосується потреб законодавства про банкрутство та не є загальноправовим, що призводить до частих непорозумінь.

2. Не всі зобов'язання, предметом яких є гроші, є грошовими. Грошовими можуть бути лише ті зобов'язання, які мають єдину юридичну природу та відповідають таким основним критеріям:

- 1) зустрічні грошові зобов'язання можуть зараховуватися у спосіб, визначений відповідним законодавством;
- 2) кредитор за грошовим зобов'язанням у визначеному законом порядку може стати конкурсним кредитором у процедурі банкрутства;
- 3) для грошового зобов'язання можливе відступлення права вимоги;
- 4) у випадку невиконання грошового зобов'язання передбачена визначена законодавством відповідальність (в Україні у вигляді 3 % річних та індексу інфляції).

Всі інші зобов'язання, предметом яких є гроші, але які не відповідають зазначеним критеріям, мають інший характер, наприклад, зобов'язання схову (з метою збереження), зобов'язання надати кредит, сплатити аванс чи виплатити аліменти, зобов'язання відшкодувати шкоду, завдану каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я чи смертю тощо. Оскільки проста передача грошей не створює грошового зобов'язання, важливо відрізнити грошові зобов'язання від усіх інших зобов'язань, правильно визначивши мету передачі грошей.

3. Основними формами припинення грошових зобов'язань є зарахування, поєднання боржника і кредитора та угода сторін. Найбільш характерним для грошових зобов'язань є припинення грошових зобов'язань у формі зарахування, що найчастіше зустрічається у банківській діяльності. Для зарахування необхідні однорідність, зустрічність, настання строку виконання усіх вимог зобов'язань, заява однієї із сторін, згода усіх сторін або розгляд у судовому порядку.

Поєднання боржника та кредитора відбувається щодо фізичних осіб при спадкуванні, а щодо юридичних - у зв'язку із злиттям юридичних осіб або приєднанням однієї юридичної особи до іншої за умови, якщо в зобов'язанні одна з них була кредитором, а інша боржником.

4. Складення (прощення) боргу означає одностороннє звільнення кредитором боржника від виконання зобов'язання, а новація означає угоду сторін, за якою боржник бере на себе обов'язок виконати інші зобов'язання або те саме, але на інших підставах. Наголошено, що при новації припиняється старе зобов'язання та виникає нове.

5. Кредитор визнається таким, що прострочив, якщо він відмовився прийняти належне виконання, запропоноване боржником, або не зробив дій, до вчинення яких боржник не міг виконати свого зобов'язання.

Тобто, підстави припинення зобов'язань зазначені в стст.599, 600, 601, 604 - 609 ЦК та не передбачають можливості припинення зобов'язання у зв'язку з ухваленням судом рішення про задоволення вимог кредитора. За відсутності інших підстав припинення зобов'язання, передбачених договором або законом, зобов'язання припиняється його виконанням, проведеним належним чином .

6. Іноземна валюта може використовуватися у зобов'язаннях, однак у разі виникнення заборгованості в іноземній валюті - виникає складність щодо її стягнення в примусовому (судовому) порядку, оскільки якщо в зобов'язанні визначено грошовий еквівалент в іноземній валюті, то сума, що підлягає сплаті визначається за офіційним курсом національної валюти на день платежу, якщо інший порядок її визначення не встановлений договором або законом, а зважаючи на знецінення грошової одиниці України – гривні та нерозторопності судової системи в цілому, єдиним обґрунтованим правовим механізмом є стягнення з боржника збитків та відповідної курсової різниці, які виникають після ухвалення і до моменту остаточного виконання судового рішення.

Моментом виконання грошового зобов'язання є дата зарахування коштів на рахунок кредитора або видачі їх йому готівкою; Чинним законодавством не заборонено одночасне стягнення інфляційних втрат та курсової різниці. Межі коливання курсу валюти по відношенню до національної валюти України, в разі не врегулювання цих умов у договорі, встановлюються Національним банком України

7. Право всіх розвинених країн не знає такої ситуації, при якій грошове зобов'язання припиняється об'єктивною неможливістю боржника виконати своє грошове зобов'язання. Існує лише тимчасова неможливість, яка не звільняє від грошового зобов'язання як такого. Навіть після смерті фізичної особи чи ліквідації юридичної особи – кредитора чи боржника – грошове зобов'язання не припиняється, за винятком зобов'язань, що тісно пов'язані з померлою фізичною особою. Не є підставою для припинення зобов'язання також відсутність грошей у боржника.

Неустойка не є грошовим зобов'язанням, так як основною метою передачі грошей під час сплати неустойки є не погашення грошового боргу, а не забезпечення належного виконання грошового зобов'язання.

В світі не існує загального та уніфікованого підходу до можливості передбачати в договорі такий правовий засіб, який би забезпечив його виконання, одночасно маючи характер відповідальності за порушення договору і в той же час відзначаючись простотою використання на практиці в інтересах потерпілої сторони.

8. Методи примусового виконання постійно удосконалюються державою, особливо стосовно грошових зобов'язань. Але все таки примусове виконання державними органами не дає гарантій швидкого та повного виконання рішення суду. Варто зазначити, що політика держави спрямована на вдосконалення системи органів виконавчої влади дала свої результати, з позитивних – з'явився інститут приватних виконавців, які за винагороду досить продуктивно стягують грошові кошти, з недопрацьованих - посилення обмежень, та жорсткість дій стосовно боржників з періодичними платежами, що в результаті взагалі посилило неможливість повного виконання рішення суду, а саме – змусило стягувача відмовитись від частини необхідного стягнення. На нашу думку, необхідно змінити жорсткість стягнення(штраф), а саме замінити на поступовий відсотковий еквівалент стягнення. Наприклад, якщо стягнення за несплату аліментів потягнуло за собою покарання у вигляді штрафу - 50% від загальної суми боргу, що склалася через несплату аліментів за три роки, замінити на стягнення тієї ж суми боргу, але в своєрідну розстрочку. Від так, матиме місце постанова, про щомісячне стягнення з боржника, крім основного боргу по аліментах, додаткове стягнення у вигляді 4,2% від загальної суми штрафу.

Дані зміни зможуть забезпечити повне та всебічне стягнення періодичних грошових платежів, а також зможуть скоротити відмови стягувача від виконання зобов'язань боржником, через розтягнення виконання у часі.

У результаті проведеної роботи сформовано наступні пропозиції:

- Для уникнення протиріч, які існують в різних галузях, ми пропонуємо внести зміни в законодавство України щодо визначення поняття “грошових зобов'язань”, закріпивши єдине поняття у ст.509, частиною четвертою Цивільного кодексу України:

“Грошове зобов'язання” – це обов'язок однієї сторони належним чином передати (сплатити) іншій стороні визначену суму грошей з метою завершення грошового зобов'язання”.

- запозичити застосування існування лише тимчасової неможливості виконання зобов'язання, яка не звільняє від грошового зобов'язання як такого. Навіть після смерті фізичної особи чи ліквідації юридичної особи – кредитора чи боржника – грошове зобов'язання не припиняється, за винятком зобов'язань, що тісно пов'язані з померлою фізичною особою. Не є підставою для припинення зобов'язання також відсутність грошей у боржника.

У п.11 ч.1 ст. 34 Закону України «Про виконавче провадження» викласти: «тимчасової неможливості виконання зобов'язання на підставі відсутності майна чи коштів, що підлягають стягненню»

- Пропонуємо у п.14 ст. 71 Закону України «Про виконавче провадження» закріпити : «Сума стягнення штрафу на користь стягувача може стягуватися поступово, шляхом додаткового стягнення суми у вигляді 4.2% від загальної суми штрафу». Також можна закріпити положення про те, що така прерогатива може надаватися тим боржникам, які свідомо та добровільно почали сплачувати заборгованість. На здійснення такого виду стягнення свою згоду має надати стягувач.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гончаров М. І. Цивільно-правові зобов'язання, що виникають в наслідок безпідставного збагачення : дис. канд. юр. наук : 12.00.03 / Гончаров М. І. – Київ, 2016. – 194 с.
2. Новоселова Л. А. Проценты по денежным обязательствам. Изд. 2-е. испр. и доп. / Л. А. Новоселова. – М. : Статут, 2003. –192 с.

3. Савиньи Ф. К. Обязательственное право / Ф. К. Савиньи ; Пер. : Мандро Н., Фукс В. ; Предисл. : Попондопуло В. Ф. – СПб. : «Юридический центр Пресс», 2004. – 576 с.
4. Гроші та кредит : підручник / [М. І. Савлук, А. М. Мороз, І. М. Лазепко та 86 ін.] ; за наук. ред. М. І. Савлука. — 6-те вид., перероб. і доп. — К. : КНЕУ, 2011. — 589, [3] с.
5. Шимон С. І. Цивільне та торгове право зарубіжних країн / С. І. Шимон. — Київ: КНЕУ, 2004. — 220 с.
6. Цивільне право України: навчальний посібник / кол. авторів; за ред. Г.Б. Яновицької, В.О. Кучера. — Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. — 468 с.
7. Дзера О. В. Зобов'язальне право [Електронний ресурс] / О. В. Дзера – Режим доступу до ресурсу: <http://uristinfo.net/2010-12-27-04-58-59/49-ov-dzera-zobovjazalne-pravo.html>.
8. Безклубий І. А. Теоретичні проблеми банківських правочинів : дис. докт. юр. наук : 12.00.03 / Безклубий І. А. – Київ, 2006. – 451 с.
9. Лунц Л. А. Деньги и денежные обязательства в гражданском праве. Изд. 2-е, испр. / Л. А. Лунц. – М. : Статут, 2004. – 350 с.
10. Лавров Д. Г. Денежные обязательства в российском гражданском праве / Д. Г. Лавров. – СПб : «Юридический центр Пресс», 2001. – 250 с.
11. Криволапов Б. Сучасний погляд на концепцію "міжнародного приватного валютного права" / Б. Криволапов. // 2014. – С. 83–85.

12. Mann F. A. The Legal Aspect of Money. 4-th ed. – Oxford, 1982. – P. 190.
13. Klunzinger E. Einfuhrung in das burgerliche Recht. 5. Aufl. – Munchen : Verlage Vahlen, 1993. – 185 S.
14. Жалинский А., Рерихт А. Введение в немецкое право / А. Жалинский, А. Рерихт. – М. : «Спарк», 2001. – 744 с.
15. Белов В. А. Денежные обязательства / В. А. Белов. – М. : ЦентрЮрИнфоР, 2001. – 237 с.
16. Поляков Б. М. Право несостоятельности (банкротства) в Украине / Б. М. Поляков. – К. : «Ин Юре», 2003. – 440 с.
17. European Convention on Foreign Money Liabilities. Paris. 11.12.1967.
18. Конвенція, якою запроваджено Уніфікований закон про переказні векселі та прості векселі(Додаток I-Уніфікований Закон; Додаток II)// Верховна рада України. Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_009
19. Про деякі питання практики застосування майнової відповідальності за невиконання чи неналежне виконання грошових зобов'язань : Роз'яснення Вищого Арбітражного Суду України від 29 квітня 1994 р. № 02-5/239 // Юридичний вісник України. – 2002. – № 26.
20. Конституція України // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – №30. – Ст. 141.
21. Політична економія: Навч. посіб. / Г.А. Оганян,В.О. Паламарчук, А.П. Румянцев та ін.; За заг. ред. Г.А. Оганяна. – К.: МАУП, 2003. – 520 с
22. Примак В. Д. Вексель і податкова застава / В. Д. Примак. // Юридичний вісник України. – 2002. – № 9.
23. Н.Галушка. Вексель в обліково-аналітичній практиці / Н.Галушка // Галицький економічний вісник. — 2013. — №2(41). — с.110-118
24. Богуславский М. М. Международное частное право : Учебник / М. М. Богуславский ; Институт государства и права РАН. Академический правовой университет. – 5-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2004. – 604
25. Рішення Верховного суду України від 18 квітня 2018 року,справа №753/11000/14-ц [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу:

https://protocol.ua/ru/yakshcho_vstanovleni_pravila_ne_dozvolyayut_viznachiti_z_mist/.

26. Рішення ВСУ в справі № 6-284цс17 від 1 березня 2017 року [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.osmark.com.ua/%D0%B2%D0%B8%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BA%D0%B8-%D0%B2%D1%81%D1%83-%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B3%D0%BB%D1%8F%D0%B4-%D1%80%D1%96%D1%88%D0%B5%D0%BD%D1%8C-%D0%B7%D0%B0-i-%D0%BF%D1%96%D0%B2%D1%80-8/>.
27. Агарков М. М. Избранные труды по гражданскому праву. В 2 т. Т. 1 / М. М.
28. Макаренко Г. В. Завдаток як спосіб забезпечення виконання зобов'язання / Г. В. Макаренко. // Актуальні проблеми держави і права. – 2008. – С. 191 – 195.
29. Іванський А.Й. Місце фінансово-правової відповідальності у системі юридичної відповідальності : концептуальний погляд / А.Й. Іванський // Бюл. Мін-ва юстиції України. – № 4 (78). – 2008. – С. 48-54.
30. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV в ред. від 14.06.2007 р. // <http://zakon.rada.gov.ua>
31. Вводный Закон 1896 г. к Германскому Гражданскому Уложению // Международное частное право : иностранное законодательство / Под ред. А. Н. Жильцова, А. И. Муранова. – М. : Статут, 2000. – 285 с.
32. Паливода А. В. Цивільний кодекс України / А. В. Паливода. – Київ, 2017. – 408 с.
33. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар [Текст] : у 2 т. / за заг. ред. С. Я. Фурси. - К. : Вид. Фурса С. Я. : КНТ, 2006. (Серія «Процесуальні науки»).
34. Про міжнародне приватне право [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15>.
35. Про міжнародний комерційний арбітраж [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4002-12>.

36. Про практику розгляду судами клопотань про визнання й виконання рішень іноземних судів та арбітражів і про скасування рішень, постановлених у порядку міжнародного комерційного арбітражу на території України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-99>.
37. Паливода А.В. Господарський кодекс України: чинне законодавство зі змінами та доповненнями. / А.В.Паливода. – Київ, 2018. - 208с.
38. Гринь О. В. Правові наслідки неналежного виконання кредитного договору боржником / О. В. Гринь. – 2015. – С. 263–265.
39. Про інститути спільного інвестування [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5080-17>.
40. Про затвердження Положення про порядок отримання резидентами кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів і надання резидентами позик в іноземній валюті нерезидентам [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0885-04/paran20>.
41. Гринько И. С. Конвенція ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів // Внешнеторговые сделки. – Сумы, 1994. – 464 с.
42. Про заходи щодо забезпечення погашення кредитів : Постанова Правління Національного банку України від 3 червня 2009 р. № 328 // Збірник поточного законодавства, нормативних актів, арбітражної та судової практики. – 2009. – № 25.
43. Ануфриева Л. П. Международное частное право : Учебник. Т. 1. Общая часть / Л. П. Ануфриева. – М. : БЕК, 2000. – 288 с.
44. Про приєднання України до Женевської конвенції 1930 року про врегулювання деяких колізій законів про переказні векселі та прості векселі [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/827-14>.
45. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – 2001. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2346-14>.

46. Про деякі питання визначення ціни позову, підсудності справ та сплати держаного мита : Роз'яснення Вищого Арбітражного Суду України від 17 лютого 1994 р. № 02-5/114 // Збірник рішень та арбітражної практики Вищого арбітражного суду України. – 1994. – № 1.
47. Михайлов Д. М. Международные расчеты и гарантии / Михайлов. – М. : ФБК-ПРЕСС, 1998. – С. 191.
48. Голубєва Н.Ю. Поняття боргу як складової змісту зобов'язальних правовідносин / Голубєва Н.Ю.. // Часопис цивілістики. – 2013.
49. Романюк Я. М. Цивільно-правові договори, у яких зобов'язання виражені в іноземній валюті, та проблеми пов'язані з їх виконанням / Я. М. Романюк. // Вісник Верховного суду України. – 2011. – С. 31–34.
50. Ефимова Л. Г. Банковское право : Учебное и практическое пособие / Л. Г. Ефимова – М. : Издательство БСК, 1994. – 318 с.
51. Криптовалюта в Україні. Все, що треба знати [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nv.ua/techno/it-industry/kriptoaljuta-bitcoin-v-ukraine-vse-chto-nuzhno-znat-1918518.html>
52. Національний банк України [Електронний ресурс] / Офіційний портал. Режим доступу:https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123247
53. Дерев'янка С. І. Електронні гроші: сучасний стан та перспективи розвитку [Електронний ресурс] / С. І. Дерев'янка // Економічний вісник університету. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: [file:///C:/Users/%D0%9F%D0%9A/Downloads/ecvu_2014_22\(1\)__26.pdf](file:///C:/Users/%D0%9F%D0%9A/Downloads/ecvu_2014_22(1)__26.pdf).
54. Фазікош Г. Юридична та соціальна природа судового рішення в цивільному судочинстві. Сучасні наукові погляди // Право України. – 2001. – № 3.
55. Проблеми теорії і практики виконання рішень судів та інших органів : зб. наук. пр. : [за результатами 3-ї міжнар. наук.-практ. конф., м. Хмельницький, 14–15 черв. 2012 р.] / Хмельниц. ун-т упр. та права та ін. – Хмельницький, 2012. – 368 с.

56. Основания гражданскоправовой ответственности [Електронний ресурс] // Юридическая литература. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=1170382>
57. Печений О. Проблеми відповідальності за порушення грошових зобов'язань // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – №3. – 53-56 с.
58. Брагинский М. И. Актуальные проблемы гражданского права. Вып. 2 / М. И. Брагинский. – М. : Статут, 2000. – 222 с.
59. Садиков О. Н. Уплата процентов по денежным обязательствам / О. Н. Садиков // Хозяйство и право. – 1987. – № 8. – С. 49-50.
60. Хотинська-Нор О. З. До окремих питань судового контролю за виконанням судових рішень у цивільному процесі / О. З. Хотинська-Нор // Адвокат. – 2013. – № 10.
61. Примак В. Д. Відповідальність за порушення грошового зобов'язання / В. Д. Примак. // Юридичний вісник України. – 2000. – № 2.
62. Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – 1996. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/543/96-%D0%B2%D1%80>
63. Принципи міжнародних комерційних договорів (принципи УНІДРУА (UNIDROIT) [Електронний ресурс]. – 1994. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_920.
64. Фурса С. Я. Виконавче провадження в Україні / С. Я. Фурса, С. В. Щербак. – Київ: Атіка, 2002. – 480 с.
65. Цитович П. /Гражданское право и общественная экономия / переклад П. Цитовича // Данкварт Гражданское право и общественная экономия / переклад П. Цитовича., 1866. - 217 с.
66. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11 квітня 1980 року (укр/рос) [Електронний ресурс]. – 1991. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_003.
67. Яковчук І. О. Загальна характеристика грошових зобов'язань за цивільним правом України та правом ЄС / І. О. Яковчук. – 2018. – 5 с.

68. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України. Т. 1 / [А. Г. Ярема, В. Я. Карабань, В. В. Кривенко, В. Г. Ротань]. – К. : А. С. К.; Севастополь : Інститут юридичних досліджень, 2004. – 928 с.
69. Про виконавче провадження [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2677-17>.
70. Стефанчук Р.О. Цивільне право України. Навчальний посібник. / Р.О. Стефанчук. К.: Прецедент, 2005. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ebk.net.ua/Book/law/stefanchuk_tsivpu/part3/303.htm
71. Наumenко О. Судова концепція виконавчого провадження: критичний аналіз / О. Наumenко // Юридична Україна. – 2012. – № 5. – 74–81 с.
72. Про державну службу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>
73. Ігонін Р.В. Поняття правового статусу державного виконавця // Науковий вісник Національної академії ДПС України. – 2004. – 5(27). – С. 173-178.
74. Ігонін Р.В. Правовий статус державної виконавчої служби // Науковий вісник Національної академії ДПС України. – 2005. – 1(28). – С. 152-158.
75. Говоруха М. Право прокурора на відкриття виконавчого провадження: питання теорії і практики /М.Говоруха // Вісник прокуратури. – 2007. –С. 59-64.
76. Солодкий В. Участь прокурора у виконавчому провадженні (суть, генезис, значення) / В. Солодкий // Вісник прокуратури. – 2003. – С. 6-10.
77. Виконавче провадження: законодавство, судова практика / Департамент держ. виконав. служби ; за заг. ред. Г. В. Стаднік ; упоряд. В. С. Ковальський. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 336 с.
78. Тертышников В. И. Основы исполнительного производства : учеб. пособие / В. И. Тертышников, О. В. Шутенко. – Харьков : Консум, 2004. – 124 с.
79. Голотребчук Ю. А. Права та обов'язки сторін у виконавчому провадженні / Ю. А. Голотребчук // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – № 9. – 145–147 с.

80. Сібільов Д. М. Принципи законності та верховенства права у виконавчому провадженні: ідеологічні аспекти їх реалізації / Д. М. Сібільов // Вісник Академії правових наук України. – Х., 2012. – № 1
81. Якимчук С. А. Законная сила и исполнимость судебного решения / С. А. Якимчук // Проблемы законности. – Харьков, 2013. – Вып. 121. – 257–264 с.
82. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14>
83. Білоусов Ю. В. Виконавче провадження. Навчальний посібник (рек. МОН України) / Ю. В. Білоусов., 2004. – 192 с.
84. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19>
85. Верба, О. Поняття правосуб'єктності суду у виконавчому провадженні [Текст] / О. Верба // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. юрид. - 2007. - Вип. 44.
86. Ятченко Є. О. Класифікація суб'єктів виконавчих правовідносин / Є. О. Ятченко // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – К., 2012. – Вип. 56. – 234–240с.
87. Хотинська О. З. Обов'язковість судових рішень як конституційна засада судочинства України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук / Хотинська О. З. – Київ, 2006. – 20 с.
88. Шиманович О.М. Судові постанови у цивільному процесі України (на матеріалі рішень і ухвал суду першої інстанції): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. / Шиманович О.М. – Київ, 2005. – 20 с.
89. Ніколаєва І. В. Мирова угода у процедурах банкрутства та виконавчого провадження / І. В. Ніколаєва // Вісник господарського судочинства. – 2011. – № 3. – 126–132 с.
90. Про звернення громадян [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80>

91. Щербак С.В. Суб'єкти виконавчого процесу / С.В. Щербак// Вісник Української академії банківської справи. –2012. –№6. –С. 36-35
92. Про затвердження Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті: пост. Правління Нацбанку України від 21 січ. 2004 р. № 22 // [Електрон. ресурс]. – Верхов. Рада України (офіц. сайт). – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
93. Очиченко О. Г. Неможливість виконання грошових зобов'язань у кредитних правовідносинах / О. Г. Очиченко. // Форум права. – 2010. – С. 347–353.
94. Клименко О. М. Застосування завдатку як способу забезпечення виконання зобов'язань сторін за попереднім договором / О. М. Клименко. // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – С. 63–67.
95. Сахарова Ю. Чи буде найближчим часом уведено інститут приватних виконавців на вітчизняних теренах? [Електронний ресурс] / Ю. Сахарова. - Режим доступу : http://zib.com.ua/ua/43525chi_bude_nayblizhchim_chasom_uvedeno_institut_privatnih_viko.html.
96. Актуальные проблемы формирования института частных исполнителей в Украине [Електронний ресурс] : С. С. Мороз, А. Ю. Габрелян // Выпуск № 7, том 2. – [сайт]. – Текст. дані. – 2016 р., Научная библиотека Кибер Ленинка – Режим доступу : <http://cyberleninka.ru/article/n/aktualnye-problemy-formirovaniya-instituta-chastnyh-ispolniteley-v-ukraine#ixzz4NMqUWtr6> (дата звернення: 28.11.2016). – Назва з екрана.
97. Тарасенко Н. Ю. Запровадження інституту приватного виконавця в Україні: проблемні питання / Н. Ю. Тарасенко, С. В. Щербак. // Правові горизонти / Legal horizons. – 2016. – С. 99–102.
98. Курс цивільного процесу : підручник / [В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.] ; за ред. В. В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.
99. Щербак С. Виконавче провадження як одна з правозахисних функцій держави / С. Щербак // Право України. – 2001. – № 11. – С. 107–111.

100. Задорожня О. В. Проблеми становлення Державної виконавчої служби / О. В. Задорожня, Д. П. Фіолевський // Адвокат. – 1999. – № 3. – С. 27–29.
101. Боднар Т. В. Особливості виконання грошових зобов'язань у цивільному праві України / Т. В. Боднар. Режим доступу: http://papers.univ.kiev.ua/jurydychni_nauky/articles/Specific_Features_of_the_Fulfillment_of_Pecuniary_Obligations_in_Civil_Law_of_Ukraine_17958.pdf
102. Солонар А.В. До питання запровадження інституту приватних виконавців в Україні / А.В. Солонар, В.В. Васильєва // Юридичний науковий електронний журнал. – 2016. - №1. – С. 65-58.